

SOSYAL ve BEŞERİ
BİLİMLER
DERGİSİ

Sosyal Bilimler
Araştırmaları Derneği

SoBiAD

Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi (Online)

ISSN: 1309 -8012

Yıl: 2020 Cilt: 12 Sayı: 2

Amaç ve Kapsam

Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi (SBBD), Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD) tarafından Temmuz ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Sadece Türkçe makaleler yayın için kabul edilmektedir.

Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi; Ekonomi, İşletme, Yönetim, Siyaset Bilimi, Hukuk, Sosyoloji, Felsefe, Etik ve diğer alanlarda hazırlanmış teorik-analitik-ampirik araştırmalar ve incelemelere açık bir dergidir.

Açık Erişim Politikası

Açık erişimin bilginin evrensel kullanımını arttırarak insanlık için yararlı sonuçlar doğuracağı düşüncesinden hareketle, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi (SBBD) Açık Erişim politikasını benimsemiştir. Dergi, yazarlardan devraldığı ve yayımladığı içerikle ilgili telif haklarından, bilimsel içeriğe evrensel Açık Erişimin (Open Access) desteklenmesi ve geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla, bilinen standartlarda kaynak olarak gösterilmesi koşuluyla, ticari kullanım amacı ve içerik değişikliği dışında kalan tüm kullanım (bağlantı verme, kopyalama, baskı alma, herhangi bir fiziksel ortamda çoğaltma ve dağıtma vb.) haklarını bedelsiz kullanıma sunmaktadır. İçeriğin ticari amaçlı kullanımı için yayınevinden yazılı izin alınması gereklidir.

Ücretsiz Yayın

Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi (SBBD)'nde makale yayınlanması için yazarlardan hiçbir ücret talep edilmemektedir.

Yazarların Sorumlulukları

Yazarların makalelerini dergi web sayfasında sunulan yazım kurallarına ve örnek şablona göre hazırlamaları gerekir. Yazarların, hakem raporlarında belirtilen düzeltmeleri zamanında yapmaları beklenir.

Etik İlkeler

Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi (SBBD)'nde yer alan etik görev ve sorumluluklarda Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından kabul edilen ve yayınlanan ilkeler benimsenmektedir.

Yazarlardan aşağıda belirtilen etik kurallara uymaları beklenmektedir.

- Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
- Yazarlar makalelerinde kullandıkları tüm alıntılara referans vermiş olmalıdır.
- Yazarlar makaleye bilimsel katkı verdiklerini garanti etmelidir.
- Yazarlar makalenin başka bir kişi ya da kurumun fikri mülkiyet haklarını ihlal etmediğini, intihal içermediğini ve kendi çalışmaları olduğunu garanti etmelidir.
- Makalede adı geçen tüm yazarlar, gönderilen ve yayınlanan makaleler üzerinde eşit sorumluluğa sahiptir.
- Yazışmadan sorumlu yazar adı geçen tüm ortak yazarların yayına ve ortak yazar olarak adlandırılmaya razı olduğunu garanti etmelidir. Çalışmaya önemli bilimsel ve yazınsal katkı sağlayan tüm kişiler ortak yazar olarak adlandırılmalıdır.
- Yazarlar gerekli görülmesi halinde makalede yer alan veri setlerine ulaşımı sağlamalıdır.

Hakemlik Süreci

Makaleler, hakemler tarafından altı ölçüt –bazı ölçütlerin belirli türdeki bildirilere uygulanamaması halinde daha az- dikkate alınarak değerlendirilir. Hakemlerin raporları tamamlandıktan sonra yazılar, Yayın Kurulu'nun onaylaması durumunda yayıma hazır hale gelir ve kabul sırası dikkate alınarak uygun görülen sayıda yayımlanır. Makaleler yayınlanmadan önce turnit-in ve/veya iThenticate intihal yazılımları ile kontrol edilmektedir.

Telif Hakları

Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi (SBBD) bünyesinde yayınlanan yazıların fikirlerine resmen katılmaz, basılı ve çevrimiçi sürümlerinde yayınladığı hiçbir ürün veya servis reklamı için güvence vermez. Yayınlanan yazıların bilimsel ve yasal sorumlulukları yazarlarına aittir. Yazılarla birlikte gönderilen resim, şekil, tablo vb. unsurların özgün olması ya da daha önce yayınlanmış iseler derginin hem basılı hem de elektronik sürümünde yayınlanabilmesi için telif hakkı sahibinin yazılı onayının bulunması gerekir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD), yazarlardan devraldığı ve derginin çevrimiçi (online) sürümünde yayınladığı içerikle ilgili telif haklarından, bilimsel içeriğe evrensel açık erişimin (open access) desteklenmesi ve geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla, bilinen standartlarda kaynak olarak gösterilmesi koşuluyla, ticari kullanım amacı ve içerik değişikliği dışında kalan tüm kullanım (çevrimiçi bağlantı verme, kopyalama, baskı alma, herhangi bir fiziksel ortamda çoğaltma ve dağıtma vb.) haklarını (ilgili içerikte tersi belirtilmediği sürece) Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) Lisansı aracılığıyla bedelsiz kullanıma sunmaktadır. İçeriğin ticari amaçlı kullanımı için alınması gereklidir.

Yazarlar yazılarının bütün yayın haklarını derginin yayıncısı Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD)'ne devrettiklerini kabul ederler. Yayınlanan içeriğin (yazı ve görsel unsurlar) telif hakları dergiye ait olur. Dergide yayınlanması uygun görülen yazılar için telif ya da başka adlar altında hiçbir ücret ödenmez ve baskı masrafı alınmaz; ancak ayrı baskı talepleri ücret karşılığı yerine getirilir.

Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi (SBBD) aşağıdaki indexing/abstracting servislerinde kayıtlıdır.

| IBSS : International Bibliography of the Social Sciences (Proquest) | EBSCO | Ulrich's Periodical Directory | Scientific Indexing Services | |Genamics | Infobase Index | Citefactor | UR Electronics Journals Library |ASOS Index | Google Scholar | Akademik Dizin | Sobiad Atıf |

Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi (SBBD) ayrıca TÜBİTAK- ULAKBİM Dergi Sistemleri (UDS) çerçevesinde DergiPark'ta kayıtlıdır

EDİTÖR

Bekir Gövdere, Süleyman Demirel Üniversitesi
Serdar Yay, Süleyman Demirel Üniversitesi

EDİTÖR KURULU

Bekir Gövdere, Süleyman Demirel Üniversitesi
Hakan Ay, Dokuz Eylül Üniversitesi
Müslüm Basılğan, Uludağ Üniversitesi
Sabah Balta, Yaşar Üniversitesi
Sema Yılmaz Genç, Kocaeli Üniversitesi
Serdar Yay, Süleyman Demirel Üniversitesi

SOSYAL
BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI
DERNEĞİ

BİLİM KURULU

Burak S. Gülboy, İstanbul Üniversitesi
Can Deniz Köksal, Akdeniz Üniversitesi
Cem Başlevent, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Derman Küçükaltan, Trakya Üniversitesi
Ekrem Erdem, Erciyes Üniversitesi
Erkan Erdil, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Fahri Türk, Trakya Üniversitesi
Gündüz Ulusoy, Sabancı Üniversitesi
Hasan F. Baklacı, İzmir Ekonomi Üniversitesi
Hüseyin Bağcı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
İbrahim Kırcova, Yıldız Teknik Üniversitesi
İpek Kalemci Tüzün, Başkent Üniversitesi
Kerem Cem Sanlı, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Levent Ürer, İstanbul Üniversitesi
M. Hasan Eken, Kadir Has Üniversitesi
Namık Kemal Öztürk, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Neşe Kumral, Ege Üniversitesi
Osman Peker, Adnan Menderes Üniversitesi
Seyfi Top, Beykent Üniversitesi
Sübidey Togan, Bilkent Üniversitesi
Teoman Pamukçu, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Turan Yay, Yeditepe Üniversitesi
Uğur Ömürgönülşen, Hacettepe Üniversitesi
Veysel Bozkurt, İstanbul Üniversitesi
Sabah Balta, Yaşar Üniversitesi
Z. Gönül Balkır, Kocaeli Üniversitesi

SOSYAL
BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI
DERNEĞİ

İÇİNDEKİLER

Makaleler	Sayfalar
DAVRANIŞSAL İKTİSAT: BİREYLERİN İKTİSADİ KARAR VE TERCİHLERİNDE ZİHİNSEL, DUYGUSAL VE PSİKOLOJİK FAKTÖRLERİN ANALİZİ Coşkun Can AKTAN & Kıymet YAVUZASLAN	100-120
CİNSEL İSTİSMAR VAKALARI SANIK İFADE TUTANAKLARI İÇERİKLERİNE EVRİMSEL PSİKOLOJİK BİR YAKLAŞIM Emrullah ŞEKER	121-146
ETİK VE KAMU ETİĞİ: ELEŞTİREL BİR BAKIŞ İpek ÖZKAL SAYAN	147-174
PSİKOSOSYAL BİR RİSK OLARAK İŞYERİ İNTİHARI Meryem TEKİN EPİK	175-197
ÖZEL YETENEKLİ ÖĞRENCİLERDE LİDERLİK Muhammet İbrahim AKYÜREK	198-219
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ÖZ-ŞEFKAT, HASBİLİK VE AFFETME DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ Shiva SAEIGHI MAMEGHANI & Damla TAŞAN & Ezgi SAYLAN	220-244

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

DAVRANIŞSAL İKTİSAT

Bireylerin İktisadi Karar ve Tercihlerinde Zihinsel, Duygusal ve Psikolojik Faktörlerin Analizi*

Coşkun Can AKTAN

Prof.Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: ccan.aktan@deu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4294-2314

Kıymet YAVUZASLAN

Dr.Öğr.Üyesi

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi

E-mail: kiymet.yavuzaslan@adu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3016-3084

Özet

İktisat biliminin bir alt disiplini olarak Davranışsal İktisat bireylerin iktisadi karar ve tercihlerinde zihinsel, duygusal ve psikolojik faktörlerin etkilerini incelemektedir. İktisat bilimi esasen insan davranış ve tercihlerini inceler. İktisat bilimi geleneksel olarak insanları Homo Economicus (özel çıkarlarını maksimize eden rasyonel bireyler) olarak ele alır. Geleneksel iktisat, insanların davranış, karar ve tercihlerinde ortaya çıkan sistematik hata ve yanlılıkları açıklayan zihinsel sapmaları, zihinsel kısayolları ve diğer psikolojik faktörleri bilimsel araştırmalarda genellikle ihmal etmiştir. Bu çalışma iktisat ve psikoloji arasındaki etkileşimden doğan davranışsal iktisat konusunda giriş niteliğinde bilgiler sunmaktadır. Çalışmamızda davranışsal iktisadın kısa tarihçesi ve daha sonra da geleneksel iktisat ile olan benzerlik ve farklılıkları özetlenecektir.

*Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Atıf (APA): Aktan, C. C. & Yavuzaslan, K., (2020), Davranışsal İktisat: Bireylerin İktisadi Karar ve Tercihlerinde Zihinsel, Duygusal ve Psikolojik Faktörlerin Analizi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 12 (2): 100-120.

Anahtar Kelimeler: *Davranışsal İktisat, Geleneksel İktisat, Homo Economicus, Rasyonelite, İrrasyonelite, Psikoloji, Zihinsel Psikoloji, Zihinsel Yanılgılar, Zihinsel Kısayollar*

Alan Tanımı: *Davranışsal İktisat*

BEHAVIORAL ECONOMICS

The Analysis of Cognitive, Emotional and Psychological Factors on the Individuals' Economic Decision-Making and Choice

Abstract

Behavioral Economics, as a subdiscipline of economics is the study of the effects of cognitive, emotional and psychological factors on the individuals' economic decision-making. As a matter of fact, economics is all about people's behavior and choice. Economics traditionally conceptualizes individuals as Homo Economicus (rational, self-interested maximizers etc.) In general, the traditional economics has ignored cognitive bias and heuristics that results in systematic errors in people's decision making and choice. This paper is an introductory study that aims to explore the interaction between psychology and economics. The short history of behavioral economics will presented and the main differences of behavioral economics from the traditional economics will be summarized.

Keywords: *Behavioral Economics, Traditional Economics, Homo Economicus, Rationality, Irrationality, Psychology, Cognitive Bias, Heuristics*

JEL Classification: *A10, B40, D80*

1.GİRİŞ

Davranışsal iktisat (behavioral economics), iktisadi davranış, karar ve seçimlerde psikolojik faktörlerin etkileri ve sonuçlarını inceleyen bir disiplindir. Davranışsal iktisadın başlangıç noktası geleneksel iktisat biliminde hâkim olan “*rasyonelite*” (rationality) varsayımının her zaman ve her yer yerde geçerli olmadığı düşüncesidir. (Aktan,2018:347) Davranışsal iktisada giriş niteliğindeki bu kısa çalışmamızın amacı davranışsal iktisadın konusunu, kısa tarihçesini ve geleneksel iktisat ile olan başlıca benzerlik/farklılıklarını ortaya koymaktan ibarettir.

II. DAVRANIŞSAL İKTİSAT : TANIMI ve KONUSU

Davranışsal iktisadın kavramsal ve kuramsal bağlamda tanımı yapılırken literatürdeki neredeyse tüm çalışmalarda, ekonomideki “rasyonel insan” tanımı ile başlandığı görülür. Bu bakımdan davranışsal iktisadın, geleneksel iktisat teorilerinden ayrıştığı noktalar üzerinden öncelikle bir tanımlama yapılmak istendiğinde; homo economicus kavramı ön plana çıkmaktadır.

Geleneksel iktisattaki ana aktör “*iktisadi insan*” veya “*homo economicus*” olarak adlandırılan hayali bir karakterdir. Bu kişi, rasyonel, bencil ve faydasını en yüksek seviyeye çıkararak bir kişi olarak ele alınır. Oysa gerçek yaşamda tüm insanları bu kalıbın içine koymak doğru değildir. İnsanlar ne tamamen bencil ne de tamamen rasyoneldir; insanlar genellikle duygularının ekonomik kararlarını etkilemesine izin verirler. Davranışsal iktisatta, iktisadi kararlar, bu gerçek insanlar tarafından verilmektedir. Thaler (2015; 2016) homo economicus yerine “Econ” kavramını kullanmış ve Thaler’a göre; “Econ” geleneksel iktisatta teorik ilkelere dayalı seçimler yaparken, “*homo sapiens*” ya da yine Thaler tarafından ifade edilen şekliyle “Human”, gerçek dünyada rasyonel ve aynı zamanda irrasyonel seçimler yapan kimselerdir. Oysa geleneksel iktisadın bir bilim dalı olarak, kuramsal altyapısının oluşturulması esnasında; gerçek insanlar ile iktisadi insan arasındaki ayrışma iktisat çalışmalarının ilerlemesinde önemli bir faktör olarak görülmemektedir.

Geleneksel iktisat teorilerinin mimarı olan iktisatçıların büyük bir çoğunluğu, teorilerin testi aşamasında psikolojik kısıtların modellenmesine gerek olmadığı gerekçesiyle davranışsal süreçleri modellerinin dışında bırakmışlardır (Dumludağ ve Ruben, 2015). Bunu yaparken de homo economicus tasvirine başvurularak matematiksel analizler gerçekleştirilmiştir. İktisat biliminin ortaya koyduğu teorilerdeki çelişkili durumlar, davranışsal iktisadın da temelini oluşturmuş ve iktisat biliminin psikoloji bilimi ile teması; risk ve belirsizlik altında karar vermede psikolojik süreçlerin de analize dâhil edilmesinin gerekliliği anlaşıldığında kabul görmeye başlanmıştır (Eser ve Toigonbaeva, 2011).

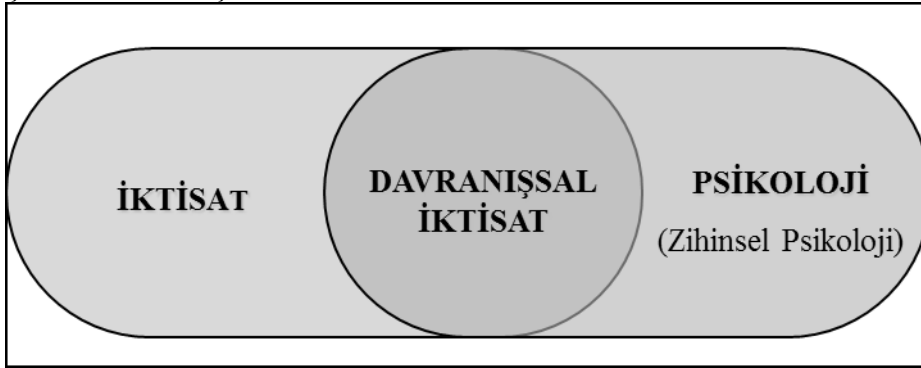
Davranışsal iktisat geleneksel iktisat teorilerinin varsayımlarından ve bulgularından sapmaların ölçülebilmesini sağlarken, insanların ekonomik davranışlarının daha sağlıklı bir şekilde analiz edilebilmesine de olanak sağlayabilmektedir. Davranışsal iktisadın en önemli amaçlarından biri, insanların hem bireysel hem de gruplar halinde (örneğin; örgütlerde) nasıl davranacaklarını anlayarak insan davranışı ve etkileşimleri hakkında daha derin bir anlayış

kazanmaktır. Belirli bir kişinin değerli zamanını, gelirini veya varlıklarını kullanmayı nasıl seçtiğini gözlemleyerek, seçimleri yapan kişi hakkında daha çok bilgi elde edilebilir. Davranışsal iktisat yaklaşımları ve politika önerileri ile politika uygulayıcılara da fayda sağlayan bir düzeye ulaşmıştır (Riedl, 2015:15).

Pek çok çalışmada davranışsal iktisadı, insanların rasyonaliteden sapmalarının ve onların çıkarlarına uygun hareket etmemesinin koşullarını ve nedenlerini belirlemeye yardımcı olabilecek ikincil bir disiplin olarak ifade eden açıklamalara rastlanmaktadır. Ghisellini ve Chang (2018) de davranışsal iktisadın daha iyi anlaşılabilmesi için davranışsal iktisadın, ikincil bir disiplin olarak ele alınmaması gerektiğini savunmaktadırlar. Davranışsal iktisadın, iktisat biliminin bir alt alanı (ikincil bir disiplin) ya da kendi başına ayrı bir disiplin olarak konumlandırılması bir yana bir bilim dalının ortaya koyduğu teoriler kadar, bu teorilerin nasıl ortaya konduğu da o bilim dalının konumunun belirleyicisi olabilir.

Davranışsal iktisat alanında çalışmalar yapanlar, teorilerini inşa ederken yaptıkları gözlemleri daha iyi yorumlayabilecek modeli oluşturmak için; psikoloji, antropoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji gibi pek çok bilim dalı ile multi-disipliner bir ilişki içerisinde olması da etkili olmuştur. Davranışsal iktisat, pek çok bilim dalı ile multi-disipliner bir yapıda olmasının yanı sıra iktisat ile psikolojinin kavşak noktasında inanılmaz derecede geniş bir konuma da sahip olmasıyla ön plana çıkmaktadır (Ghisellini ve Chang, 2018). Bu nedenle davranışsal iktisat; iktisat ile psikoloji biliminin kesiştiği noktada ele alınmalıdır. (Şekil-1)

Şekil 1: Davranışsal İktisat

Davranışsal iktisat, iktisat bilimi ile özellikle de psikoloji bilimi arasında multidisipliner ilişki içeren bir alan olmuş ve Rabin (1998)'e göre; davranışsal iktisadın bir tanımı yapılmak istendiğinde en çok kullanılan ve kendini açıklayan kelimeler; *“psikoloji ve iktisat biliminin birleşimi”* olmalıdır. O yüzden dar

anlamda davranışsal iktisadın farklı bir tanımı daha yapılabilir ve davranışsal iktisat, iki bilim dalını (psikoloji ve ekonomi) birleştirmeyi amaçlayan araştırma alanı olarak da tanımlanabilir (Camerer ve Ho, 1999:829). Davranışsal iktisadın kavramsal tanımına ilişkin bu birleşme iktisat tarihinin en önemli sapmalarından birinin de temelini oluşturmaktadır (Rehman, 2018). Çünkü davranışsal iktisat; psikolojik, zihinsel, duygusal, kültürel ve sosyal faktörlerin iktisadi karar birimlerinin tercihleri üzerindeki etkilerini incelerken geleneksel iktisadın aksayan yönlerini de ortaya çıkartmıştır (Teitelbaum ve Zeiler, 2018:190).

Davranışsal iktisadın bu kadar popüler hale gelmesi ve bu alanda yapılan çalışmaların giderek derinleşmesi, iktisat disiplinin çok daha temel bir değişiminin sonucudur ve davranışsal iktisadın gerek konumu, gerek amacı ve iktisat bilimine yaptığı katkılara yönelik tartışmalar bir yana davranışsal iktisadın iktisat bilimine pek çok katkıda bulunduğunu kabul etmek gerekir (Heukelom, 2014:193).

III. DAVRANIŞSAL İKTİSAT: DOĞUŞU ve GELİŞİMİ

Davranışsal iktisadın Daniel Kahneman ile başladığı gibi bir yanlışlık bulunmaktadır. Ancak davranışsal iktisattaki fikirlerin pek çoğu yeni değildir; davranışsal iktisadın temelini oluşturan olgular, yüz yıl süren dolambaçlı yollardan sonra iktisadın köklerinden doğmuştur. İktisadın bir çalışma alanı olarak tanımlanmaya başladığı ilk yıllarda psikoloji, bir disiplin olarak mevcut değildi. Birçok iktisatçı, içinde buldukları dönemin psikologları olarak anılmaktaydı. İktisadın, bir bilim dalı olarak ortaya çıkması esnasında Ulusların Zenginliği (The Wealth of Nations-1776) kitabıyla ünlenen Adam Smith'in, daha az bilinen Ahlaki Duygular Teorisi (The Theory of Moral Sentiments-1759) isimli kitabında; bireysel davranışların psikolojik ilkelerini, ekonomik olayları gözlemlediği kadar iyi bir şekilde ortaya koyduğu görülür (Camerer ve Lowenstein, 2004:5; Dumludağ ve Ruben, 2015; Thaler, 2016). Psikoloji ve iktisat bilimlerinin sistematik birlikteliği 1950'lerde Herbet Simon'un "*sınırlı rasyonel*" kavramı ile başlayıp, 1970'lerin sonuna doğru akademik çevrelerde dile getirilmeye başlansa da, iktisat biliminin ortaya çıkmasından çok önce aslında, ilk defa Adam Smith'in *Ahlaki Duygular Teorisi* isimli eserinde görmek mümkündür. Smith'in bu eseri bireyin davranışlarının psikolojik açıdan analizini içermekte ve sempatinin (sympathy) önemini vurgulamaktadır En ünlü ikinci eseri olan Milletlerin Zenginliği eserinde insana özgü bencil davranışın iktisadın temelini oluşturmasına zemin hazırladığını görmek mümkündür. Sonuç olarak Adam Smith'le başlayan dönemden itibaren insan psikolojisi üzerine görüşler mevcuttur (Barros, 2010; Dumludağ ve Ruben, 2015).

İlerleyen yıllarda özellikle Neoklasik iktisat teorilerinde; iktisadi kararlarda psikolojinin etkisi göz ardı edilmiştir. Ancak geleneksel iktisat teorilerinin oluşturulması esnasında, psikolojiyi ekonomiden çıkarmak için bir çaba oluşurken, psikolojinin iktisattan dışlanması yavaş bir süreçte gerçekleşmiştir. 20. yüzyılın başlarında, Irving Fisher ve Vilfredo Pareto gibi iktisatçıların çalışmalarında; hâla insanların ekonomik seçimleri esnasında nasıl hissettiğine ve ne düşündüklerine, yer verdikleri görülmektedir. Daha sonra John Maynard Keynes'in de psikolojik içgörülerle zenginleştirdiği çalışmaları olduğu bilinmektedir. Ancak 20. yüzyılın ortalarında iktisat içerisindeki psikolojik unsurları içeren çalışmaların büyük ölçüde ortadan kalktığını kabul etmek gerekir (Camerer ve Lowenstein, 2004:27).

20. yüzyılın ikinci yarısında ise hem ekonomide hem de psikolojide pozitivist perspektife yapılan eleştiriler gündeme gelmeye başlamıştır. George Katona, Harvey Leibenstein, Tibor Scitovsky ve Herbert Simon gibi araştırmacılar, ekonomide psikolojik ölçütlerin önemi ve iktisadi kararlarda rasyonalitenin sınırlarını ortaya koyan çalışmalar yapmışlardır. Ancak bu çalışmalar ekonominin temel yönünü değiştirmeden psikolojinin ekonomideki önemine dikkat çekmekten öteye gidememiştir. (Camerer ve Lowenstein, 2004; Khwaja, 2013; Eser ve Toigonbaeva, 2011).

Davranışsal iktisadın doğuşunda etkili olan araştırma konusu iktisat biliminin en önemli teorilerinden birisi olan Beklenen Fayda Teorisi'ne yönelik olmuştur. Beklenen Fayda Teorisi'nin; varsayımları ve sonuçları oldukça esnek ve bu nedenle çürütmek zor olsa da, Beklenen Fayda modelinin aksayan yönleri iktisat biliminde pek çok defa araştırma konusu olmuştur. Beklenen Fayda Teorisi, 1950'lerden sonra yapılan çeşitli deneysel çalışmalarla çok ciddi eleştiriler almıştır. Bunlar arasında en önemlisi Allais ve Ellsberg paradokslarıdır. Allais (1990), Ellsberg (1961) ve Markowitz (1952) tarafından ortaya konan sonuçlar beklenen fayda teorisinde savunulan tercih mekanizmasındaki sapmaları ispat etmiş ancak o dönemde değeri tam anlaşılmadan anomali olarak literatürde yer almakla kalmıştır.

İktisatçıların ortaya atılan bu tür anomalilerin göz ardı edilemeyeceğini kabul etmeye başladıkça, psikoloji bilimindeki gelişmeler yeni teoriler için umut verici yöntemler geliştirilmesine ve yeni teoriler üretilmesinin de önünü açmıştır. 1960'lı yıllardan başlayarak; zihinsel psikoloji, iktisadi kararlardaki mekanizmanın anlaşılabilirliği için bir araç olarak iktisat biliminde egemen hale gelirken, Ward Edwards, Duncan Luce, Amos Tversky ve Daniel Kahneman gibi psikologlar;

psikolojik modellerini karşılaştırmak için, Beklenen Fayda Teorisi gibi iktisat teorilerini ölçüt olarak kullanmaya başlamışlardır.

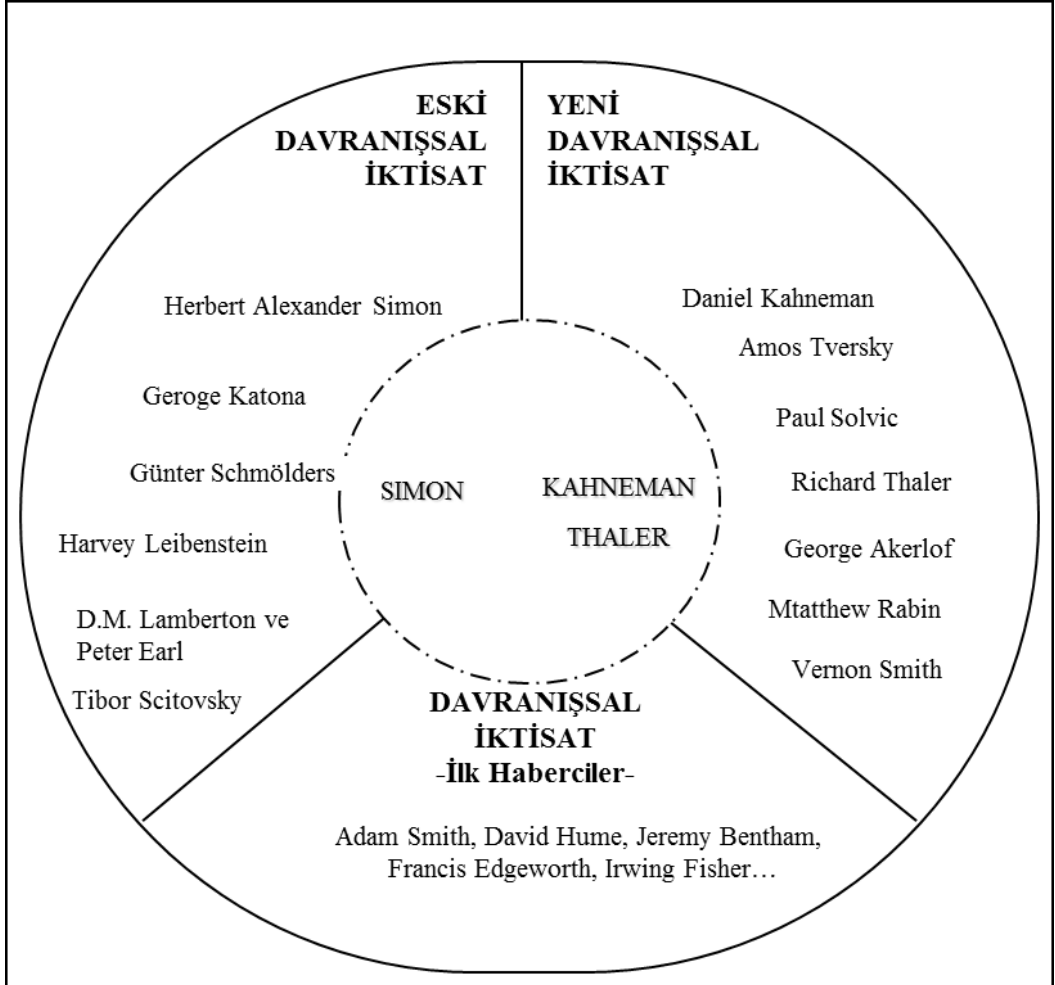
Daha sonraki dönüm noktası, Herbert Simon'un tam rasyonaliteye olan eleştirisiyle başlamıştır. Simon, sırasıyla 1951, 1955 ve 1956 yıllarında yazmış olduğu makalelerinde, özetle; bireylerin iktisadi seçimlerini yaparken kullandığı bilgilerin nereden geldiğini sorarak neo-klasiklerin rasyonalite kavramını geliştirmeye çalışmıştır (Simon, 1955;1956). Simon'a göre iktisadi karar alma süreci insan beynindeki karmaşık, aynı zamanda yapay bir sistemin işleyişiyle gerçekleşir. İktisadi karar almanın nasıl gerçekleşeceğini anlamak için insanı, belirli bir seçime yönelten güdülerin belirlenmesi gerekir (Akdere ve Büyükboyacı, 2015).

Davranışsal iktisadın, tarihsel süreç içerisindeki gelişiminin nasıl olduğunu özetlemek için Şekil 2'den faydalanılabilir. Davranışsal iktisadın doğuşu ve gelişimini açıklarken Nobel ödüllü Simon, Kahneman ve Thaler'ı merkeze alarak Şekil 2'de olduğu gibi ayrıca vurgulamak gerekir. Öte yandan davranışsal iktisadın bugüne kadar gelmesinde etkili olan isimleri üç ayrı dönem olarak ele almak mümkündür.

Adam Smith, David Hume, Jeremy Bentham, Francis Edgeworth, Irving Fisher gibi önemli isimler; davranışsal iktisadın ilk habercileri olarak anılmaktadır (Alm, 2010: 636, 637). Davranışsal iktisadın araştırma öncüsü olarak; Şekil 2'de "Eski Davranışsal" iktisat temsilcileri arasında yer alan George Katona gösterilmektedir. Katona (1951) "*Ekonomik Davranışın Psikolojik Analizi*" (*Psychological Analysis of Economic Behavior*) ismiyle yayınladığı kitabında; iktisatçıların yaptıkları analizlerde, insan psikolojisine de yer vererek araştırmalarına devam etmeleri gerektiğinin altını çizmektedir. Böylece Katona, psikolojinin iktisat teorilerinde yer alması gerektiğini dile getiren ilk iktisatçı olmuştur.

Şekil 2'de "*Eski Davranışsal İktisat*" dönemi içinde anılabilecek Herbert Simon (1955: 1956), Harvey Leibenstein (1966) ile Tibor Scitovsky (1976) gibi isimler; bireylerin ekonomik karar verme süreçlerinde psikolojinin etkilerini araştırarak, davranışsal iktisada önemli katkılarda bulunmuşlardır (Alm, 2010: 636, 637).

Şekil 2: Davranışsal İktisada Katkıda Bulunan Bilim İnsanları

Davranışsal iktisat ve iktisat ile psikoloji arasındaki ilişkilere odaklanılması konusundaki ilgi her geçen gün daha da artmaktadır. Artan bu ilginin mimarlarını Şekil 2’de “Yeni Davranışsal İktisat” dönemi içinde yer alan kişiler olarak ifade etmek mümkündür. Bu dönemin bir diğer özelliği davranışsal iktisat alanındaki başarıların Nobel ile ödüllendirilmesi olmuştur. Yeni dönem davranışsal iktisat çalışmalarında 2002 yılında verilen Nobel ödülü ile başarısını taçlandırılan ilk isim psikoloji alanında bir akademisyen olan Kahneman olarak görülse de esasında iktisadın; davranışsal temelli bir bilim dalı olmasında “sınırlı rasyonel” kavramı ile önemli bir katkısı olan, Herbert Simon 1978 yılında aldığı Nobel ödülü ile bu

alandaki ilk ödüllü isim olmuştur (Aktan, 2020:13). Tversky ve Kahneman (1974) çalışmalarında, psikoloji bilimindeki analizlerin ekonomi bilimi için de kullanılması gerektiğini risk altında verilen kararların zorunlu olarak her zaman maksimum fayda sağlamadığını ve karar verirken bireylerin her zaman rasyonel olmadıklarını ispat ederek büyük bir başarı elde etmişlerdir. Bu çalışmaları 2002 yılında, ekonomi dalında Nobel Ödülü'nü almaya layık görülmüştür. Kahneman ve Trevksey'in en bilinen ve atıf alan eserleri 1974 yılında yayınlanan "*Belirsizlik Durumunda Karar Verme: Kısa Yollar ve Yanlılıklar*" başlığını taşımaktadır. Bu çalışma ile Kahneman ve Trevksey (1979) sezgisel düşüncenin basitleştirici kısaltmalarını betimlemişler ve yirmi kadar yanlılığı açıklayarak karar vermedeki rolünü ispat eden deneyleri sunmuşlardır. Nobel ödülü açıklamasında "*özellikle de insan yargısı ve belirsizlik altında karar verme ile ilgili psikolojik araştırma anlayışını iktisat bilimine, entegre ettiği için Nobel Ödülü'ne layık görülmüştür.*"¹ Bir ekonomist olan Vernon L. Smith (1962; 1976; 1994)'in de ampirik ekonomi analizinde, bir araç olarak laboratuvar deneylerini geliştirmesi üzerine iktisat alanındaki 2002 Nobel Ödülü'ne layık görülmesiyle birlikte davranışsal iktisadın saygın ve güçlü bir disiplin haline gelmesinde etkili olmuştur (Yavuzaslan, 2018).

Davranışsal iktisat alanındaki çalışmaların ödüller eşliğinde daha fazla dikkat çekmesi "Yeni Davranışsal İktisat" dönemi içinde yer alan isimlerden birisi olan Rabin (1998)'nin çalışmalarıyla devam etmiştir. Rabin (1998) iktisat ve psikoloji arasındaki bağlantılara genel bir bakış sunan makalesinde, ekonomi için psikolojik bulguların uygunluğuna odaklanması gerektiğini savunduğu görülmektedir.

2000'li yıllarda davranışsal iktisat alanında yaşanan bir başka önemli gelişme ise Andrei Shleifer (2000)'in, menkul kıymet piyasaları ve hükümetin piyasaları düzenleme ve ekonomik büyümeyi artırmadaki rolü üzerine yaptığı araştırması ile olmuştur. Shleifer (2000), uzun yıllardır finansal piyasalarda egemen olan "Etkin Piyasa Hipotezi"'ne alternatif olarak, davranışsal finansı sunması olmuştur. Shleifer davranışsal finans alanında yaptığı analizinde; finansal piyasalarda fiyatların doğru ayarlanamamasından kaynaklanan arbitraj başarısızlığının nedeni olarak, hem mükemmel rasyonelitenin ortak varsayımını hem de etkin piyasa hipotezinin aşırı basitleştirilmesini gerekçe göstermiştir. Özellikle etkin piyasa hipotezinin ampirik başarısızlıklarını detaylandıran ilk isim olarak davranışsal finans alanında öncü olmuştur. Böylece davranışsal iktisat altında anılan yeni bir

¹ "for having integrated insights from psychological research into economic science, especially concerning human judgment and decision-making under uncertainty."

Bkz. <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2002/kahneman/facts/>

alan olarak “*davranışsal finans*” kavramının akademik alanda farkındalığı artmıştır. Harvard Üniversitesinde çalışmakta olan Andrei Shleifer da bu başarısıyla, Amerikan Ekonomi Derneği'nin kırk yaşın altındaki ender iktisatçılara layık gördüğü, “John Bates Clark” madalyasıyla ödüllendirilmiştir (Sent, 2004).

Son dönemde davranışsal iktisadın çok daha popüler olmasında etkili olan diğer önemli bir gelişme ise 2017 yılının iktisat alanındaki Nobel ödülünün de davranışsal iktisada yaptığı önemli katkılar ile bilinen Richard H. Thaler’a verilmesi olmuştur. Nobel ödülü komitesi tarafından yapılan açıklamaya göre; “*davranışsal ekonomiye katkıları ve insanların iktisat teorisine meydan okuyacak şekilde tahmin edilebilir derecede irrasyonel olmalarını sağlama konusundaki öncü çalışmaları*” nedeniyle Thaler ödüle layık görülmüştür. Cass R. Sunstein ile birlikte 2008 yılında yayınladığı “Dürtme” isimli kitaplarında Thaler ve Sunstein (2013); kurumların ve hükümetlerin, ülke vatandaşlarını kendi çıkarları içinde olduklarını düşündürerek belirli seçeneklere karşı nazikçe itmesinin (dürtme) yollarını açıklamış ve davranışsal iktisadın politika uygulamada ne kadar yararlı olabileceğini göstermiştir. Böylece davranışsal iktisadın makro değişkenler üzerindeki etkili sonuçları da daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır.

IV. GELENEKSEL İKTİSAT ve DAVRANIŞSAL İKTİSAT: KARŞILAŞTIRMA

İktisadın bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasından bu yana, ortaya konan teoriler oluşturulurken sistematik olarak varsayımlardan yola çıkmaktadır. Sosyal bir olgunun matematiksel olarak ifadesi bu varsayım ve modelleme metodolojisi çerçevesinde gerçekleştirilirken, davranışsal iktisadın ortaya çıkması bu varsayımların aksayan yönlerini ispat etmesiyle ve modelleme süreçlerinden farklı bir yol izlemesiyle olmuştur. Geleneksel iktisat ile davranışsal iktisat bu yönleri ile birbirlerine zıt iki alan gibi görünse de inceledikleri temel konu, iktisadi kararlar olduğundan; aralarındaki benzerliklerin varlığını da kabul etmek gerekir. Geleneksel iktisat ile davranışsal iktisat arasındaki farklılık ve/veya benzerlikleri Şekil 3 ile özetlemek mümkündür.

Şekil 3: Geleneksel İktisat ve Davranışsal İktisat: Metodoloji ve Yaklaşım Benzerlik ve/veya Farklılıkları

Geleneksel İktisat		Davranışsal İktisat
Çıkar Maksimizasyonuna Odaklanmış Homo Economicus	İNSAN MODELİ	Hatalara Açık (Error-Prone) ve Daha Duygusal Homo Economicus
Tam Rasyonalite Optimal Rasyonalite	RASYONALİTE	Sınırlı Rasyonalite İrrasyonalite
Tam Enformasyon	ENFORMASYON	Eksik Enformasyon
Optimizasyon/Maksimizasyon Çabası «Maximizers»: Mükemmeliyet	OPTİMİZASYON / MAKSİMİZASYON	Kararlarda Makul Memnuniyet «Satisficers»: Tatmin Olma ; Memnuniyet
Denge (Equilibrium) Teorisi Beklenen Fayda Teorisi (Expected Utility Theory)	DENGE	Dengesizlik / Belirsizlik / Beklenti Teorisi (Prospect Theory)
Pozitif İktisat + Normatif İktisat	ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	Pozitif İktisat Yaklaşımı Daha Hakim
Teorik, Analitik, Geometrik (Grafik Ağırlıklı) ve Ampirik Araştırma	METODOLOJİ	Ampirik + Deneysel Ağırlıklı Araştırma
Diğer Disiplinlerden Bağımsız Bir İktisat Bilimi	PERSPEKTİF	İnterdisipliner : İktisat + (Psikoloji + Sinirbilim)

Davranışsal iktisadın tanımını açıklarken de ifade edildiği gibi; davranışsal iktisat alanında çalışmalar yapan araştırmacıların teorilerini inşa ederken kullandıkları varsayımların doğuşuna ve gelişimine neden olmuştur. Şekil 3’de yer alan “insan modeli”, “rasyonalite” ve “enformasyon” açısından geleneksel iktisat ile davranışsal iktisadın kullandıkları varsayımlardaki farklılıkları içermektedir. Son yirmi yılda davranışsal iktisatçıların geliştirdiği kavramlar ve teoriler, derinlemesine incelendiğinde, davranışsal iktisat teorilerini test etmek için kullandıkları verileri üretmek için kullandıkları yöntemlerin; geleneksel iktisat ile pek çok yönden farklı olduğu görülür. Bu nedenle Şekil 3’deki diğer açıklamalar, bu yönetsel farklılıklar üzerine yoğunlaşmaktadır.

Geleneksel iktisat ile davranışsal iktisadın birbirinden ayrıştığı en önemli husus, bu çalışmanın ilk bölümünde davranışsal iktisadın tanımı yapılırken açıklandığı üzere; ele aldıkları insan modelinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Geleneksel iktisat teorilerindeki iktisadi insanın temel özellikleri şu şekilde tanımlanmaktadır (Ruben ve Dumludağ, 2015):

- İnsanlar bencildir ve kendi çıkarlarını her şeyden üstün tutarlar,
- İnsanlar her durumda maksimum faydayı elde etmeye çalışırlar,
- Dolayısıyla insanlar rasyoneldir (akılcıdır). Çünkü her zaman ellerindeki kaynakları en iyi şekilde kullanarak kişisel çıkarlarını maksimize ederler.

İktisat teorilerindeki karar alıcıların, bu özelliklere sahip olduğunu ifade etmek için homo economicus kavramından yararlanılmaktadır. Davranışsal iktisat modellerindeki karar alıcılar ise daha duygusal insanlardır. Yani davranışsal iktisat teorilerindeki insan modeline göre bireyler yanılmaya yatkın, tuzaklara düşebilecek kararlara yönelebilmektedir. Çünkü davranışsal iktisada göre; bireyler hatalara açıktır ve duyguları ile hareket ederken her zaman bencil davranışlar sergilemezler.

Geleneksel iktisatta; kendine en fazla faydayı sağlayan seçeneklere yönelen homo economicus’un bu hareketi rasyonel bir davranış olarak tanımlanır ve homo economicus tam rasyoneldir. Böylece, tüm alternatifler kümesini bilerek tam bilgiyle en çok faydayı sağlayacak optimal kararlar alabilmek mümkün olacaktır. Mükemmel rasyonellik olarak da ifade edilen tam rasyonalite; “*tüm alternatifler içinden en iyi olanı seçme*” yani insanların ne kazanıp, ne kaybedeceklerini hesaplayabilmeleri anlamına gelmektedir. Oysa gerçek hayatta insanlar karar verirken zihinsel (cognitive), sosyal ve duygusal durumlarına göre karar vermektedirler. Bu bakımdan davranışsal iktisadın rasyonaliteden uzaklaşan

bireyler için sınırlı rasyonalite kavramı ön plana çıkmaktadır. Simon (1955) insanların mükemmel rasyonellikten uzaklaşan ekonomik kararlar alabileceğini ifade ederek sınırlı rasyonelliği tanımlarken, duygularından bağımsız karar veremeyen bu bireylerin aldığı irrasyonel kararlar, davranışsal iktisadın temelini oluşturmuştur.

Şekil 3’de görüldüğü üzere; davranışsal ve geleneksel iktisat teorileri varsayımlarından kaynaklanan farklardan diğeri ise karar alıcıların bilgi düzeyleri açısından olmuştur. Geleneksel iktisadın karar alıcısı homo economicus insan tanımında geleneksel iktisadın bu kavrama yüklediği başka bir misyon daha bulunmaktadır. Homo economicus tam bilgiye sahiptir ve böylece bu bireylerin hata yapmayacakları öngörülerek teoriler üretilmiştir. Davranışsal iktisat ise insanların tam bilgiyle hareket etmesinin mümkün olamayacağını ve eksik bilgiyle karar veren bu bireylerin, hatalı ekonomik tercihler yapabileceğini izah etmeye yönelmiştir.

Geleneksel iktisat modelleri ile davranışsal iktisat modellerinin analizi aşamasında kullanılan yöntemler açısından da pek çok fark bulunmaktadır (Blaug, 1993). Geleneksel iktisat modellerindeki bireyler faydalarını maksimize etmeyi amaçlarken, yaptıkları tercihlerde mükemmeliyete ulaşmaya odaklanmışlardır. Davranışsal iktisat modellerindeki bireyler ise tatminkar insanlar olarak kabul edilir ve en yüksek fayda düzeyi yerine makul bir memnuniyet ile tercihlerini belirleyebilmektedir (Herrnstein ve Prelec, 1991: 145). Şekil 3’de görüldüğü üzere; geleneksel iktisatta optimizasyon/maksimizasyon çabası varken, davranışsal iktisatta en makul tercihe bir yönelim vardır (Ross, 1998). Aradaki bu fark, geleneksel ve davranışsal iktisat teorilerinin üretilmesinde kullanılan analiz yöntemlerindeki farklılıkların da nedenlerinden birisi olmuştur.

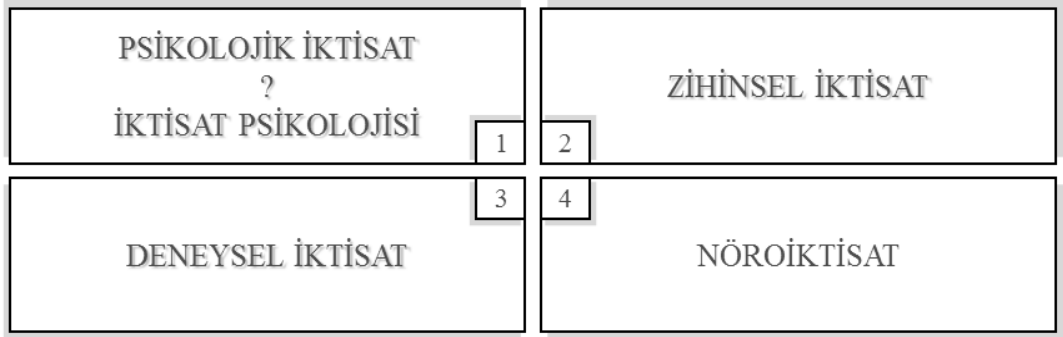
Öte yandan ekonomide denge konusunda da geleneksel iktisat ile davranışsal iktisat ayrılmaktadır. Klasik fiziğin denge mekanizması geleneksel iktisadın matematiksel analizinin temelini oluştururken, optimal bir düzeyde faydanın bu denge mekanizmasıyla ifade edildiği görülmektedir. Fayda teorisinin analizinde de bu denge koşulunun çürütülmesiyle davranışsal iktisat alanındaki ilk Nobel ödülüne, Beklenti Teorisi layık görülmüştür. Geleneksel iktisadın beklenen fayda teorisinin aksine, beklenti teorisi insanların her durumda dengeye ulaştıran kararlar yerine, kazanç ve kayıp durumunda farklı tutumlar sergilediğini ispat etmiştir. Böylece kararlı bir dengenin yerini belirsizlik altında farklılaşan karar mekanizmalarının analizi almıştır (Barberis, 2013; Frank ve Bernanke, 2001; Tversky ve Kahneman, 1981; Tversky ve Kahneman, 1986).

Araştırma yöntemi bakımından geleneksel ve davranışsal iktisadın farklı şekilde bir yol izlemesi normatif (olması gereken) iktisat ve pozitif (var olan) iktisat bakımından da gözlemlenebilir. Bilindiği üzere; iktisat bilimi normatif iktisat ve pozitif iktisat olarak ikiye ayrılır. Normatif iktisatta iktisadi olay ve davranışlar, nasıl olması gerektiğine vurgu yaparak incelenirken, pozitif iktisatta bu durum; “nedir?”, “ne olmaktadır?” “nasıl olmaktadır?” sorularına yanıt arayan bir bakış açısıyla incelenmektedir. Pozitif iktisadın iktisadi olayları test etmek mümkün olabildiğinden, bu sonuçlar pekala bilimsel araştırmalar yoluyla reddedilebilir. Ancak normatif iktisadın değer yargıları test edilemez ve bilimsel düzeyde reddedilemez. Normatif iktisadın, kural koyucu- yaklaşımların betimsel yaklaşımlara oranla daha çok benimsenmekte ve uygulanmaktadır. Kullanılan metotlar, davranışsal iktisadın pozitif iktisat olarak ön plana çıkmasına neden olmaktadır (Friedman, 1959). Pozitif bir bilimin amacı, henüz gözlemlenmemiş olgularla ilgili geçerli ve anlamlı tahminler yapmaya yarayan teoriler veya hipotezler geliştirmek olduğundan, davranışsal iktisadın pozitif araştırma yöntemlerini benimsemesi son derece doğaldır.

Şekil 3’de yer alan bir diğer fark olarak; geleneksel iktisatta teorik, geometrik (grafik ağırlıklı) ve ampirik araştırmalar yapılırken, davranışsal iktisadın ampirik araştırmanın yanı sıra deneysel araştırmaya yönelmesi gösterilebilir. Geleneksel iktisatta grafiklerle açıklanan kuramsal bir bakış açısı ile teoriler üretilmektedir. Davranışsal iktisatta ise geleneksel iktisatçıların, sosyal bilimler için elverişli olmadığına inandığı deney ve gözlemlerle ortaya konan modelleme anlayışının hâkim olması, geleneksel ve davranışsal iktisat arasındaki en belirgin farklardan birisi olmuştur. Ayrıca metodolojik bir ayrışmayı tümünden gelimci geleneksel iktisat teorilerinin, davranışsal iktisatta tümevarım yöntemiyle test edilmesiyle görmek mümkündür. Geleneksel iktisadın genel yasalar şeklinde formüle ettiği teoriler tümdengelim yöntemiyle analiz edilir. Davranışsal iktisatta ise tek tek ele alınan davranışların ekonomik kararlardaki etkisi gözlem ve deneylerle desteklenmektedir. Davranışsal iktisadın bu gözlem ve deneylere dayanması onun diğer disiplinlerle de iç içe olmasına neden olmuştur. Geleneksel iktisat, temelinde diğer bilim dallarından bağımsız bir perspektifte gelişirken, davranışsal iktisat psikoloji, nöroloji gibi diğer bilim dallarından da güç alan bir yapıda ilerlemiştir. Ricciardi (2008) disiplinler arası ilişkiyi çok daha geniş tutmuş ve davranışsal iktisadın sosyoloji, sosyal psikoloji hatta antropoloji ile olan ilişkisinin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Geleneksel iktisat teorilerinin aksine, güncel yaşamda fiilen ortaya çıkan ya da gözlenen ekonomik olay ve süreçler davranışsal iktisadın araştırma konusu olmuştur (Gilad, Kaish ve Loeb, 1984). İnsan davranışlarında, karar ve tercihlerindeki akıl-dışı tutumları, önyargı ve yanlılıkları anlamak için zihinsel psikoloji ve sinirbilim (nörobilim) alanlarında yapılan deneysel çalışmaları da incelemek gerekebilir (Aktan, 2020: 66-67). Diğer disiplinlerle olan bu temasının yanı sıra davranışsal iktisadın, diğer iktisat disiplinleri ile olan ilişkileri Şekil 4’de sunulmuştur.

Şekil-4: Davranışsal İktisat ile Yakınlık/Benzerlik İçinde Olan Diğer İktisat Disiplinleri

İktisat bilimi ile psikoloji birimi arasında güçlü bir köprü kurulmasında önemli bir rolü olan George Katona (1951) yılında yayınladığı “*Psikolojik İktisat*” isimli eserinde iktisatçıların insan davranışlarını daima dikkate aldıklarını zannettiklerini hatta saf teorinin de psikolojik varsayımlara dayandırıldığını düşündüklerini belirttikten sonra aslında tüm kabul ve sonuçlarının gerçekçi olmadığını ileri sürmüştür. Katona psikolojiyi dikkate almayan iktisadın önemli süreçleri açıklamada başarılı olamayacağı gibi ekonomiyi dışlayan psikolojinin ise çok önemli beşeri davranışların çoğunu açıklamaya muktedir olamayacağını vurgulamıştır.

İnsanın dış dünyayı algılama ve zihninde tasarlama (oluşturma) süreçleri zihinsel psikoloji (cognitive psychology) olarak ifade edilirken, zihinsel psikoloji algılama, akıl yürütme, öğrenme, düşünme, hayal etme, hatırlama gibi zihinsel süreçler ile dünyaya uyum sağlamaya yönelik süreçleri analiz etmektedir. Bu zihinsel süreçler, doğrudan gözlemlenemese bile zihinsel psikoloji alanında yapılan çalışmalar, insan davranışlarının altında yatan faktörler hakkında bilgi edinilebilmesini sağlamaktadır (Winden ve Ash, 2009: 7-20). Zihinsel

psikolojinin araştırma konusu olan zihinsel yanılıklar (cognitive bias) ise karar verirken rasyonaliteden sistematik (yani rasgele olmayan ve dolayısıyla öngörülebilir) sapmayı ifade eder (Blanco, 2017). Bu yüzden davranışsal iktisadın zihinsel psikolojiden beslenerek gelişen bir alan olduğunu ifade etmek çok da yanlış olmayacaktır. Nitekim 1934 yılından bu yana faaliyet gösteren ve eğitim-araştırma destekleriyle ünlenen, Sloan Vakfı'ndan psikolog Eric Wanner da aynı vurguyu yapmış ve ekonomik karar alma alanında zihinsel psikolojinin bir uygulaması yapıldığından bu alandaki çalışmalara “*Davranışsal İktisat*” yerine “*Zihinsel İktisat*” denilmesi gerektiğini savunmuştur. Zihinsel iktisat, insanların zihninde olanların ekonomisi olarak tanımlanır. Pratik anlamda, zihinsel iktisadın ayırt edici bir veri türü ile karakterize edilmesi anlamına gelir. Bu veriler, beklentiler, varsayımlara dayanan seçimler, bilişsel yetenek ve tutumları içermektedir. (Eser ve Toigonbaeva, 2011: 302).

Davranışsal iktisat; psikoloji, sosyoloji, antropoloji, nöroloji ve diğer disiplinlerden gelen teorilere ve sonuçlara başvururken iktisadi insan varsayımı ile gerçek insanın ekonomik karar vermesi arasındaki tutarsızlıkları göstermek için deneysel araştırmalardan oluşan ampirik bulgulardan yararlanıldığına sık sık rastlanmaktadır. İktisat biliminde deneysel yöntemlerin kullanımı yaygınlaşırken teknolojik sınırlar da zorlanmış ve sinirbilimden ödünç alınan yöntemlerin artan kullanımı, ekonomiyi sinirbilimle bütünleştiren nöro-iktisadın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Gelişen teknolojiler ile birlikte yakın dönemde hızla yükselen nöro-iktisat alanında yapılan çalışmaların, iktisadi karar alma süreçlerini anlamaya yönelik önemli katkıları olduğu görülmektedir (Ruben ve Dumludağ, 2015: 47).

Son dönemde, davranışsal iktisat alanında çalışmalar yapan araştırmacılar bir tıp doktoru kadar olmasa da işlevsel Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme (fMRI) ile beyin taramalarından faydalanmaktadır. Bu cihaz kullanarak bireyin beyninin hangi bölümlerinin, bir göreve veya karara tepki olarak aktive edildiğini inceleyen çalışmalara olan ilginin her geçen gün arttığı görülmektedir (Demirel ve Artan 2016: 2). fMRI cihazı ile yapılan görüntülemelerde, risk ve belirsizlik altında karar verme, zamanlar arası seçim, alım satım davranışı ve oyunlarda stratejik davranış gibi çeşitli ekonomik faaliyetlerin analizi yapılmaktadır. Davranışsal iktisadın bu kadar ses getiren bir alana dönüşmesinin nedenlerinden birisinin de, çeşitli yöntemlerle üretilen analiz veya test sonuçlarının başarıyla birbirine entegre edilmesi olduğu söylenebilir (Angner, 2016:8).

V.SONUÇ

Davranışsal iktisat, ekonomik birimlerin eksik enformasyon ve yetersiz zihinsel kapasite gibi nedenlerle çoğu zaman irrasyonel davranış, karar ve seçimlerde bulunabildiklerini ortaya koymaya çalışan disiplinler-arası bir araştırma alanıdır. İktisat ve psikoloji bilimlerinin ortak bir paydasında ortaya çıkan ve gelişimini sürdüren davranışsal iktisat özellikle zihinsel hata ve yanılığara (*cognitive bias/ heuristics*) odaklanarak, bu alanda teorik, analitik, ampirik ve deneysel çalışmalar yürütmektedir (Aktan, 2018:347). Davranışsal iktisat geleneksel iktisat biliminde hâkim olan “*rasyonalite*” ilkesini tamamen reddetmemekle birlikte “*irrasyonalite*” olgusunu anlamamıza imkân sağlamıştır. Davranışsal iktisat araştırma metodolojisi yönünden de iktisat bilimine bir zenginlik katmıştır.

Kaynaklar

Akdere, Ç. ve Büyükboyacı, M. (2015). “Davranışsal İktisat ve Sınırlı Rasyonellik Varsayımı”, Der. Devrim Dumludağ vd., içinde İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar, İstanbul: İmge Kitabevi.

Aktan, C. C. (2018). Davranışsal İktisat (İktisadi Davranış, Karar ve Seçimlerde İrrasyonelite ve Sonuçları: Zihinsel Hata ve Yanılığlar), içinde: Coşkun Can Aktan, Yeni İktisat Okulları ve İktisadi Düşünce, Ankara: Seçkin Yayınları, 2018.

Aktan, C. C. (2020). Davranışsal Politik İktisat, Konya: Literatürk-Academia Yayınları.

Allais M. (1990). “Allais Paradox”. Editör: Eatwell J., Milgate M., Newman P. İçinde Utility and Probability. The New Palgrave. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1007/978-1-349-20568-4_2

Alm, J. (2010). Testing Behavioural Public Economics Theories in the Laboratory, National Tax Journal, 635–658.

Angner, E. (2016). A Course in Behavioral Economics, Palgrave Macmillan, second edition.London.

Barberis, N. (2013). Thirty Years of Prospect Theory in Economics: A Review and Assessment, Journal of Economic Perspectives, 27: 173-95.

Barros, G. (2010). Herbert A. Simon and the concept of rationality: Boundaries and Procedures Brazilian Journal of Political Economy, 30(3) (119), 455-472.

Blanco, F. (2017). Cognitive bias, Encyclopedia of Animal Cognition and Behavior, 1-6.

Blaug, M. (1993). The Methodology of Economics: How Economists Explain, Cambridge: Cambridge University Press.

Camerer, C., & Ho, T. H. (1999). Experience-weighted Attraction Learning in Normal Form Games. Econometrica, 67(4), 827-874.

Camerer, C. & Lowenstein, G. (2004). "Behavioral Economics: Past, Present, Future. Editörler: Camerer, C. G. Lowenstein, ve Rabin M. içinde Advances in Behavioral Economics. Princeton, NJ: Princeton University Press. 3-51

Demirel, S. K. ve Artan S. (2016). Nöroiktisat ve İktisat Biliminin Geleceğine İlişkin Tartışmalar, Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 2 (1) 2016, 1-28

Dumludağ, D. ve Ruben, E. (2015). Davranışsal İktisadın Gelişimi, İktisat ve Toplum, Ağustos, Sayı: 58, 4-9.

Ellsberg, D. (1961). Risk, Ambiguity and the Savage Axioms, Quarterly Journal of Economics, 75: 643–669.

Eser, R., ve Toigonbaeva, D. (2011). Psikoloji ve İktisadın Birleşimi Olarak, Davranışsal İktisat. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 61, 287- 321.

Frank R. H. ve Bernanke, B. (2001). Principles of Economics, New York: McGraw-Hill/Irwin.

Friedman, M. (1959). "The Methodology of Positive Economics". Derleyen: Friedman, M. İçinde Essays in Positive Economics. Chicago: Chicago University Press.

Ghisellini, F. ve Chang, B. Y. (2018). Behavioral Economics : Moving Forward, Palgrave Press: Macmillan.

Gilad, B., Kaish, S. ve Loeb, P. (1984). From Economic Behavior to Behavioral Economics: The Behavioral Uprising in Economics, Journal of Behavioral Economics XII, 1-24.

Herrnstein R. J. ve Prelec, D. (1991). Melioration: A theory of Distributed Choise, J. Econ. Perspectives, 5(3), 137-156.

Heukelom, F. (2014). Behavioral Economics: A History, Cambridge University Press: Cambridge.

Kahneman, D. & Tversky, A. (1979). On the Interpretation of Intuitive Probability: A Reply to Jonathan Cohen. *Cognition*, 7(4), 409–411. [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(79\)90024-6](https://doi.org/10.1016/0010-0277(79)90024-6)

Kahneman, D. (2017). Hızlı ve Yavaş Düşünme. Çev. O. Deniztekin F. Deniztekin. İstanbul: Varlık Yayınları.

Katona, G. (1951). Psychological Analysis of Economic Behavior. New York: McGraw-Hill.

Khwaja, J.R. (2013). Toward a General Theory of Exchange: Strategic Decisions and Complexity, Bloomington: iUniverse.

Leibenstein, H. (1966). Allocative Efficiency vs. X-Efficiency. *American Economic Review*, 56(3): 392–415.

Markowitz, H. M. (1952). Portfolio Selection, *Journal of Finance*, 7: 77-91.

Rabin, M. (1998). Psychology and Economics. *Journal of Economic Literature*, 36(1), 11-46.

Rehman, T. (2018). “Themes, Philosophy and Applications of Behavioral Economics”, Editör: Rehman, T. içinde Behavioral Economics: Trends, Perspectives and Challenges, New York: Nova Science Publishers.

Ricciardi, V. (2008). “The psychology of risk: The Behavioral Finance Perspective”. İçinde Handbook of Finance: Investment Management and Finance Management, vol. 2. New York: John Wiley & Sons.

Riedl, A. (2015). İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar, Der. Devrim Dumludağ vd., İstanbul: İmge Kitabevi.

Ross, D. (1998). Equilibrium Versus Understanding, Mark Addleson. Routledge, 1995. *Economics and Philosophy*, 14(1), 163-169. doi:10.1017/S0266267100005046

Ruben, E. ve Dumludağ, D. (2015). “İktisat ve Psikoloji”, Der. Devrim Dumludağ vd., içinde İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar, İstanbul: İmge Kitabevi.

Scitovsky, T. (1976). The Joyless Economy. Oxford: Oxford University Press.

Sent, Esther-Mirjam, (2004). Behavioral Economics: How Psychology Made Its (Limited) Way Back Into Economics, *History of Political Economy*, 36(4), 735-760.

Shleifer, A. (2000). *Inefficient Markets: An Introduction to Behavioral Finance*. Oxford: Oxford University Press.

Simon, H. A. (1955). A Behavioral Model of Rational Choice, *The Quarterly Journal of Economics*. 69:1, 99-118.

Simon, H. A. (1956). Rational Choice and the Structure of the Environment. *Psychological Review*, 63(2), 129–138. <https://doi.org/10.1037/h0042769>

Smith, V. L. (1962). “An Experimental Study of Competitive Market Behavior”. *Journal of Political Economy*, 70 (2) 111-137.

Smith, V. L. (1976). Experimental Economics: Induced Value Theory, *American Economic Review*, 66(2), 274-279.

Smith, V. L. (1994). “Economics in the Laboratory”. *Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 113-131.

Teitelbaum, J. ve Zeiler, K. (2018). *Research Handbook on Behavioral Law and Economics*. Northampton, MA : Edward Elgar Pub.

Thaler, R. H. & Sunstein C. R. (2013). *Dürtme –Sağlık Zenginlik ve Mutlulukla İlgili Kararları Uygulamak*. İstanbul: Pegasus Yayınları.

Thaler, R. H., (2015). *Misbehaving: The Making of Behavioral Economics*. New York: W.W. Norton & Company.

Thaler, R. H. (2016). Behavioral Economics: Past, Present, and Future. Presidential Address, American Economic Association: Annual Meeting, January.

Tversky, A. & Kahneman, D. (1974). Judgment Under Uncertainty: Heuristics and Biases *Science*, 185, 1124-1131.

Tversky, A. & Kahneman, D. (1981). The Framing of Decisions and the Rationality of Choice, *Science* 211, 453-458.

Tversky, A. & Kahneman, D. (1986). Rational Choice and the Framing of Decisions, *The Journal of Business*, Vol. 59, No. 4, Part 2: 251-278.

van Winden, F. A. ve Ash, E. (2012). On The Behavioral Economics of Crime. *Review of Law & Economics*, 8(1), 181-213.

Yavuzaslan, K. (2018). Deneysel İktisat ve Kültürel Farklılıkların Deneysel İktisatla İfadesi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 33, 217-231.

Zouboulakis, M. (2014). The Varieties of Economic Rationality: from Adam Smith to Contemporary Behavioural and Evolutionary Economics. London: Routledge. doi. 10.4324/9781315818641

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

CİNSEL İSTİSMAR VAKALARI SANIK İFADE TUTANAKLARI İÇERİKLERİNE EVRİMSEL PSİKOLOJİK BİR YAKLAŞIM*

Emrullah ŞEKER

Dr.Öğr.Üyesi

Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

E-mail: emrullahseker@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0002-7834-1214

Özet

Cinsel istismar ile ilgili davalı tarafların ifadelerinin analizinin yapıldığı bu çalışmanın amacı cinsel istismar sanıklarının ifade tutanaklarındaki sözcük içerikleri insan türünün zihinsel arka planındaki evrimsel psikolojik süreçleri dikkate alarak cinsel istismar davranışları, cinsel özne söylemi ve cinsel nesne seçimi açısından değerlendirmektir. Bitlis ili örneğinde yürütülen bu çalışmada sanık ifade tutanakları içerik analizi ile çözümlendi ve elde edilen veriler evrimsel psikanalitik bir yaklaşımla değerlendirildi. Bu bağlamda toplam 10 vakaya ait sanık ifadeleri sosyal çevre, şüpheli özne ve cinsel nesne açısından incelendi. Çalışmada sanıkların ifade tutanaklarında ekonomik ve sosyal bağları içeren dilsel göstergeleri sıklıkla, bazı vakalarda dinsel simgeleri yoğun olarak, doğrudan olayın niteliği ile ilgili ifadelerden çok dolaylı, ilgisiz veya belirsiz ifadeleri daha yaygın kullandıkları tespit edildi. Ayrıca cinsel öznelere nesnelere nitelikli cinsel istismardan çok genellikle haz alma ve doyuma erişme gibi ikincil bir amaçla yaklaştıkları tespit edildi. Çalışmada elde edilen bulgular cinsel istismar gibi kültür, gelenek ve sosyal ilişkilerde çok alışık olduğumuz, masum gibi görünen birçok davranış şeklinin evrimsel süreçte başvurulan cinsel stratejilerin arkaik kalıntıları veya yinelemeleri olabileceğini göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: *Cinsel istismar, içerik çözümlemesi, evrimsel psikoloji, ifade tutanakları*

Alan Tanımı: *Evrimsel Psikoloji*

*Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Atıf (APA): Şeker, E., (2020), Cinsel İstismar Vakaları Sanık İfade Tutanakları İçeriklerine Evrimsel Psikolojik Bir Yaklaşım, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 12 (2): 121-146.

AN EVOLUTIONARY PSYCHOLOGICAL APPROACH TO THE CONTENTS IN DEFENDANTS' RECORDS OF STATEMENT IN SEXUAL ABUSE CASES

Abstract

The purpose of this study analyzing the statements of the sexual abuse suspects is to evaluate lexical contents in the records of statements of the sexual abuse defendants by considering the evolutionary psychological processes in the mental background of the human species in terms of sexual abuse behaviors, sexual subject discourses and sexual object selections. In this study conducted in Bitlis province, the defendants' records of statement were analyzed by content analysis and the results were evaluated within an evolutionary psychoanalytic perspective. In this context, the statements belonging to a total of 10 cases were examined in terms of social environment, suspicious subject and sexual object. According to the results, in their records of statement, the sexual abuse defendants were found to frequently use linguistic signs expressing economic and social relations, intensively use religious symbols in some of the cases, and use irrelevant or ambiguous expressions more than those directly related to the nature of the event. In addition, it was also understood that sexual abusers approach their objects with a secondary purpose to obtain pleasure and satisfaction rather than a penetrative assault. These findings obtained in the study show that like sexual abuse, many forms of behavior that seem very innocent in culture, tradition and social relations may be archaic remnants or recapitulations of sexual strategies used in the evolutionary process.

Key Words: *Sexual abuse, content analysis, evolutionary psychology, records of statement*

1. Giriş

Cinsel istismar bir erişkinin cinsel gereksinim ve isteklerini karşılamak için bir başkasını rızası olmadan veya hileli yönlendirme yoluyla cinsel nesne olarak kullanmasıdır (Bkz. Green, 1996; Taner ve Gökler, 2004; Aktepe, 2009; Bulut, 2016; Urazel, Fidan, Gündüz, Şenlikli ve Asfuroğlu, 2017). Cinsel istismar mağdurları yaş, toplumsal sınıf ve cinsiyet açısından farklılık gösterebilmektedir. Bu tür vakalarda cinsel nesne konumundaki istismar mağdurları genellikle korumasız kadın ve çocuklardan oluşurken, saldırganlar genellikle yetişkin erkeklerden oluşmaktadır (Bkz. Aktepe, 2009; İnan, 2010; Alpaslan, 2014; Bulut, 2016; Karataş, 2018). Genel olarak cinsel istismar üreme amacı taşımayan bir haz

alma ve tatmin olma girişimidir. Cinsel istismar üreme amacı taşımayan, haz uğruna başkasının canına, hak ve hürriyetine saldırı niteliği taşıyan ve böylece öznenin kendi varlığını ve hürriyetini tehlikeye sokan, riskli, doğada ağır bir bedeli olan ve bu yönüyle de doğal ve cinsel seçim yasalarına aykırı bir davranış şeklidir.

Cinsel istismar üzerine yapılan yerli ve yabancı birçok çalışma istismar olgusunu farklı disiplinler açısından farklı alanlarda incelemişlerdir. Bu çalışmalardan bazıları sanık görünüşlerini ele almış ve istismarcıların ortak özelliklerini belirlemeye çalışmışlardır (Ör. Kaufman ve diğerleri, 1998; Sanghara ve Wilson, 2006; Aktepe, 2009; İnan, 2010; Alpaslan, 2014; Gönültaş, 2016; İbiloğlu, Atlı, Oto ve Özkan, 2018). Vaka çalışması şeklinde olan çalışmalar ise daha çok vakaların niteliği, sıklığı, ortak özellikleri ve etkenleri üzerine yoğunlaşmıştır (Ör. Çekin ve diğerleri, 1998; İnan, 2010; Balcı, Erbaş, Işık ve Karbeyaz, 2014; Karataş, 2018). Bu çalışmaların bir kısmı cinsel istismar konusuna adli açıdan yaklaşmışlardır (Ör. Çekin ve diğerleri, 1998; Gölge, Yavuz ve Başol, 2003; Alpaslan, 2014). Diğer bir kısmı cinsel istismar vakalarını klinik açıdan incelemişlerdir (Ör. Taner ve Gökler, 2004; Aktepe, 2009; Bilginer, Hesapçıoğlu ve Kandil, 2013; Alpaslan, 2014; Urazel ve diğerleri, 2017; İbiloğlu ve diğerleri, 2018). Cinsel istismar vakalarını sosyolojik ve pedagojik açılardan inceleyen çalışmalar da vardır (Ör. Üstündağ, Şenol ve Mağden, 2015; Karataş, 2018). Öte yandan cinsel istismarı evrimsel biyoloji, psikoloji ve antropoloji açısından ele alan çalışmalar da bulunmaktadır (Ör. Thornhill ve Thornhill, 1987; Palmer, 1989; Konker, 1992). Dilbilim ve söylem çalışmaları açısından ise bu konuda yapılan çalışmalar sınırlıdır. Alparslan Eyüpoğlu (2012) tarafından yapılan nitel bir çalışmada istismar mağduru 10 çocuk mağdur ifadesi 'CBCA' (Criteria-Based Content Analysis) metodu kullanılarak söylem çözümlemesi ile incelenmiş ve mağdur ifadelerinin gerçekte yaşanmış olayları büyük oranda yansıttığı sonucuna varılmıştır. Ancak alan yazındaki bu çalışmalar arasında sanık ifade tutanaklarını inceleyerek istismar sanıklarının ifade tutanaklarındaki söylemleri üzerine çıkarımlarda bulunan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yine bu çalışmaların büyük bir kısmının cinsel istismar konusunu vaka sıklığı, saldırgan görünüşü, mağdur görünüşü, istismarın mağdurlar üzerindeki sosyal, psikolojik ve klinik etkileri ile bu etkilerin tanı ve tedavileri ve alınacak tedbirler açısından değerlendiren bilimsel araştırma veya derleme şeklinde olduğu saptanmıştır. Öte yandan cinsel istismar vakalarından veya sanık ifade tutanaklarında geçen ortak sözcük dizinlerinden elde edilen verileri cinsel istismarın evrim veya psikanaliz gibi kuramsal açılardan değerlendirildiği bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Dil, zihin ve cinsellik arasındaki ilişkileri cinsel istismar vakaları sanık ifade tutanaklarından elde ettiğimiz nicel verilere dayanarak incelediğimiz bu çalışmada sanıkların sıklıkla kullandıkları sözcükler ve istismar davranışları evrimsel ve psikolojik açıdan kuramsal olarak tartışılmakta ve değerlendirilmektedir. Buna göre istismar vakaları sanık ifade tutanaklarındaki sözcük içerikleri ve vakalarda görülen istismar davranışları arasındaki benzerliklerden yola çıkarak cinsel istismar sanıklarının söylemleri ve davranışları üzerine değerlendirilmelerde bulunmaktadır. Cinsel istismar suçlarının evrimsel ve psikolojik açıdan değerlendirilmesi bu türden vakaları, faileri ve bunları ortaya çıkaran doğal ve çevresel etkenleri daha yakından tanımaya yardımcı olabilecek önemli veriler sağlayabilir. Sanık ifadelerinin içerik analizi ile elde edilen bulguların evrimsel psikolojik açıdan değerlendirilmesi adli dilbilim çalışmaları ve dolayısıyla adalet kurumlarında cinsel istismar sanıklarının görünüşlerinin çıkarılmasında ve bunlarla etkin önleyici mücadelede kullanılabilir.

Sonuç olarak cinsel istismar ile ilgili davalı tarafların ifadelerinin analizinin yapıldığı bu araştırmanın amacı cinsel istismar sanıklarının ifade tutanaklarında geçen ortak sözcük dizinlerini insan türünün zihinsel arka planındaki evrimsel psikolojik süreçleri dikkate alarak cinsel istismar davranışları, cinsel özne söylemleri ve cinsel nesne seçimleri açısından değerlendirmektir. Bu bağlamda tecavüz, istismar, mastürbasyon gibi üretken olmayan hza amaçlı cinsel davranışlar ile dilin cinsellikle ilişkisinin evrimsel ve psikolojik yönleriyle açıklandığı kuramsal ikinci bölümün ardından çalışmanın üçüncü bölümünde araştırmanın yöntemi, evreni, içerik ve söylem çözümlemesi, veri toplama ve değerlendirme araçları açıklanmaktadır. Araştırma bulgularının tartışıldığı ve değerlendirildiği son bölümde ise içerik çözümlemesiyle elde edilen nicel veriler alandaki diğer çalışma sonuçları ile karşılaştırılarak evrimsel ve psikolojik açılardan tartışılmaktadır.

2. Evrimsel Psikoloji Açısından Haz Odaklı Cinsel Davranışlar ve Dil

Tüm cinsel yolla üreyen canlılar gibi, insanlar da doğal olarak cinsel canlılardır ve cinsellik insan faaliyetlerinin merkezindedir (Bkz. Symons, 1979; Tooby ve Cosmides, 1992; Taylor, 1996; Chivers, 2005; Kauth, 2007; Launer, 2014). Bu nedenle de “cinselliğin dokunmadığı hiçbir sosyal ilişki yoktur, çiftleşme yaptığımız işlerin çoğuna nüfuz eder” ve aslında “bir tür olarak kim olduğumuzu tanımlar” (Buss, 1994:286). Evrimci Psikolog Geoffrey Miller’ın (2001) *Sevişen Beyin* çalışması düzinelerce veya yüzlerce farklı uyarılma, öğrenilmiş beceri ve çiftleşme taktiklerinden oluşan zihinsel bir yapıdan söz eder. Buna göre birtakım özelliklerin evrimi hayatta kalma yararlarından daha çok üreme yararlarına bağlı

olarak cinsel seçim yoluyla açıklanır (Buss, 1994:3). Jerome Barkow, Leda Cosmides ve John Tooby'nin (1992) *Uyarlanmış Zihin* kuramı evrimsel bakışı biyoloji ve antropoloji dışındaki sosyal bilim alanlarındaki çalışmalara da kazandırmıştır. Sosyal, kültürel, psikolojik ve dilbilimsel birçok olay evrimsel bağlamda değerlendirilmiş ve tarihsel incelemenin miladını değiştirmiştir. İnsan öncesi ve halen yaşayan yakın akraba insansı topluluk davranışları da insan davranışlarını yorumlamada bir veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Benzer şekilde nevroitik rahatsızlıkların sağaltımı için bir yöntem olarak kullanılan psikanaliz de sosyologlar tarafından toplumsal vakaların incelenmesinde kullanılmıştır. Tabii ki “psikanaliz toplumsal sorunlara doğrudan bir yanıt veremez ama onun yardımıyla açığa çıkan veriler dolaylı cevap oluşturabilir” (Freud, 1998:69-70). Tıpkı psikanalistlerin bireyin davranışlarını çözümlmek için bireyin zihnin dünyasından kaynaklanan dışavurumları inceledikleri gibi psikanalitik sosyologlar da toplum davranışlarını çözümlenmede benzer yöntemlere başvurmuşlardır (Ör. Reich, 1970). Bir asırdan daha uzun bir süre önce Spielrein (1912) cinselliğe psikanaliz ve evrim arasında köprü kuran evrimci psikanalist (Freudarwinist) bir yaklaşım getirir. Ancak psikanaliz sosyal bilimlerde çalışmalarında kuramsal bir yaklaşım olarak kendini gösterse de, evrimsel yaklaşım birtakım ideolojik önyargılar nedeniyle özellikle de çalışmamızın yöntem ve veri işleme sürecini oluşturan içerik ve söylem çözümlemesi alanındaki çalışmalarda yeterince dikkate alınmamıştır.

Evrimciler genel olarak insanın rekabet eden doğasının hayatta kalma veya üreme stratejilerine yanıt olarak geliştiğini iddia ederler (Bkz. Cosmides, Tooby ve Barkow, 1992; Pinker ve Bloom, 1992). Eşler “asla rastgele seçilmez”, eş seçimi belirli stratejilere dayanır ve “stratejiler başarılı çiftleşme için belirli sorunları çözmek için tasarlanmıştır” (Buss, 1994:5). Bu nedenle, “insan doğasının cinsellik ve cinsel iletişimle son derece uyumlu” olduğu düşünülür (Kauth, 2007:4). İnsanın cinsel psikolojisinin atalarının çevresindeki belirli çevresel, psikolojik ve sosyal sorunları çözmek için on binlerce kuşaktan fazla evrim geçirdiğini iddia ederler (Pinker ve Bloom, 1990; Kauth, 2007). Bu evrimsel süreçte kazanılan zihinsel ve fiziksel adaptasyonlar “hayatta kalma ve üreme nedeni ile ortaya çıkan sorunlara evrimleşmiş çözümlerdir” (Buss, 1994:5). Bu nedenle de Antropolog Donald Brown (1991) insan topluluklarının evrimsel tarihinin bir sonucu olarak benzer düşünme, hissetme ve davranış biçimlerini paylaştıklarını öne sürer.

2.1. Cinsel İstismar ve Üreme Amaçsız Cinsel Davranışlar

Üreme kaygılı cinsel ilişki sadece insan için değil, diğer türler için de yaşamın kalbidir (Launer, 2014; Marcaggi ve Guénolé, 2018). “Anlaşmalı, taahhüt içeren

cinsel ilişkilerde sevgiye dayalı, uzun vadede zamanı, enerjiyi ve çabayı bir dişiye yöneltmek ve ona bağlılık göstermek çoğu eş için zor ve maliyetli bir işlemdir, çünkü istikrar ve devamlılık ister” (Buss, 1994:102). Sadece rahatlık, ekonomi ve haz peşinde koşan erkekler için bu kadar çaba göstermek zordur (Buss, 1994:102). On binlerce kuşaktan fazla bir deneyimle gündelik, üreme amaçsız, seks stratejisine adaptasyona neden olan etkenlerin de bunlar olduğu düşünülebilir. Kısa süreli ilişki peşinde koşma, eş seçim standartlardaki düşüş ve hatta eş seçiminden cinsel nesne seçimine evrilme, “eş cinsel eğilimler, fuhuş ve enstest eğilimler üreme amaçlı seks stratejilerine aykırıdır” (Buss, 1994:86). “Bu aykırılık cinsel repertuarında kısa süreli çiftleşme yaşayan erkekleri tercih eden evrimsel bir geçmişe dair arkaik davranışlar olarak değerlendirilmektedir” (Buss, 1994:86). Tek seferlik kısa süreli cinsel ilişkiler ve tecavüz de böyle değerlendirilmektedir. Karşılaştırmalı biyoloji tecavüzü “gelişmiş bir çiftleşme taktiği” olarak görür (Thornhill ve Thornhill, 1987). Bu hipoteze göre tecavüz cinsel kurda yetersiz ve başarısız olan “erkeklerin eş bulmak için yeterli kaynağa erişemediğinde ortaya çıkar” (Palmer, 1989:368). Tecavüz, cinsel istismar, gereğinden fazla ilgi, gereksiz ve yersiz sevgi, abartılmış bağlılık, cömerlik, kibarlık ve yardımseverlik birer patolojik davranış veya zihinsel durum olarak değerlendirilebilir (bazı patolojik cinsel davranışlar için bkz. Freud 2014:23-24). Ernst Haeckel’in ‘Yineleme’ (Rekapitülasyon) teorisine göre bu tür patolojik zihin durumları memeli ve sürüngen gelişiminin önceki evrim aşamalarına bir gerileme olarak görülebilir (Fallace, 2012). İstismarcıların birçoğunun da çocukluklarında cinsel istismara uğradıkları birçok çalışmada belirtilmiştir (Ör. Gaffney, 2003; Aktepe, 2009; Alpaslan, 2014; Aydın ve diğerleri, 2015; İbiloğlu ve diğerleri, 2018; Karataş, 2018). Geçmişinde cinsel istismara maruz kalan erkeklerin, kalmayanlara göre daha fazla cinsel istismar davranışı sergiledikleri bilinmektedir (Herman, 1992; Kaplan, 1996). Bu durumda bu tür patolojik zihin durumlarının geçmişte yaşanan tecrübelerle gerileme olabileceği hem psikanalizin bilinçaltının oluşumu ile ilgili açıklamalarına hem de bu tür durumların memeli ve sürüngen gelişiminin önceki evrim aşamalarına gerileme olabileceği düşüncesi ile benzerlik göstermektedir (Bilinçaltı için bkz. Freud, 2013; yineleme kuramı için bkz. Fallace, 2012). Filogenetik olarak “belirli balık türleri, neredeyse tüm kuşlar, maymunlar ve kısmen orangutanlar arasında da erkeklerin baskın olduğu tecavüz vakalarına rastlanır” (Palmer, 1989:268). Ancak “şempanzeler, orangutanlar ve maymunlar arasında yeterli eş kaynağına erişim insanlardan önemli ölçüde farklı olmasına rağmen” bu türlerde tecavüz olayları yine de gözlemlenmektedir (Palmer, 1989:368).

2.2. Haz

“Haz öğrenmeyi pekiştirmeye ve davranışların önceliğe göre edinilmesine yardımcı olan bir sorun çözme aracıdır” (Miller, 2001:151). Miller (2001:150) insan zihnini cinsel seçim yoluyla şekillenmiş “duyusal yargılara göre hareket eden ve sürekli haz susuzluğu çeken bir eğlence sistemi” olarak görür. Böyle bir sistemle işleyen zihin” yeterli yaşam tecrübesi olmayan, arzulu veya meraklı bireyleri cinsel istismara karşı savunmasız hale getirir” (Miller, 2001:151). Psikolog Felicia de la Garza-Mercer (2007) cinsel davranışın hazdan bağımsız düşünülemediğini savunur. Böylece hazzın cinsel ilişkinin yeterli sıklıkta gerçekleşmesini ve hatta cinsel ilişkinin üreme amacı dışında da gerçekleşmesini sağlayan bir etken olduğunu savunur. Buna göre haz üreme dışı cinsel davranışların (Ör. öpüşme, mastürbasyon, oral seks) gelişmesinde bir etkidir (Garza-Mercer, 2007). Ayrıca Sigmund Freud (2014:23) “cinsel etkinliğe öncülük eden” bazı fiziksel temaslardan oluşan “ara bağlantılardan” söz eder ve bu temaların cinsel amaca götüren zevk verici ve ateşleyici ilk basamaklar olduğunu savunur. Bu ara dokunuşların en önemlilerinden biri olarak da “ağız mukozasının birbirine değme” eylemi olarak bilinen ve dilin de oldukça aktif olduğu öpme eylemini görür. Cinsel aygıtı ait olmayan ve sindirim aygıtının girişini oluşturan bedenin bu bölümü ile yapılan öpme eylemini cinsel amaçla ilgili bir sapma ve sapıklık olarak sınıflandırır. “Cinsel dürtüyü tatminle görevli cinsel nesneye verilen değer her zaman üreme organları ile sınırlı kalmaz, nesnenin bütün bedenine yayılır ve o kaynaktan çıkan bütün duyuları ele geçirmeye eğilim gösterir” (Freud, 2014:23). Böylece “asıl üreme organlarının birleşmesi ile sınırlanmış cinsel amaçla uzlaşmayan fazla değer verme, bedenin diğer bölümlerini de cinsel hedef haline getirir” (Freud, 2014:24). Bu şekilde farklı yollarla yeterli sıklıkla gerçekleşen cinsel haz deneyimi ve hatta genel anlamda zevk ve acı deneyimi insan davranışlarını yönlendirir (Garza-Mercer, 2007). Hatta “zihnimizin öğrenmeyi ve kendini geliştirmeyi pekiştiren hazzın peşinden koştuğu” bile iddia edilebilir (Miller, 2001:150). Böylece, yüksek eşlikli haz bir modern insan özelliği olarak ortaya çıkar.

2.3. Dil ve Cinsellik

Ekolojik yaklaşıma göre dil karmaşık insan davranışlarının ve ekolojik sistemin bir parçasıdır (dili ekolojik bir sistem ve sosyal davranış olarak gören görüşler için bkz. Garner, 2004:112-116). Böylece dil insan davranışının bütünlüğünden ayrı olarak incelenemez (Narasimhan, 1998; ayrıca bkz. Pinker, 2003:117). Cinsel davranışlarda olduğu gibi dilde de bilinçaltını dışı vuran görünüşler vardır ve dil sürçmeleri, espriler veya konuşma hataları masum hatalardan öte bilinçaltının dışı

vurumu olarak görülür (Fromkin, 1973; Freud, 2016a). Bu açıdan değerlendirildiğinde siyasi, dini, kültürel, sanatsal, edebi birçok dilsel ürün haz amaçlı birer simgeler dizinine dönüşebilir. Böylece dil ve cinsellik ilişkisi dil ve haz alma ilişkisi bağlamında dilin temel işlevlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan dilsel ve zihinsel birçok durumu açıklayabilir. Örneğin romantik ve çekici dil kur yapmada önemli bir rol oynar (Bkz. Burling, 1986; Miller, 2001; Dessalles, 2007). Yine bilişsel devrimin arifesinde büyük bir ihtimalle cinsel içerikli dedikodu ve yalan dilin gelişimine ve Homo Sapiens'in daha büyük ve daha istikrarlı medeniyetler kurabilmesine katkı sağlamış olabilir (Harari, 2015:39; ayrıca bkz. Dunbar, 1996; Miller, 2001; Dor, 2017). “Biyolojide insanların ve hayvanların cinsellik ve açlık gibi ihtiyaçlarını gerçekleştirmesini sağlayan itici gücün dürtüler olduğu kabul edilir” (Freud, 2014:11). Bu durum hayvanlarda da gözlemlenebilir. Ancak insanın doyumsuzluğu, haz peşinde koşuşu ve cinsel davranışlarındaki çeşitlilik onun dilde daha sembolik, daha anlamlı ve düzenli ses birleşimleri üretmesini sağlamıştır. Dedikodu ve yalan söylemeye olan ihtiyaç sembolik kurguları gerektirmiştir. Sözcükleri bir araya getirişlerindeki düzenlilikler, yinelemeler veya modern insanın artık doğuştan sahip olduğu evrensel dilbilgisi ilkeleri cinsellikle şekillenen insan zihninin itkilerine cevap veren bir özellik gösterirler. Evrimcilere göre cinsel seçim, psikanalistlere göre temel içgüdüler ve evrimci psikologlara göre cinsellikle örülü zihin kaynaklı bu dürtüler asla yok edilmez ancak yönlendirilir. Bu yönlendirme ya fantezi, sanat, fetişizm gibi farklı formlardaki coşkular şeklinde ya da alkol, uyuşturucu veya sigara gibi madde kullanımı gibi farklı şekillerde ortaya çıkar (Gay, 1995). Daha ileri vakalarda bireylerde anksiyete, mazoşizm, sadizm ve suçluluk duygusu gibi patolojik rahatsızlıkların oluşmasına zemin hazırlar (Bknz. Freud, 1998).

Organ dil ve dudak hem beslenmede hem de cinsellikte haz aracıdır. İnsan zihninde oluşan mantıksal formlar ile son evrede dil ve dudak gibi organların katkısıyla oluşan ses birimsel formları içeren dil hazdan bağımsız düşünülemez. Dilsel ürünler tıpkı dilin haz alma işlevinde etkin rol oynadığı cinsellikte ve beslenmede olduğu gibi eşiği ve çitası sürekli değişen bir haz alma aracına dönüşür. Miller'e göre (2001:135,387) kuşların çıkardığı seslerde olduğu gibi, cinsel seçilime yanıt olarak evrimleşmiş olan insan dili ile birlikte sanat ve müzik de “sağlıklıyım, benimle ilişkiye gir” dışında bir şey söylemek için gelişmedi. Kişi adıkları, kiplikler, zaman ve uzam belirteçleri bulunmayan nesnel özellikli anlatılardan ziyade bir alıcıya hitap eden, kiplik, zaman ve uzam belirteçleri içeren öznel sözcelem düzlemine sahip söylemler cinsellik ve haz motifli dil çıktıkları olarak değerlendirilebilir (anlatı ve söylem için bkz. Kıran ve Kıran, 2010:186-

192). Üretilen bir sözcenin üretildiği dış ortam ile ilişkileri ne kadar önemli ise, konuşucunun iç dünyası ve zihinsel yapısıyla olan ilişkisi de o kadar önemlidir. Her ne kadar söylem üretilen somut sözcenin alıcısıyla ve üretildiği zaman ve uzam ile ilişkili olsa da, o söylemin içerdiği sembolik göstergeler ancak dış dünyadaki göndergelerin zihindeki izdüşümleri ile anlaşılabilir. Yani haz söylemin amacı, cinsel itkiler söylemin sebebi, sözce ise söylemin sonucu olarak değerlendirilebilir. Böylece ‘evrimsel psikanalitik bir yaklaşımla’ söylem çözümlemesi belli koşullarda ortaya çıkan söylem bütününde üretilen sözcede kullanılan dilsel göstergelerin bağlamsal göndergelerinin insan türünün evrimsel gelişim süreci ve zihinsel arka planı ile ilişkilendirilmesidir.

3.

Yöntem

Bitlis ili örneğinde yürütülen bu çalışmada sanık ifade tutanakları içerik analizi ile çözümlenmiş ve elde edilen veriler evrimsel psikanalitik bir yaklaşımla incelenmiştir. Bu bağlamda toplam 10 vakaya ait sanık ifadeleri sosyal çevre, şüpheli özne ve cinsel nesne açısından incelendi. İncelenen vakalarda cinsel istismar mağdurlarının dördü kız üçü de erkek olmak üzere yedisinin çocuk olduğu, üçünün ise genç yetişkin kadın oldukları tespit edildi. Bu vakalardan üçünün aile içinde yakın akrabalar arasında gerçekleştiği belirlendi. Cinsel istismar sanıklarının ise tümünün yetişkin erkek olduğu ve mağdurla ekonomik veya sosyal bir bağının olduğu belirlendi. Çalışmada cinsel istismar sanıklarının ifadelerinden elde edilen verilere göre cinsel istismar sanıklarının ifade tutanaklarında en sık kullanılan 2077 sözcük sınıflandırılarak nicel veriler elde edildi. Bu çalışmanın veri çözümleme ve değerlendirme tekniği olan ‘içerik çözümlemesi’ “yazılı ya da sözlü söylemi nicel verilere dönüştürüp, bu nicel verilerden hareketle çıkarımlarda bulunma işi” olarak tanımlanır (Günay, 2013:159; Gür, 2013:193). ‘Söylem’ “dilnin bireysel kullanımını yansıtan, kullanıldığı ya da üretildiği bağlamın hem yaratıcısı hem ürünü; sosyal ilişki, sosyal kurum ve ürün olabilen yazılı veya sözlü dilsel ürün” olarak tanımlanabilir (Gür, 2013:190). Söylem konuşucu, dil ve bağlam arasındaki ilişkiler göz önünde bulundurularak iletişimsel amaçla üretilen dilsel üründür (Günay, 2013:36; Kıran ve Kıran, 2010:222). ‘Söylem çözümlemesi’ ise üretilen bir sözcede sözcelem durumuna göre konuşan kişinin söylediklerinin, söylemek istediklerinin ve söylemek istemediklerinin tespit edilmeye çalışılmasıdır (Günay, 2013:52). Söylem çözümlemesi ile içerik çözümlemesi arasındaki farklardan biri içerik çözümlemesinin nesnel, söylem çözümlemesinin ise nitel veri kaynakları sunmasıdır (Taylan, 2011). Diğer nicel araştırmalarda görüldüğü gibi “içerik analizinde de incelenen konunun (örneklem) evrene genelleme iddiası vardır” (Taylan, 2011:74). Böylece “içerik çözümlemesi kelimeler, sözcükler ve biçimsel

yapıları da araştırma kapsamına alabilir” (Taylan, 2011:73). İçerik çözümlemesinde, söylem çözümlemesinde olduğu gibi, “amaç bir metnin tasviri açıklaması değil, özellikle metin içeriklerinden sosyal gerçeğe yönelik çıkarımlar yapmaktır” (Taylan, 2011:73). Söylem çözümlemesinde ise “her örnek tekildir, kendi başına analizin konusudur ve biriciktir” (Taylan, 2011:74). Çalışmamız sözcük dizinleri, sözcüklerin kullanım sıklıkları ve sözcük grupları gibi sınıflandırmalardan elde edilen verilere dayalı değerlendirmelerde bulunduğu için bu çalışmada veri çözümleme tekniği olarak ‘içerik analizi’ kullanılması uygun görülmüştür. Çalışmamızda kullandığımız ‘sözlüksel alan’ kavramı “aynı kavram ya da vaka etrafında öbekteşen sözcükler bütünü oluşturduğu ağ” olarak tanımlanır (Kıran ve Kıran, 2010:256; ayrıca bkz. Günay, 2007:89-102). Buna göre ‘sözcük dizini’ her bir sözlüksel alan içerisinde yer alan sözcük grubunu oluşturur. Çalışmamızda ayrıca sanık ifade tutanaklarında belli bir sözlüksel alan içerisinde bazı sözcüklerin yinlendiği tespit edilmiştir. Bu şekilde ifade tutanaklarında yinlenen sözcükler ‘motif’ olarak tanımlanmıştır (Motif tanımı için bkz. Kıran ve Kıran, 2010:256; ayrıca bkz. Günay, 2007:89-102).

3.1. Araştırma Evreni ve Örneklem

Araştırmamızın evrenini cinsel suç ile ilişkilendirilen davalı tarafların ifade tutanakları oluşturmaktadır. Bu araştırma evreni Bitlis ili cumhuriyet başsavcılığına bağlı adli kurumlardaki ifade tutanakları ile sınırlandırıldı. Ardından Bitlis ili Cumhuriyet Başsavcılığı I. Ağır ceza Mahkemesinde görülen, cinsel istismar sanığı olarak ifadeleri alınan ve mahkûmiyet veya takipsizlikle sonuçlanan 10 adet davaya ait sanık ifade tutanakları ile benzeşik bir örneklem alt grubu oluşturuldu.

3.2. Veri Toplama

Yapılacak araştırma için Bitlis İli Cumhuriyet Başsavcılığından 03.09.2018 ve 4453 sayılı yazılı izin alındı. Alınan resmi izinle Bitlis İli Adliyesi arşivinden tamamlanmış cinsel suç davaları arasından mahkûmiyet veya takipsizlikle sonuçlanan 10 adet davaya ait sanık ifade tutanağı belirlendi. Bu vakalarda özel mekân isimleri, müşteki, mağdur, sanık ve tanık isimleri gizli tutuldu. Bu vakalarla ilgili özet bilgiler aşağıda belirtilmiştir.

1. Vaka: 12 yaşını tamamlamamış çocuğun cinsel istismarı. Mağdur kız çocuğu. Sanık: yetişkin yabancı erkek. Mağdura babasının arkadaşı olarak yaklaşıyor. Şehir de yaşıyor.
2. Vaka: Çocuğun nitelikli cinsel istismarı. 15 yaşında kız çocuğu. Sanık: yetişkin erkek. İşyerinden tanışık. Ticari ilişki. Şehirde yaşıyor.

3. Vaka: 12 yaşını tamamlamamış çocuğun cinsel istismarı (kız çocuğu). Sanık: Abisi (17). Köyde yaşıyor.
4. Vaka: 12 yaşını tamamlamamış çocuğun cinsel istismarı (kız çocuğu). Sanık: Babası. Köyde yaşıyor.
5. Vaka: 12 yaşını tamamlamamış çocuğun cinsel istismarı (erkek çocuğu). Sanık: Yetişkin erkek kuzen. Köyde yaşıyor.
6. Vaka: Cinsel Taciz. Mağdur yetişkin kadın. Sanık: Yetişkin erkek. Ticari ilişki. Şehirde yaşıyor.
7. Vaka: Çocuğun nitelikli cinsel istismarı. 13 yaşında erkek çocuğu. Sanık: yetişkin erkek işyeri sahibi. Ticari ilişki. Şehirde yaşıyor.
8. Vaka: Çocuğun nitelikli cinsel istismarı. 15 yaşında erkek çocuğu. Sanık: yetişkin erkek. Ticari ilişki. Şehirde yaşıyor.
9. Vaka: Kişiyi hürriyetinden yoksun bırakma, Çocuğun cinsel istismarı, cinsel taciz: 16 yaşında kız çocuğu. Sanık: yetişkin erkek. Mağdura yardım etmek amacıyla yaklaşıyor. Şehirde yaşıyor.
10. Vaka: Çocuğun nitelikli cinsel istismarı ve suça yardım etmek. 15 yaşında kız çocuğu. Sanıklar: yetişkin erkek akraba. Köyde yaşıyor.

3.3. Veri Çözümleme

Bu çalışmada öncelikle her bir sanık ifade tutanağına ait sözcük ve söz öbekleri belirlendi. Ayrı sözcüklerin tek bir işleve sahip öbek anlam oluşturduğu söz öbekleri (ör: yalan söylemek-eylem, bir senedir- zarf) sözcük frekanslarının ve sayılarının tutarlılık ve güvenilirlik sağlaması için tek bir dil bilgisel öge olarak sayıldı. Farklı çekim veya hal ekleri almış sözcükler (ör: çocuklar, çocukları, çocuklara vb.) aynı sözcük olarak sayılmış ve sınıflandırıldı (çocuklarx3). İçerik analizi ile belirlenen bazı sözcükler ile bu sözcüklerin oluşturduğu sözlüksel alan, motif ve sözcük dizinleri kullanım sıklığına göre sınıflandırıldı. Sınıflandırılan veriler daha sonra tablo ve şekillerle gösterildi. Bu çalışmada ifade tutanaklarında geçen mekân belirten sözcük dizinleri ‘mekân’, vakanın niteliği ve oluş şekli ile ilgili sözcük dizinleri ise ‘olay’ sözlüksel alanları olarak belirlendi. Ayrıca sanık ifadelerinde sanıkların sosyal ilişkiler ve iletişim ile ilgili sözcük dizinleri ‘sosyal’; dini ve kültürel içerikli sözcük dizinleri ‘dini-kültürel’; vakayla hiçbir şekilde ilgili olamayan sözcük dizinleri ‘ilgisiz’; şüphe ve olasılık bildiren kipler ve sözcükler ‘belirsiz’; hakaret ve şiddet içerikli sözcük dizinleri ise ‘şiddet’ sözlüksel alanları olarak belirlendi. Ardından daha anlamlı sonuçlara ulaşabilmek için olay ve olay yeri ile ilgili sözcük dizinleri ile sosyal, belirsiz, ilgisiz ve dini-

kültürel sözlüksel alanları birleştirilerek ‘olayın niteliği ile ilgili’ ve ‘ilgisiz’ üst sözlüksel alanlar oluşturuldu. Çalışmada ayrıca sanık ifade tutanaklarında belli bir sözlüksel alan içerisinde bazı sözcüklerin yinelendiği tespit edilmiş ve tutanaklardaki motifler çıkarılmıştır. Bu sınıflandırmalar yoluyla cinsel suç sanıklarının sözcük seçimleriyle ilgili çıkarımlarda bulunuldu.

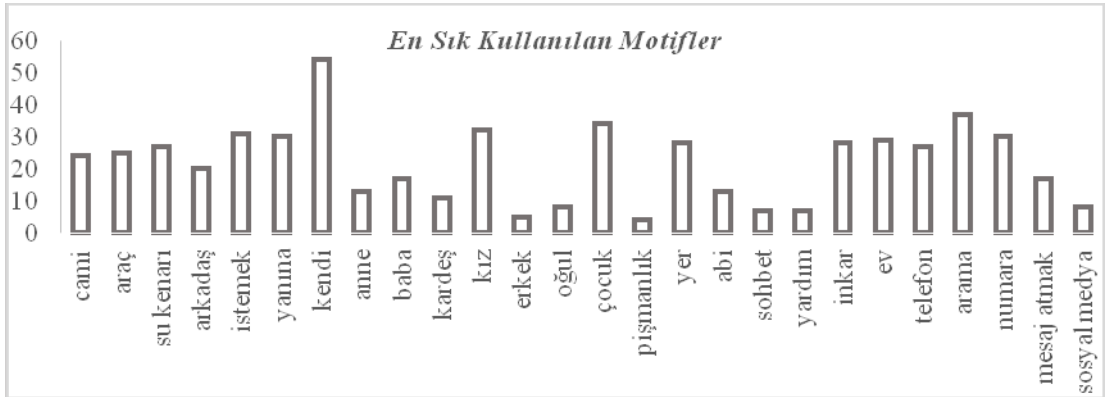
4. Bulgular

İncelenen vakalarda cinsel istismar mağdurlarının dördü 12 yaş altı olmak üzere, altısı kız üçü de erkek toplam dokuzunun çocuk oldukları, birinin ise genç yetişkin kadın olduğu tespit edildi. Bu vakalardan üçünün aile içinde yakın akrabalar arasında gerçekleştiği belirlendi. Cinsel istismar sanıklarının ise tümünün yetişkin erkek olduğu (bir tanesi 17 yaş) ve mağdurla ekonomik veya sosyal bir bağının olduğu belirlendi. Cinsel istismar vakaları üzerine yapılan birçok çalışmada istismar sanıklarının büyük çoğunluğunun erkek olduğu tespit edilmiştir (Bkz. Aktepe, 2009; İnan, 2010; Alpaslan, 2014; Bulut, 2016; Karataş, 2018). Encest vakalarında ortaya çıkan oran “kız çocuklarının encest kurbanı olma ihtimalinin erkek çocuklara göre daha yüksek olduğu ve erkeklerin baskın failer” olduğu tespitini doğrulamaktadır (Buss, 1994:85, ayrıca bkz. Karataş, 2018). Çalışmada cinsel istismar sanıklarının ifadelerinden elde edilen verilere göre cinsel istismar sanıklarının ifade tutanaklarında en sık kullanılan 2077 sözcük sözlüksel alan, sözcük dizinleri ve motiflerine göre sınıflandırılarak nicel veriler elde edildi (Tablo 1).

Tablo 1. Sözcük Dizinleri ve Vakalara Göre Dağılımı

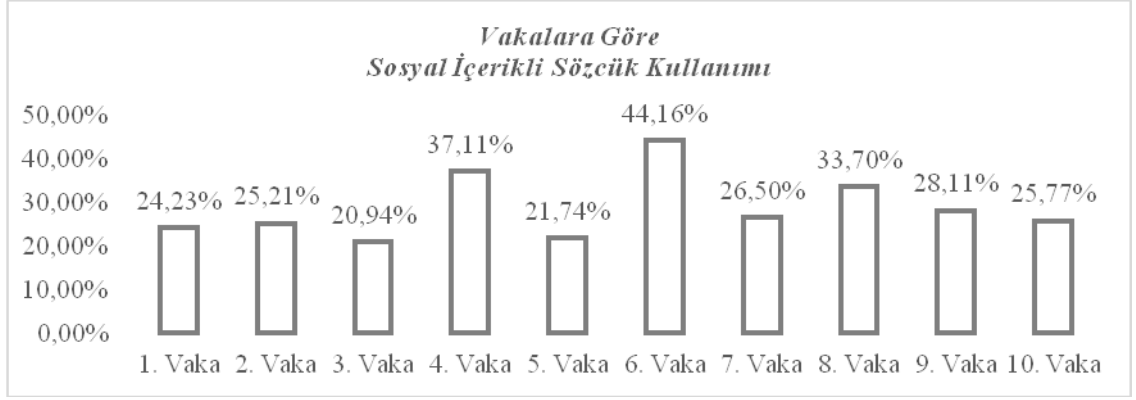
<i>Vakalar</i>	<i>İlgili</i>	<i>İlgisiz</i>	<i>Sosyal</i>	<i>Şiddet</i>	<i>Toplam</i>
1. Vaka	119	53	55	0	227
2. Vaka	68	17	30	4	119
3. Vaka	112	35	40	4	191
4. Vaka	49	43	59	8	159
5. Vaka	35	19	15	0	69
6. Vaka	91	39	121	23	274
7. Vaka	89	58	53	0	200
8. Vaka	142	98	122	0	362
9. Vaka	96	35	52	2	185
10. Vaka	130	67	75	19	291
Toplam	931	464	622	60	2077

İfade tutanaklarında en sık kullanılan motifler Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. İfade Tutanaklarında En Sık Kullanılan Motifler

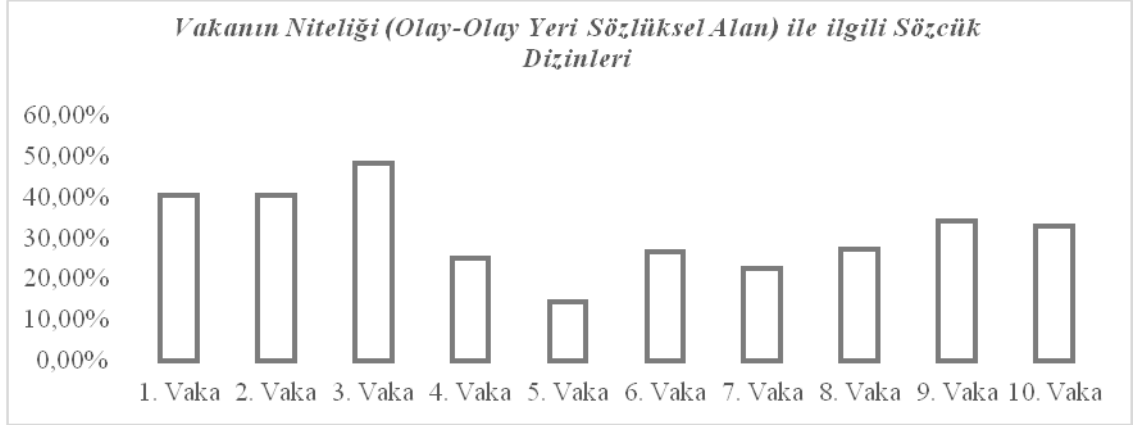
Şekil 2’de görüldüğü gibi olay yeri açısından vakaların çoğunluğunda ilgili veya ilgisiz bir şekilde araç (Ör. Otomobil, minibüs, otobüs) ve su kenarı (Ör. Sahil, göl, gölet, su kanalı) sözcük dizinlerinin yoğun olarak kullanıldığı belirlendi. Ayrıca bazı vakalarda sanıkların dinsel sözcük dizinlerini yerli yersiz sıklıkla kullandıkları tespit edildi. Bununla birlikte sanıkların sosyal ilişkileri, özellikle de akraba ilişkilerini (Ör. Anne, baba, abi, kardeş, arkadaş) ve sosyal iletişim

araçlarını (Ör. Telefon, arama, numara, mesaj) ifade eden dilsel göstergeleri ifade tutanaklarında sıklıkla kullandıkları belirlendi (Şekil 2).

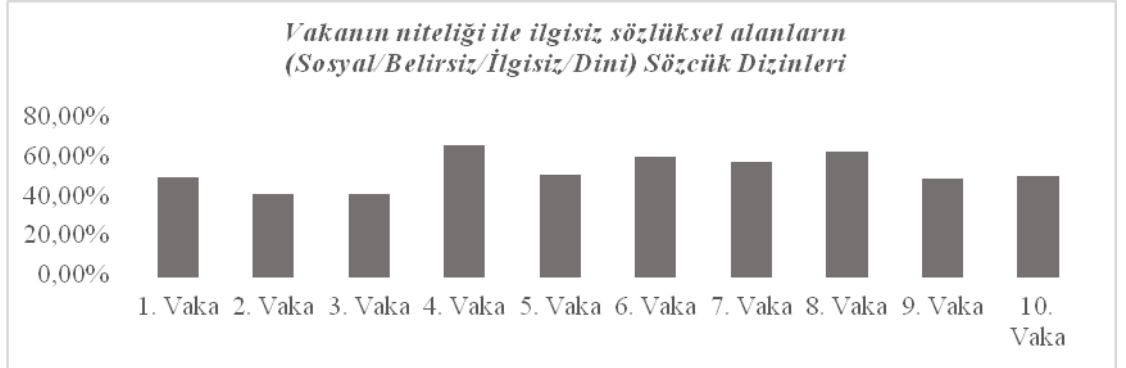
Şekil 3. Sosyal İçerikli Sözcük Dağılımları

İfade tutanaklarının hemen hemen hepsinde sanıkların sosyal ilişkiler sözlüksel alanına, özellikle de akraba ilişkileri ve iletişim araçlarına ait sözcük dizinlerini (baba, anne, yenge, enişte, kayın, arkadaş, dayı, amca, kardeş vb.) ifade tutanaklarında ilgili ve ilgisiz bir şekilde sıklıkla kullandıkları ve benzer motifler oluşturdukları belirlendi (Bkz. Şekil 3). Şekil 3'te görüldüğü gibi 4. Vaka, 6. Vaka ve 8. Vakalarda da bu sözcük dizini % 33-45 arasında oldukça yüksek bir kullanım sıklığına sahiptir. 4. vaka 12 yaşını tamamlamamış köyde yaşayan bir kız çocuğun babası tarafından cinsel istismarı ile ilgilidir. 6. vaka şehirde yaşayan yetişkin bir kadının iş yeri sahibi yetişkin bir erkek tarafından cinsel tacize uğraması ile ilgilidir. 8. Vaka ise şehirde yaşayan 15 yaşında bir erkek çocuğun yine işyeri sahibi yetişkin bir erkek tarafından nitelikli cinsel istismara uğraması ile ilgilidir. Diğer vakalarda da en az %20 olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle genel olarak ifade tutanaklarında kullanılan her 3 sözcüğün biri sosyal ilişkiler ile ilgilidir. Çalışmada ayrıca doğrudan olayın niteliği ile ilgili ifadelerden çok dolaylı, ilgisiz veya belirsiz ifadelerin yoğunlukla kullanıldığı tespit edildi. Şekil 4, 5 ve 6'da ise vakanın niteliği ile ilgili olan ve olmayan sözcük dizinlerinin dağılımı karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

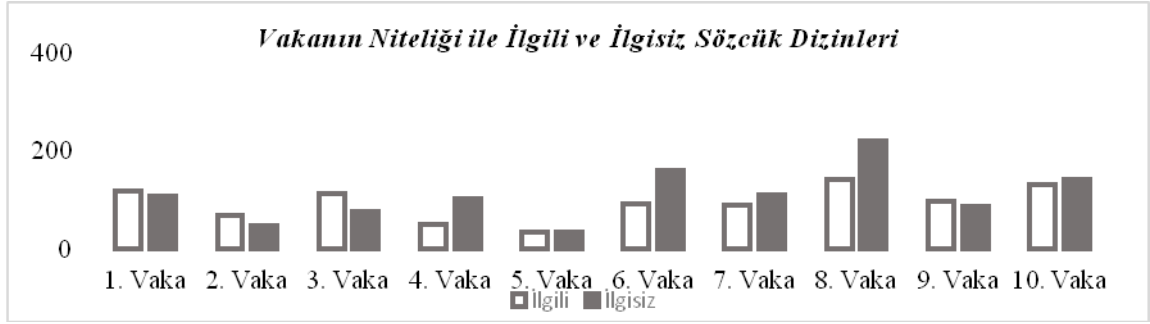
Şekil 4. Vakanın niteliği ile ilgili sözcük dizinleri

Şekil 4’te gösterilen verilere göre istismar olayının niteliği ile ilgili sözcük dizinleri ilk üç vaka dışında yaklaşık %10 ile % 35 arasında görülmektedir. Bu sözcükler doğrudan olayı betimleyen sözcüklerden seçilmiştir. Sanıkların olayı anlattıkları ifade tutanaklarında olayla ilgili sözcüklerin oranındaki bu düşüklük oldukça anlamlıdır. Bunlar arasında en düşük orana sahip 5. vakada köyde yaşayan 12 yaşını tamamlamamış bir erkek çocuğun yetişkin erkek kuzeni tarafından cinsel istismarı söz konusudur.

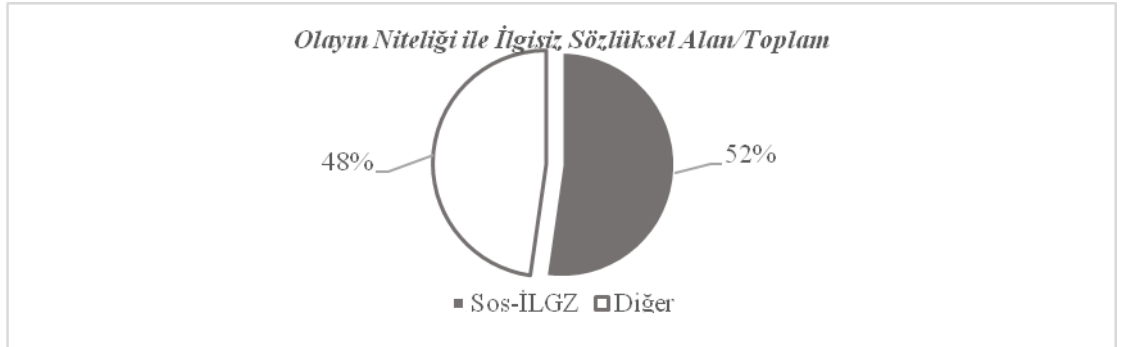
Şekil 5. Vakanın niteliği ile ilgili olmayan sözcük dizinleri

Şekil 5’te gösterilen verilere göre istismar olayının niteliği ile ilgili olmayan sözcük dizinleri tüm istismar vakalarında en az % 40 civarında görülmektedir.

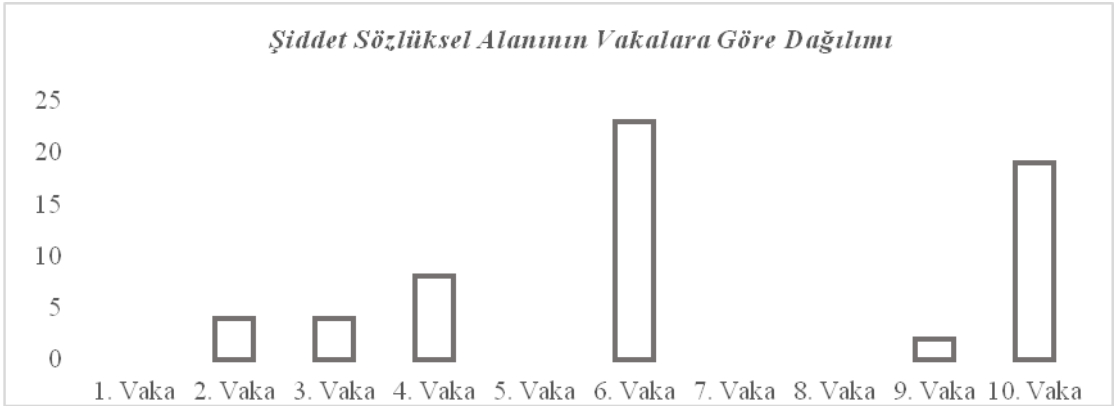
Şekil 6. Vakanın niteliği ile ilgili ve ilgisiz sözcük dizinlerinin karşılaştırılması

Şekil 6’da ilgili ve ilgisiz sözcük dizinleri kullanım sıklıkları karşılaştırılmıştır. Buna göre sanık ifade tutanaklarında ikinci ve üçüncü vakalarda vakanın niteliği ile ilgili sözcük kullanımları beklenildiği gibi daha yüksek iken, 1., 5., ve 9. vakalarda hemen hemen eşit, geri kalanlarda ise istismar olayı ile ilişkili olmayan sözcük kullanımı daha yüksektir. Böylece toplam sözcük dizinleri arasında olayın niteliği ile ilgisiz sözcük dizinlerinin ifade tutanaklarında incelenen toplam sözcüklere oranı Şekil 7’de gösterilmiştir.

Şekil 7. Olay ile ilgisiz olarak kullanılan sözcüklerin toplam sözcüklere oranı

Buna göre sanık ifade tutanaklarında cinsel istismar vakaları ile ilgisiz sözcük dizininin oranı tüm sözcük dizinleri toplamının % 52’sini oluşturmaktadır. İfade tutanaklarında ayrıca cinsel istismar öznelerinin cinsel nesneye erişimde genellikle şiddetten uzak bir dil kullandıkları tespit edilmiştir (Bkz. Şekil 8 ve 9).

Şekil 8. Şiddet İçerikli Sözcüklerin Vakalara Göre Dağılımları

Şekil 8’de gösterilen verilere göre, 1., 5., 7., ve 8. vakalarda şiddet içerikli sözcüklere rastlanmamıştır. 6. ve 10. vakalarda yoğun bir kullanım dikkat çekerken, 2., 3., ve 9. Vakalarda nispeten düşüğe olsa şiddet içerikli sözcük kullanımına rastlanmaktadır. Oranın en yüksek olduğu 6. vaka şehirde yaşayan yetişkin bir kadının iş yeri sahibi yetişkin bir erkek tarafından cinsel tacize uğraması ile ilgilidir. İkinci en yüksek orana sahip 10. vakada ise köyde yaşayan 15 yaşında bir kız çocuğunun nitelikli cinsel istismarı söz konusudur.

Şekil 9. Şiddet Sözlüksel Alanının Toplam Sözcüklere Oranı

Şekil 9’da Aslıhan İbiloğlu ve diğerleri (2018) tarafından yapılan ve şiddetin istismar vakalarına sıklıkla eşlik ettiğini ortaya koyan çalışmanın aksine, bu çalışma kapsamında incelenen ifade tutanaklarında şiddet sözlüksel alanının payının diğer alanlara oranla oldukça düşük olduğu ve istismar vakalarında şiddete nispeten az başvurulduğu belirlenmiştir. Buna karşın cinsel istismar

sanıklarının sevi odaklı bir dil kullandıkları, sıkı akraba ilişkilerini veya ekonomik bağları vurgulayarak cinsel nesneye yaklaştıkları tespit edilmiştir.

5. Sonuç ve Tartışma

Çalışmada elde edilen bulgulara göre cinsel istismar vakalarında sanıkların olay yeri, olayın niteliği, sosyal ilişkiler açısından benzer sözcük dizinleri ve motifleri kullandıkları tespit edildi. Buna göre ekonomik ve sosyal ilişkilerde hiyerarşik bir üstünlük sahibi olan sanıkların bu bağlar ile sosyal ilişkileri, özellikle de akraba ilişkilerini, ifade eden sözcük dizinlerini ifade tutanaklarında sıklıkla kullandıkları ve cinsel nesnelere de bu hiyerarşik bağları istismar ederek yaklaştıkları belirlendi. Sosyal ilişkiler ile ilgili bulgular cinsel nesneye erişimde sıkı akraba ilişkilerinin istismarcılar tarafından önemli bir güdümlenme aracı olarak kullanıldığını göstermesi açısından anlamlıdır. Dünyanın farklı yerlerinde ve Türkiye’de yapılan diğer çocuk cinsel istismarı çalışmalarında da istismarcıların genellikle mağdurun tanıdığı olduğu saptanmıştır (Ör. Aktepe, 2009; Alpaslan, 2014; Balcı ve diğerleri, 2014; Urazel ve diğerleri, 2017; Karataş, 2018). İstismarcılar için bu ilişkiler cinsel nesneye yakınlaşmanın en kolay yoludur çünkü “çoğu anne-baba çocuklarının eğitiminde özellikle büyükleri saymanın ve dediklerini yapmanın önemi üzerinde durur” (Alpaslan, 2014:196). Elde edilen bu bulgularla paralel olarak Miraç Burak Gönültaş (2016) tarafından yapılan bir başka çalışmada istismarcıların genel olarak sevgi, ilgi ve değer verme gibi stratejiler izledikleri görülmüştür. Bu bulgular istismarcıların cinsel nesne seçiminde başvurduğu stratejilerin üreme amaçlı stratejilere yakın özellikler göstermesi açısından önemlidir. Bu stratejiler üreme amaçlı olmasa da, üreme amaçlı farklı çiftleşme stratejilerine sahip olmak insana çok daha fazla güç, yaratıcılık, esneklik, sembolik düşünme gibi avantajlar sağladığı gibi haz odaklı ilişkiler için de farklı taktikler geliştirebilmesini sağlamaktadır (Bkz. Buss, 1994:95). Bu yaratıcı özellikler sayesinde “çiftleşme stratejileri karşılaşılan farklı durumlara uyarlanabilmektedir” (Buss, 1994:95). Uygun bir eş arayışı “dostlukların oluşmasından rakiplerin saf dışı bırakılmasına, statü arayışından cinayet isteklendirmesine kadar insanın birçok etkinliğinin merkezinde yer alır” (Buss, 1994:92). Bu rekabete bazı kur yapma stratejileri de eşlik eder. Zaman ve paradan fedakârlık yapmak, muhataba zaman ayırmak, iyilik yapmak, cömertlik ve kibarlık birer cinsel kur stratejisi olarak görülür (Miller, 2001). Ayrıca nezaket ve cömertlik gibi olumlu davranışlar bile cinsel kur araçlarından biri olarak değerlendirilir ve bu tür davranışlar muhataba herhangi bir ihtiyaç anında onun yanında olacağı ve kaynakları ona yönlendireceğini işaret eder. Bu tür davranışlar cinsel ilginin göstergesi olarak görülür (Buss, 1994:103). Bu bağlamda sosyal

“statü de cinsel kur araçlarından bir diğeridir” (Miller, 2001:319). Muhatap için koruma ve tehdit kaynağı olabilecek bir konum bildirir. Bu nedenle “ekonomik kaynak sunma ve statü hayvanlar âleminde erkekler için cinsel seçimde en eski ve yaygın temel adaptasyon biçimidir” (Buss, 1994:23-25). Tüm bu kur yapma araç ve stratejilerinden evrilen arkaik davranış şekilleri ve çiftleşme taktikleri “erkekler ve kadınların sadece arkadaş olarak kalmasını zorlaştırdığı” gibi yükselen haz eşiği insanın diğer sosyal muhataplarını da sadece yardımsever, alçak gönüllü, kibar bir arkadaş, akraba, müdür veya patron olarak anılmasını zorlaştırmaktadır (Buss, 1994:286). Böylece sosyal ilişkilerdeki konumlar birer “Truva atına dönüşürler” ve “kaçak haz avcıları gülümseyen yüzlerin arkasına gizlenirler” (Buss, 1994:286).

Bazı sanıkların dinsel sözcük dizinlerini yer yer kullandıkları, doğrudan olayın niteliği ile ilgili sözlüksel alan dizinlerinden çok ilgisizlik veya belirsizlik sözlüksel alanlarına ait sözcük dizinlerinin daha yaygın kullanıldığı tespit edildi. Bu bulgu Freud’un (2016b:38) “insanların büyük topluluk uğruna cinsellik ve sapkınlık özgürlüğünden feda ettikleri şeyin üzerine inşa ettikleri kutsallık” olarak nitelediği anlayışın etkisiyle gerçekleşen bir dışavurum olarak açıklanabilir. Buna göre “üst benlikten duyulan endişe, korku ve kaygının herhangi bir şekilde bütün zihinsel hastalık belirtilerinin ve sapkınlıkların arkasında kendini ele verir” (Freud, 2016b:155).

Olay yeri açısından vakaların çoğunluğunda ilgili veya ilgisiz bir şekilde vasıta (otomobil, minibüs, otobüs) ve su kenarı (sahil, göl, gölet, su kanalı) sözcük dizinlerini yoğun olarak kullandıkları belirlendi (Olay yeri ile ilgili benzer sonuçlar için bkz. İnan, 2010; Gönültaş, 2016; Urazel ve diğerleri, 2017). Bu bulguların özellikle bu tür vakalarda ilgili ve ilgisiz bir şekilde sıklıkla kullanılması kısa süreli tek seferlik ilişkiler ile mekân arasındaki ilişki dikkate alındığında anlamlıdır. Cinsel fanteziler üzerine yapılan çalışmalar erkeklerin tipik olarak çevresel etkenlerle kısıtlanmadığında seks arzularını çeşitli eşlerle kısa süreli gündelik şekilde özgürce tatmin etme yöneliminde olduklarını göstermektedir (Buss, 1994:84). Donald Symons (1979) heteroseksüel erkeklerin de eşcinsel erkekler gibi kısa süreli ilişkilerde yabancılarla seks yapması, hamamlarda veya otomobillerinde doyum odaklı cinsel etkinliklere yönelimleri olduğunu belirtir. Bu arayış “ensest ilişkilerde olduğu” gibi istismar vakalarında da önemli bir etkidir (Bkz. Buss, 1994:85).

İfade tutanaklarında cinsel istismar öznelerin genel olarak cinsel nesneye erişimde genellikle şiddetten uzak seviye odaklı bir söylem geliştirdikleri, sıkı akraba ilişkileri veya ekonomik bağları kullanarak cinsel nesneyi güdümledikleri

anlaşıldı. Bu bağlamda çocukların toplumsal öğreti kaynaklı büyüklere, yabancılara, akrabalara, veli nimete olan minnettarlık ve saygı hiyerarşisi içinde bedenlerinin dokunulmazlığı gibi konularda istismara açık bir bilinç düzeyinde oldukları anlaşıldı. Bu bağlamda gerek ifade tutanaklarındaki motiflerden, gerekse sosyal ilişkiler ve şiddet sözlüksel alanlarından elde edilen bulgularda bu sanıkların hiçbirinin ciddi bir direnişle karşılaşmadığı ve özellikle çocuk mağdurların sosyal ve ekonomik hiyerarşiye karşı savunmasız ve eğitimsiz olduklarını ortaya koymuştur. Bu bulgu cinsel istismar üzerine yapılan diğer çalışmalarla da örtüşmektedir (Ör. Alpaslan, 2014; Üstündağ ve diğerleri, 2015; Urazel ve diğerleri, 2017). Evrim Aktepe (2009) yaptığı bir çalışmada “ülkemizde yapılandırılmış ve sürekliliği sağlanan bir cinsel istismar önleme programı uygulanmadığını” belirtmektedir. Ayrıca cinsel eğitime ülkemiz okul programlarında yeterince yer verilmemesi ve ailelerinde bu konuda yetersiz olması çocuk cinsel istismar vakaları için elverişli bir zemin oluşturmaktadır (Sungur, 1998). Ahmet Hamdi Alpaslan’a (2014:196) göre, çocuk istismar vakalarında ‘ilgi ve sevgi ihtiyacı’, ‘olayı gizleme eğilimi’ ve ‘savunmasızlık’ mağdurların ortak özellikleridir. Bu durumda sanıkların sevi odaklı bir dil kullanmaları bu zaafa yönelik bir strateji olarak gelişmiştir. İstismarcıların çocukları seçmesindeki etkenlerden biri de çocukların olayı gizleme eğilimidir (Bkz. Finkelhor, 1993; Gölge ve diğerleri, 2003, İbiloğlu ve diğerleri, 2018).

Çalışmada ayrıca 10 vakadan sadece üçünde nitelikli cinsel istismar olayına rastlanılması ve suçun cinsel niteliği ile ilgili ifadelerde elde edilen bulgulardan öznelerin nesnelere ikincil bir amaçla yaklaştığı ve daha çok cinsel sapkınlık sayılacak yollarla haz alma ve doyuma erişme amacı taşıdıkları tespit edilmiştir. Çalışmada elde edilen bu bulgu istismarcı için cinsel nesnenin türünün ve niteliğinin öncelikli bir öneme sahip olmadığını göstermesi açısından anlamlıdır. Freud (2014) cinsel dürtü ile cinsel nesne ilişkisini açıklamaya çalışırken bu iki olguyu birbirinden ayırmaya çalışır. Buna göre “cinsel dürtü nesneden ve nesneden gelen uyarmalardan bağımsızdır” (Freud, 2014:21). Hatta Freud (2014:22) “faklı şartlar altında ve hiç de küçümsenemeyecek sayıdaki bireyler için cinsel nesnenin türü ve niteliğinin öncelikli bir önemi olmadığını” öne sürer. Buradan yola çıkarak da “nesnenin cinsel dürtünün temel ve değişmez ögesi olmadığını” iddia eder (Freud, 2014:22). Bu durumu destekleyen diğer bazı çalışmalara göre de çocukluk çağı cinsel istismarlarının en sık görülen tipi mastürbasyondur (Ör. Bilginer ve diğerleri, 2013; İbiloğlu ve diğerleri, 2018). Bir eşeysiz haz alma yöntemi olan mastürbasyon sembolik bir cinsel nesneye sahip, cinsel haz amaçlı yaratıcı bir cinsel özelliktir (Bkz. Laqueur, 2003:210). Dışı Japon makak maymunları arasında gözlemlendiği gibi (Bkz. Sommer ve Vasey,

2006) aynı veya farklı cinsiyetler arasındaki cinsel ilişkilerde de gözlemlenen haz amaçlı seks bize cinsel davranışlarda hazın baskın bir rol oynadığını gösterir (ayrıca bkz. Hull ve diğerleri, 2002; Balcombe, 2009). Öyle ki, heteroseksüeller arasında bile öpüşme, mastürbasyon veya oral seks gibi üreme dışı davranışlar eşlik eder. Freud (2014) bilimsel deneylerin cinsel amaç ve cinsel nesne ile ilgili çok sayıda sapma olduğunu ve sapıklıkla normal sayılabilecek cinsel davranışlar arasında bağlantı olduğunu ortaya çıkardığını iddia eder. Freud'a (2014:23) göre "normal cinsel amaç üreme bölümlerinin cinsel birleşme yoluyla birbiriyle kaynaşmasıdır." Bu bağlamda Freud (2014:20) "cinselliğin tek amacının cinsel organ yoluyla cinsel birleşme olmadığını ve mastürbasyonun çoğu zaman tek amaç olduğunu" belirtir. Devamında "cinselliğin amaçları arasında ağız mukozası ile dokunmanın en çok aranan amaçlardan biri olduğunu" iddia eder. Haz amaçlı, üreme amaçlı olmayan cinsellik özellikle insanlar ve bonobolar veya Japon makakları gibi en yakın insan akrabaları arasında da yaygındır (primat cinsel davranışlar için bkz. Manson, Perry & Parish, 1997; Hull ve diğerleri, 2002; King, 2004; Sommer & Vasey, 2006; Balcombe, 2009). Haz peşinde koşan cinsel istismar faillerini daha ekonomik, risksiz, korumasız cinsel nesne arayışına yönelten nedenler aslında normal yollarla eş seçiminin belli bir bedel ve maliyet gerektirmesidir (Buss, 1994). Enstest, pedofili ve eş cinsel arayışlar genellikle bu maliyetlerden kaçınmak için başvurulan yan yollar olarak görülmektedir. Ayrıca bu kanallarda karşılaşılabilecek riskler karşı cinse karşı istismar risklerinden daha azdır. Töre ve kanunlardaki boşluklar bu suçlardan kaynaklı riskleri istismarcı lehine azaltmaktadır. Üreme potansiyeli olan ilişkilerin bedeli diğerlerine göre daha ağırdır. Bu durumda korumasız çocuklar, gençler ve kadınlar haz avcılarının potansiyel hedefi olurlar. Dinler, töreler ve kanunlar üreme potansiyeli olan kayıt dışı bir ilişkiye nesli korumak adına çok ağır bedeller ödetebilirken, diğer potansiyel haz kurbanları nispeten korumasız kalmakta ve vicdanların keyfine bırakılabilmektedir (Bkz. Karataş, 2018). Bu nedenle vakaların üstü örtülmekte veya saldırganlardan daha çok mağdurların ödediği ağır bedeller öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada tecavüz ve cinsel istismar evrimsel psikolojik arka plan dikkate alınarak bireyoluş ve türoluş sürecinde kısa yoldan haz elde etmenin yan etkileri şeklinde gelişen cinsel adaptasyonun doğal yinelenmeleri olarak değerlendirildi. Ayrıca çalışmada elde edilen bulgular kültür, gelenek ve sosyal ilişkilerde çok alışık olduğumuz, masum gibi görünen birçok davranış şeklinin evrimsel süreçte başvurulan cinsel stratejilerin arkaik kalıntıları veya yinelenmesi olabileceğini göstermektedir. Çok çeşitli stratejilere sahip haz avcılarını durdurmanın ve cinsel istismarın önüne geçmenin en temel yolu bu davranışların sınırlarını eğitim ve hukuk yoluyla belirlemektir. Bu bağlamda bu tür cinsel istismar davranışlarının

ender rastlanan patolojik veya nevrotik bozukluklar olarak değerlendirilerek adli ve kriminolojik kapsamda hafifletici sebepler olarak görülmesi yerine insan davranışının doğal bir parçası olarak görülüp örgün eğitim, aile eğitimi ve ceza hukukunda buna göre caydırıcı tedbirler geliştirilmesi önerilmektedir. Sonuç olarak bu çalışma sayıları gün geçtikçe artan cinsel saldırı ve istismar mağduru çocuk ve kadınlar için dezavantaj oluşturabilecek durumların giderilmesi, cinsel eğitimin içeriği, şüpheli söylem görünüşünün belirlenmesinde adalet, eğitim ve güvenlik kurumlarına bilimsel bir bilirkişi hizmeti verebilmesi açısından önemlidir.

Kaynaklar

- Aktepe, E. (2009). Çocukluk çağı cinsel istismarı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 1(2), 95-119.
- Alpaslan, A. H. (2014). Çocukluk döneminde cinsel istismar. *Kocatepe tıp dergisi*, 15(2), 194-201.
- Aydın, B., Akbaş, S., Turla, A., DüNDAR, C., Yüce, M., ve Karabekiroğlu, K. (2015). Child sexual abuse in Turkey: an analysis of 1002 cases. *Journal of Forensic Sciences*, 60, 61-65.
- Balcı, Y., Erbaş, M., Işık, Ş., ve Karbeyaz, K. (2014). Muğla Adli Tıp Şube Müdürlüğü'ne Başvuran Cinsel Saldırı Olgularının Değerlendirilmesi. *Adli Tıp Bülteni*, 19(2), 87-95.
- Balcombe, J. (2009). Animal pleasure and its moral significance. *Applied Animal Behavior Science*, 118(3-4), 208-216.
- Barkow, J. H., Cosmides, L., & Tooby, J. (Eds.). (1992). *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture*. New York: Oxford University Press.
- Bilginer, Ç., Hesapçioğlu, S. T., ve Kandil, S. (2013). Çocukluk Çağı Cinsel İstismarı: Mağdur ve Sanık Açısından Çok Yönlü Bakış. *Düşünen Adam*, 26(1), 55.
- Brown, D. E. (1991). Human universals, human nature & human culture. *Daedalus*, 133(4), 47-54.
- Burling, R. (1986). The selective advantage of complex language. *Ethology and sociobiology*, 7(1), 1-16.
- Bulut, S. (2016). Çocuk cinsel istismarı hakkında bir derleme. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28), 139-156.
- Buss, D.M. (1994). *The evolution of desire: Strategies of human mating*. New York: Basic Books.

Çekin, N., Hilal, A., Bilgin, N., Alper, B., Gülmen, M. K., Savran, B., ve Sarıca, A. D. (1998). Adana’da ağır ceza mahkemesine yansıyan cinsel suçların incelenmesi. *Adli Tıp Bülteni*, 3(3), 81-85.

Chivers, M. L. (2005). A brief review and discussion of sex differences in the specificity of sexual arousal. *Sexual and Relationship Therapy*, 20(4), 377-390.

Dessalles, J. L. (2007). *Why we talk: The evolutionary origins of language*. Oxford University Press.

Dor, D. (2017). The role of the lie in the evolution of human language. *Language Sciences*, 63, 44-59.

Dunbar, R. (1996). *Gossip, grooming and the evolution of language*. Cambridge: Harvard UP.

Eyüpoğlu, A. (2012). Cinsel İstismar Mağduru Çocuk İfadelerinin Ölçüt Bazlı İçerik Analizi: CBCA (Criteria-Based Content Analysis). *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-22.

Fallace, T. (2012). Recapitulation theory and the new education: Race, culture, imperialism, and pedagogy, 1894–1916. *Curriculum Inquiry*, 42(4), 510-533.

Finkelhor, D. (1993). Epidemiological factors in the clinical identification of child sexual abuse. *Child Abuse & Neglect*, 17, 67-70.

Freud, S. (1998). *Ruh çözümlemesine yeni giriş konferansları*. (E. Kapkın, A. Kapkın, Çev.). İstanbul: Payel Yayınları.

Freud, S. (2013). *Psikanaliz üzerine*. (A. Öneş, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Freud, S. (2014). *Cinsellik üzerine*. (H. Can, Çev.). Ankara: Tutku Yayınevi.

Freud, S. (2016a). *Espriler ve bilinçdışı ile ilişkileri*. (E. Kapkın, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.

Freud, S. (2016b). *Kültürdeki huzursuzluk*. (V. Atayman, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Fromkin, V. A. (Ed.). (1973). *Speech errors as linguistic evidence*. The Hague, Paris: Mouton.

Gaffney, D. (2003). PTSD, RTS and child abuse accommodation syndrome: therapeutic tools or fact-finding aids. *Pace Law Review*, 24, 271-291.

Garner, M. W. J. (2004). *Language: An Ecological View*. Bern: Peter Lang Publishers.

Garza-Mercer, F. (2007). The evolution of sexual pleasure. *Journal of Psychology & Human Sexuality*, 18(2-3), 107-124.

Gay, P. (Ed.). (1995). *The Freud Reader*. London: Vintage.

Gölge, Z. B., Yavuz, M. F., Başol, I. (2003). Classifying rape cases in Turkey. *Forensic Science International*, 136, 296-297.

Gönültaş, M. B. (2016). Cinsel istismarcıların çocuklara yaklaşım metot ve teknikleri. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 8(1), 289-305.

Green A. (1996). Child sexual abuse and incest. In M. Lewis (Ed), *Child and adolescent psychiatry: A comprehensive textbook* (2nd ed., pp.1041-1048). Baltimore, MA: Williams & Wilkins.

Günay, V. D. (2007). *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual.

Günay, V. D. (2013). *Söylem Çözümlemesi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.

Gür, T. (2013). Post-modern bir araştırma yöntemi olarak söylem çözümlemesi. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 5(1), 185-202.

Harari, Y. N. (2015). *Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. (E. Genç, Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap Bilişim ve Tasarım Ltd. Şti.

Herman, J. L. (1992). *Trauma and Recovery*. New York: Basic Books.

Hull, E. M., Meisel, R. L., & Sachs, B. D. (2002). Male sexual behavior. In D. Pfaff, (Ed.), *Hormones, brain and behavior* (pp. 3-137). Slovenia: Academic Press.

İbiloğlu, A. O., Atlı, A., Oto, R., ve Özkan, M. (2018). Çocukluk çağı cinsel istismar ve enest olgularına çok yönlü bakış. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 10(1), 84-98.

İnan, M. (2010). *2005-2009 yıllarında Kocaeli Adliyesi'nde görülen cinsel istismar konulu davalarda sanık ve mağdur çocukların sosyo-demografik özellikleri ve suçun niteliği*. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.

Kaplan, S. (1996). Physical abuse and neglect. In M. Lewis (Ed.), *Child and Adolescent Psychiatry. A Comprehensive Textbook* (2nd ed., pp. 1033-1041). Baltimore, MA, Williams & Wilkins.

Karataş, Z. (2018). Çocukların cinsel istismardan korunmasında çocuk adalet sisteminin önleyici fonksiyonu. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 136-147.

Kaufman, K. L., Holmberg, J. K., Orts, K. A., McCrady, F. E., Rotzien, A. L., Daleiden, E. L., & Hilliker, D. R. (1998). Factors influencing sexual offenders' modus operandi: An examination of victim-offender relatedness and age. *Child Maltreatment*, 3 (4), 349-361.

Kauth, M. R. (2007). The evolution of human sexuality: An introduction. *Journal of Psychology & Human Sexuality*, 18(2-3), 1-22.

Kıran, Z., ve Kıran, A. (2010). *Dilbilime giriş* (3. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

King, B. J. (2004). *The dynamic dance: Nonvocal communication in African great apes*. London: Harvard University Press.

Konker, C. (1992). Rethinking child sexual abuse: an anthropological perspective. *American Journal of orthopsychiatry*, 62(1), 147-153.

- Laqueur, T. (2003). *Solitary sex: A cultural history of masturbation*. New York: Zone Books.
- Launer, J. (2014). Sex and sexuality: an evolutionary view. *Psychoanalytic Inquiry*, 34(8), 831-846.
- Manson, J.H., Perry, S., & Parish, A.R. (1997). Non-conceptive Sexual Behavior in Bonobos and Capuchins. *International Journal of Primatology*, 18 (5): 767–86.
- Marcaggi, G., & Guérolé, F. (2018). Freudarwin: Evolutionary thinking as a root of psychoanalysis. *Frontiers in Psychology*, 9, 892.
- Miller, G. (2001). *The mating mind: How sexual choice shaped the evolution of human nature*. New York: Anchor.
- Narasimhan, R. (1998). *Language behavior: Acquisition and evolutionary history*. New Delhi: Sage Publications.
- Palmer, C. T. (1989). Rape in nonhuman animal species: Definitions, evidence, and implications. *Journal of Sex Research*, 26(3), 355-374.
- Pinker, S., & Bloom, P. (1990). Natural language and natural selection. *Behavioral and Brain Sciences*, 13 (4), 707–784.
- Pinker, S. (2003). *The language instinct: How the mind creates language*. London: Penguin Books.
- Reich, W. (1970). *The mass psychology of fascism*. New York: Macmillan.
- Sanghara, K. K., & Wilson, J. C. (2006). Stereotypes and attitudes about child sexual abusers: A comparison of experienced and inexperienced professionals in sex offender treatment. *Legal and Criminological Psychology*, 11(2), 229-244.
- Sommer, V., & Vasey, P. L. (Eds.). (2006). *Homosexual behavior in animals: an evolutionary perspective*. New York: Cambridge University Press.
- Spielrein, S. (1912). On transformation. *Minutes of the Vienna Psychoanalytic Society (1910–1911)*, 3.
- Sungur, M. Z. (1998). Cinsel eğitim. *Klinik Psikiyatri*, 2, 103-108.
- Symons, D. (1979). *The evolution of human sexuality*. New York: Oxford University Press.
- Taner, Y., ve Gökler, B. (2004). Çocuk istismarı ve ihmali: Psikiyatrik yönleri. *Acta Medica*, 35(2), 82-86.
- Taylan, H. H. (2011). Sosyal Bilimlerde Kullanılan İçerik Analizi Ve Söylem Analizinin Karşılaştırılması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED)*, 1(2), 63-76.

Taylor, T. (1996). *The prehistory of sex: Four million years of human sexual culture*. New York: Bantam.

Thornhill, R., & Thornhill, N. W. (1987). Human rape: The strengths of the evolutionary perspective. *Sociobiology and psychology: Ideas, issues, and applications*, 269-292.

Tooby, J., & Cosmides, L. (1992). The psychological foundations of culture. In J. H. Barkow, L. Cosmides & J. Tooby (Eds.), *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture* (pp. 19-136). New York: The Oxford University Press.

Urazel, B., Fidan, S. T., Gündüz, T., Şenlikli, M., ve Asfuroğlu, B. Ö. (2017). *Çocuk ve Ergen Cinsel İstismarlarının Değerlendirilmesi*. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 39(2), 18-25.

Üstündağ, A., Şenol, F., ve Mağden, D. (2015). Ebeveynler çocuk istismarına yönelik bilgi düzeylerinin belirlenmesi ve bilinçlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(1), 212-227.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

ETİK VE KAMU ETİĞİ: ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

İpek ÖZKAL SAYAN

Doç. Dr.

Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

E-mail: ozkal@politics.ankara.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9004-6667

Özet

Etik, ahlak felsefesi anlamıyla Antik Yunan'da doğmuştur. O dönemden günümüze değin bu alanda pek çok farklı düşün yöntemi ortaya çıkmıştır. 1980 sonrası ise etik yeniden popüler hale gelmiştir. Ancak günümüzde moda olan etik, felsefenin bir alanı değil, meslek etiğidir. Meslek etiğinin temel uğraş alanı ise, o mesleği icra edenlerin uymaları gereken normları üretmektir. Kamu yönetimi alanında da "kamu etiği" olarak kullanılmaya başlayan bu kavram kısaca bürokraside uyulması gereken davranış kuralları olarak kodlanmış ve farklı bir forma bürünmüştür. Neo liberal ideolojinin devleti değiştirme ve dönüştürmenin aracı olarak kullanmaya başladığı kamu etiği kavramı bu haliyle felsefeyle bağları kopartılarak yolsuzluğu önlemenin sihirli formülü haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı felsefi değerlere göre değil, neo liberalizmin önceliklerine göre inşa edilen kamu etiğinin önemine dikkat çekerek bu alandaki boşluğun nasıl doldurulması gerektiğine ilişkin fikir yürütmektir.

Anahtar Kavramlar: Etik, Ahlak, Meslek Etiği, Kamu Etiği, Neo Liberalizm

Alan Tanımı: Etik

*Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Atıf (APA): Özkal Sayan, İ., (2020), Etik ve Kamu Etiği: Eleştirel Bir Bakış, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 12 (2): 147-174.

ETHICS and PUBLIC ETHICS: A CRITICAL OVERVIEW

Abstract

Ethics was born in Ancient Greece in the sense of moral philosophy. Many ways of thinking have emerged in this field since then. Ethics became popular again after 1980. However, fashion ethics is not an area of philosophy but a professional ethic. The main field of professional ethics is to produce the norms that those who practice that profession must comply with. This concept, which started to be used as “public ethics” in the field of public administration, was briefly coded as a code of conduct that should be followed in bureaucracy and took a different form. The concept of public ethics, which neo-liberal ideology has started to use as a means of changing and transforming the state, has been presented as the magic formula of preventing corruption by breaking ties with philosophy. The aim of this study is to draw attention to how the gap in this field should be filled by drawing attention to the importance of public ethics built according to the priorities of neo-liberalism, not philosophical values.

Key Words: *Ethics, Moral, Professional Ethics, Public Ethics, Neo liberalism*

GİRİŞ

Ahlak ve etik kavramları hem gündelik hem kamusal yaşamda birbirinin yerine oldukça sık kullanılagelen kavramlar olmuştur. Gündelik yaşamımızda kullandığımız “ahlak” sözcüğü, kamusal yaşam söz konusu olduğunda “etik” olarak karşımıza çıkmaktadır. Peki bu kullanım doğru mudur? Etik ve ahlak kavramları kolayca birbirinden ayrılabilir mi? Ahlak özele etik kamusala mı işaret eder? Bu ve benzeri soruların sayısını arttırmak mümkündür.

Etik, ahlak felsefesi olarak Antik Yunan’da doğmuştur. Etiğin kurucusu sayılan Aristoteles’ten bu yana alana ilişkin pek çok farklı çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte “meslek etiği” kavramının ortaya çıkmasıyla etik normlaştırılmış, davranış kodları üzerinden okunan bir kavram olarak algılanmaya başlanmış ve başka bir forma bürünmüştür. Bu durum aslında “ahlak nedir”, “etik nedir”, “meslek etiği nedir” soruları üzerinde yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Özellikle dönemin yönetim paradigmasının buna verdiği cevap ahlakın görelisi, etiğin evrensel olduğudur. Evrensel olan bu etik “meslek etiği olarak kodlaştırıp uyulması gereken davranış normları haline getirilmektedir. Bu haliyle evrensel

olduğu iddia edilen meslek etiklerinden biri olan “kamu etiği” günümüzün en moda kavramlarından biridir.

Ancak günümüzde moda olan etik, felsefenin bir alanı değil, meslek etiğidir. Meslek etiğinin temel uğraş alanı ise, o mesleği icra edenlerin uymaları gereken normları üretmektir (Kuçuradi, 2003: 7). Günümüzde “etik” başlığı altında ele alınan ve tartışılan meslek normları insan değerinin bilgisinden üretilmiş normlardır. Ancak bu normlar belli bir mesleği yapan kişinin genel olarak yapması veya yapmaması gereken davranışlara ilişkin sorulara birer cevap olarak üretilmiştir (Kuçuradi, 2004: 18). Tepe’ye göre konuya bu etik sınırlar perspektifinden bakıldığı takdirde, etik her durumda geçerli olacak bazı değerlendirme ve davranış normları üretmez, bununla birlikte belli durumlarda nasıl davranılıp davranılmayacağına ilişkin normlar da getiremez (2000: 135). Çünkü mesleki hayatta karşılaşılan kişi ve durumlar kendine has özellikleriyle tektir, biriciktir ve farklı özelliklere sahiptir. Gerçekte yaşanan durumla normlar ortak ve benzer özellikler taşısa dahi, kendilerine has özelliklerinden dolayı aynı olamazlar. Bu sebeple gerçeklik bazen normlara uymamayı gerektirebilecektir (Yetişken, 2005: 76). Sonuç olarak meslek etiği (kamu etiği vb.) için “evrensel” nitelmesi doğru olmayacaktır. Ancak meslek normlarının temelindeki bilginin felsefi açıdan sorgulanması, kişiye icra ettiği mesleğin ana amacını ve işlevini sorgulatarak kişisel bilinçlenmeye katkı sağlayabilir. Bu bağlamda bir mesleği, insanın dünyasında sağlam ve haklı temeller üzerine oturtturarak kişinin ayakta kalmasına ve mesleğini severek icrasına sebep olabilir. “Kişisel gelişim” olarak adlandırabileceğimiz bu durum ise yine kişiden kişiye değişecektir (Yetişken, 2005: 77). Bundan öteye meslek etiğinden bir beklenti (yolsuzluğun önlenmesi, kamunun reforme edilmesi vb.) umulması rasyonel bir davranış olmayacaktır.

Bugün için kamu yönetimi alanına da bu açıdan yaklaşıldığında norm üretilmesi gereken bir meslek alanı olarak ele alınmakta ve kamusal yaşamın devamı için pek çok “etik rapor” yayımlanmaktadır. Bu belgeler felsefi bir bilgiyle oluşturuldukları ve değerlendirildikleri takdirde değerli olmakla birlikte, tüm dünyadaki devletlerin (özellikle az gelişmiş olanların) kamu yönetimlerini “reform yapmak amacıyla” hazırladıkları için genelde felsefi ve bilimsel olmaktan uzaktadırlar. Daha çok “ekonomik kaygılar”la hazırlanan ve “konsensusla” kabul edildiği varsayılan bu “evrensel metinlerin” “ahlak felsefesi” anlamını taşıyan “etik” başlığı altında ele alınmasının ise doğru bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir. Bunlar; etik metinler, etik kodlar ya da etik raporlar değil, Kuçuradi’nin tabiriyle “evrensel ahlaklılık normları”dır (Kuçuradi, 2003: 9). Eğer etik, doğrunun ve yanlısın belli alanlardaki (örneğin çeşitli meslek

dalları) yansımalarının neler olduğuna ilişkin bir akıl yürütme faaliyetine indirgenirse, günümüzde olduğu gibi insanların belli alanlarda izlemesi beklenen doğru davranış modelleri biçimine dönüşme tehlikesi altına girer ve pratikte bu faaliyet bir sosyal inşa temelinde gerçekleşmeye başlar. Bu ise “etiğin araçsallaştırılması” anlamına gelir ve etik tarihin çeşitli dönemlerinde de olduğu gibi çeşitli güç ilişkileri çerçevesinde ihtiyaca göre biçimlenen bir ürüne dönüşür (Antony, 1998: 269-281).

İşte günümüzde kamu etiğinin ele alınış tarzı da aynen bu şekilde olmaktadır. Kamu ve etik yan yana geldiklerinde kamuda uygulanması gereken doğru davranış kodlarına indirgenmekte, felsefeyle bağlantısı tamamen koparılmaktadır. Burada söz konusu olan aslında kamu etiği değil, “kamu ahlakı” olmaktadır. Çünkü ahlak insanlar için doğru davranış kuralları koyarken etik ahlak üzerinde düşündürmektedir.

Bu çalışmanın temel derdi günümüzdeki “kamu etiği” tabirinin felsefe yerine “ekonomiye” ve aslında “yönetişime” gönderme yaptığını vurgulamaksa, o takdirde ilk olarak ahlak ve etik kavramlarının birbirlerinden farkını ortaya koyarak analize başlamak gerekmektedir. Çünkü bu çalışmanın temel itirazı günümüzde kamu yönetimi alanında ahlaki davranış kuralları oluşturma çabasının “etik” olarak adlandırılmasınadır. Bu anlamda “etik”, “kamu yönetimi alanında hazırlanan kodların, normların” evrensel olduğu iddiasını kanıtlamak amacıyla öne sürülen bir kavram olmaktan öteye gidememekte ve bu haliyle felsefenin oldukça uzağına düşmektedir.

1.ETİK ve AHLAK: KAVRAM ANALİZİ

Etik-ahlak ve ahlak felsefesi... Bu üçünün arasındaki benzerlik ve farklılıklar pek çok kaynakta ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılmıştır.¹ Her bir araştırmacının konuya yaklaşımı farklı olmakla birlikte bu alanda genel geçer bir tanım yapabilmek hayli zor görülmektedir. Konuya ilişkin metodolojik yaklaşım geliştirmeyen pek çok kaynakta, ahlak ve etik kavramları birbirlerinin yerine kullanılmakta ve literatürde tam bir “kaos” oluşmaktadır.

Türk Dil Kurumunun “etik” tanımına baktığımızda kelimenin Fransızca “éthique” sözcüğünden dilimize geçtiğini öğrenmekteyiz.² Kelimenin Latince kökeni

¹ Bu ayrıma ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. (Özturan, 2011:169- 202).

² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts, (e.t.12.02.2016).

“ethica”, Yunanca “ethikos”dur. Ethikos Antik Yunancada “ahlâk, ahlâkî olan, ahlâkî karakter”dir. Kelimenin kökeni ise “ethos”³dur. Ethos, insanların birlikte bulunması, oturması ve yaşaması gibi temel bir ilişkiyi anlatırken, zamanla bu anlamı değişmiş (Atayman, 2005: 12); “âdet, alışkanlık, huy” anlamlarını almıştır (Özturan, 2011: 171).

“Ahlâk” da İslam kültüründe benzer olarak “davranış”la ilişkilendirilmektedir. Bu haliyle felsefi ve felsefi olmayan kaynaklarda temel değerlerden bir tanesi olmuştur.⁴ İnsana dünyada ve ahirette zarar veren her şeyin “kötü ahlâk”tan kaynaklandığı düşüncesinin hâkim olduğu İslam ahlâkında (Emrullah ve Hadimi, 2014: 11) “iyi ahlâk”a büyük bir önem atfedilmektedir. Buradan yola çıkarak literatürdeki görüşlerden biri ve en yaygın olanı ahlâkın Arapçada “yaratılış, huy, mizaç” anlamına gelen “hulk” kelimesinden dilimize geçtiğidir. Hulk sözcüğünün çoğulu olan ahlâk, “insanlararası ilişkilerde uyulması gereken manevi ilke ve kurallar” (Aydın, 2010: 4) olarak tanımlanmıştır. Diğer bir görüşe göre ise, ahlâk Arapça’da yaratma anlamına gelen “halega” kökünden türemiştir (Mutçalı, 1995: 245). Bu görüşe göre “hulk” un karakter, huy, mizaç gibi anlamları olsa da bu onun ikincil ve yan anlamıdır. Asıl anlamı ise; yaratılış, insanın üzerine yaratıldığı fitrat-doğadır (Akdemir, 2014: 4).⁵ Batı dillerinde ise ahlâk deyince karşımıza “moral” kavramı çıkmaktadır. Moral Latince “mos (çoğulu mores)” kökünden- “moralis” kelimesinden türemektedir (Özturan, 2011: 171). Özlem’in “Bir kişinin, bir grubun, bir halkın, bir toplumsal sınıfın, bir ulusun, bir kültür çevresinin vd belli bir tarihsel dönemde yaşamına giren ve eylemlerini yönlendiren inanç, değer, buyruk, norm, yasak ve tasarımlar topluluğu ve ağı” (2004: 23) olarak tanımladığı ahlâk kavramı, bu bağlamda etikten çok ayrıdır. Ahlâk, yapılması gerekeni söyleyen ve normlar koyan bir etkinlik iken Tepe’ye göre etiğin böyle bir iddiası yoktur ve olmaması da gerekmektedir (2007: 14, 15). Ahlâk her an yaşamımızın içindedir, ona her tarihsel dönemde ve her insan topluluğunda rastlamak mümkündür. Etik ise aslında en basit anlatımla “ahlâk felsefesi”dir; mantık ve ontolojiyle birlikte felsefenin hem en eski hem de en temel disiplinlerindedir. Etik soru ve sorunlar felsefe tarihi içinde hep yer almıştır. Özlem’e göre ahlâki değer yargıları üzerinde düşünmeye ve bunlara ilişkin sorular üretmeye başlayan

³ Ahlâk felsefesinin kurucusu olarak kabul edilen Aristoteles, “Nikhamokas’a Etik” adlı kitabında “ethikos”un “ethos”tan türemesi gerekçesini şu şekilde açıklar: “*Ahlâki erdem (ethikos) ise alışkanlıklardan (ethos) meydana gelir ki, onun adı alışkanlık kelimesinden çok az bir farka sahiptir.*” (Aristoteles, 2007).

⁴ Bununla birlikte ahlak genel olarak “dinlerden” beslenir. Hıristiyan ahlak-Budist ahlak vb.

⁵ Bu görüşe göre, “yaratılıştan” gelen bu ontolojik özellikler ahlaka ilişkin “evrensel” kriterler üretmeye yardımcı olabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Akdemir, 2014: 3-11).

kişi ahlâk felsefesine adım atmış demektir⁶ (2004: 24). Ahlâk denen fenomen etiğin inceleme alanıdır. Ahlâk üzerinden yola çıkarak bir etik tanımı yapılmak istenirse, “etik, pratik bir etkinlik alanı olan ahlâkı teorik bir inceleme konusu kılan felsefe disiplini.” (Özlem, 2004:17,18).

Etik, son dönemlerin moda kavramlarından biridir. Ancak günümüzde moda olan etik, felsefenin bir alanı değil, meslek etiğidir ve bu etiğin temel uğraş alanı ise, o mesleği icra edenlerin uymaları gereken normları üretmektir (Kuçuradi, 2003: 7). Meslek etiği, bir meslekteki doğru ve yanlışları belirleyen, davranış kuralları oluşturan, belirlenen bu davranış kurallarına uyulmayı zorunlu hale getiren, aykırı davrananın meslekten icrasını öngörebilen, hizmet idealleri üzerine kurulmuş ilkeler bütünüdür (Atak ve Gül, 2014: 2).

Burada tekrar vurgulamak istenilen konu, etiğin ahlak üretme gibi bir misyonu olmaması gerektiğidir. Etik ahlak üzerine konuşma, ahlak üzerine düşünmedir. Ahlaksal olanla ilişkili olan sorular genel, ilkesel ve soyut düzlemde “etik” altında tartışılır. Etik “iyi” olanı söyleyemez, bir şeyin “iyi” olduğu fikrine nasıl ulaşıldığını söyler. Bu anlamda bir eylemi doğrudan buyuramaz ya da yasaklayamaz, kişinin gideceği yolu bulmasında yardımcı olur ancak gideceği yolu doğrudan işaret edemez. Etik, ahlaktan farklı olarak somut eylem talimatnamesi ortaya çıkaramaz. Kamu etik birlikteliği normlar üzerinden tanımlanıp, kodlar üzerinden okunmayla başladığında aslında kamu ve etik bir daha kavuşamamak üzere birbirlerinden ayrılmış olmaktadır. Felsefenin oldukça uzağına düşen kodlaştırılmış kamu etiğinin ahlaktan farklı olarak “evrensel” olduğu iddiasının doğru olmadığı düşünülmektedir. Ahlakın görelî etiğin evrensel olduğu yaklaşımı kamu etik ve evrensel kodlar söz konusu olduğunda geçerli gözükmemektedir. Çünkü bugün için geçerli kabul edilen evrensel kodlar bundan birkaç yıl sonra yönetim tarzı değiştiği takdirde evrensel sayılmayacaktır.

⁶Bu sorulardan bazıları; “Biz bir eylemi değerlendirirken neden dolayı “iyi” ve “kötü” gibi terimlere başvuruyoruz? “İyi” ve “kötü” nedir ki?, Bizim “iyi” ve “kötü” hakkında ailemizin, çevremizin, toplumumuzun bize benimsettikleri dışında sağlam bir bilgimiz var mıdır?, Varsa böyle bir bilgi nasıl elde edebilir? Veya neye dayanır? Bir kişinin eylemini değerlendirirken “iyi”, “kötü” terimlerini kullanarak bir yargıda bulunuyoruz. Fakat acaba bu yargılarımız somut, nesnel bir olgu bilgisine mi dayanmaktadır; yoksa onlar sadece bizim öznel eğilimlerimizi, duygularımızı, arzularımızı mı yansıtmaktadır? İyi ve kötünün değerlerle ilgili olduğu söyleniyor, fakat değer nedir?” vs. (Özlem, 2004: 23)

Ahlâkın ne'liğine ilişkin soruların sorulması ve felsefecilerin bu sorulara farklı yanıtlar vermesiyle oluşmaya başlayan etik felsefesi, bir sınıfın diğer bir sınıf üzerinde hegomanya kurduğu köleci toplum aşamasında oluşmaya başlar. Özel mülkiyetin ve insanlar arasındaki sosyal farklılaşmanın başlaması ve böylece sınıfsal ayrışmanın oluşmasıyla ahlâk sorunsalına farklı yaklaşımlar geliştirilir. İnsan davranışlarının iyi-kötü-doğru-yanlış gibi birtakım kalıplara sokulması ve bu kalıplara göre insanların eylemlerinden dolayı yargılanması ve daha sonra sınıfsal konumlandırmaya, normsal yargılara göre biçimlendirilmek istenmesi, bu isteme uygun teoriler var edilmesi ve bunların kendi aralarında çatışması etiğin konusunu oluşturmuştur (Pınar, 2010).

Böylece ilkel komünal toplumun bozulup özel mülkiyetin oluşmaya başladığı ve sınıfsal karşıtlıkların ortaya çıkmaya başladığı dönemden itibaren sadece belli ideolojilerin, inanç ve felsefe temsilcileri değil, aynı zamanda özel mülkiyete sahip sınıflar etik sorunlarla uğraşır olmuşlardır. Bu ilişkiler farklı tarihsel dönemlerde ve farklı coğrafyalarda efendi-köle, Tanrı kral- teba, aristokrat-serf sınıfsal bağları üzerinden yeniden kurulmuştur. Dönemin felsefi etiği ahlâkın genel ilkelerini, ahlâkın özünün ne olduğunu, ahlâkın biçimlerini, ahlâk yasalarını ve ahlâkın toplumsal değerini dönemin siyasal, toplumsal, ekonomik, sınıfsal ve tarihsel hatta dinsel etmenleri bağlamında yaratmıştır.

Örneğin ilk insan öncelikle doğa ve öteki insanlarla ilişki içinde olacağından buna uygun olarak davranış kurallarını belirlemeliydi. Ancak bu ilişkide öncelikli olan hayatta kalmak için yaşamsal gereksinmelerini doğadan elde etmek zorunda olduğuydu. Bu gereksinmelerini doğadan karşılarken, klanda yaşayanların ihtiyacı kadarını avlamak ve tüketmek, ihtiyaç fazlası olanların ise yaşamına son vermemek ahlaki bir yargı olarak kabul edildi. Başlangıçta herhangi bir sınır getirilmeyen avlanmaya, av fazlalarının çürümesi nedeniyle sınırlar koyuldu ve ihtiyaca göre avlanma klanın ahlaki normu olarak benimsendi. Klan hayatta kalabilmek için diğer klanın üyesi olan insanı yok etmeye yöneldi ve böylece kendi klanı dışında kalanları düşman saydı. Düşmanı yok etme kahramanlık, pasiflik ise korkaklık ve zavallılık olarak tanımlandı. Kahraman olma cesaretini gösteren kişiye klan şefliği verildi. Zamanla işgücüne duyulan gereksinim arttığından dolayı kölelik sistemi geldi, diğer klanların üyeleri öldürülmek yerine köle olarak çalıştırılmaya başlandı. Güçlü olan zayıf olana hâkim oldu. Bu sahiplik yani köle-efendi ilişkisi yeni ahlaki normlarınca kucaklandı (Pınar, 2010).

Atina demokrasisi döneminde felsefeciler köle ve mülk sahibi “vatandaş”ların birbiriyle olan ilişkisini tanımlama ve sınıflandırma çabasına girdiler. Buradan çeşitli ahlâk felsefeleri türetildi. Ancak bunların ortak noktası kölelerin efendiye itaati üzerineydi. Ahlaki bozulmanın temeli; kölenin köle olmayı reddetmesi olarak tanımlandı. Kötü, sahibin otoritesine ve mülküne karşı gerçekleştirilecek eylem; erdem, kölenin iyi koşullarda barındırılması ve beslenmesi olarak tanımlandı. Bu değerler tüm sınıflı toplumlarda ahlaki sistemin değişmez ilkeleri oldu. Topluma hâkim olan iktisadi ve siyasi sınıfın ahlâkı, o topluma genel ahlâk olarak öğretildi ve benimsetildi. Buradan da sınıf egemenliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ahlâk öğretileri türetildi (Pınar, 2010). Sınıfsal egemenliğin haklılığı ahlâk öğretileriyle de kutsandı.⁷

Kapitalizmle birlikte başlayan uluslaşma sürecinde ise ahlâk öğretisi ulusal ve kapitalist mülkiyeti benimseyen, içine alan ve hatta kutsayan bir döneme girdi. Kapitalist toplumların üretim ilişkilerinin ideal ve değişmez olduğu bir ön kabul haline geldi ve bununla birlikte kapitalist ulusların ve toplumların davranışlarının ahlaki değerlendirmeleri, içlerinde sınıfsal önyargıları barındıran öğretiler dönemin etikçileri tarafından sunuldu. Örneğin kapitalizmin ahlâk ve Protestanlıkla ilişkisini kuran Weber’e göre Protestan toplumlar, öyle bir çalışma ahlâkına sahiptiler ki bu ahlâk kendilerine özgü ve diğer toplumlarda bulunmayan bir ahlâktı. Bu ahlâkta var olan çok çalışma, tasarruf, bireycilik ve rasyonellik gibi ilkeler dolayısıyla Protestanlar diğerlerine oranla daha fazla çalışmaya odaklıydılar⁸ (Weber, 2014). Batı’da kapitalizmin gelişmesinde Protestan ahlâkı ve bununla ilişkilendirilen çalışma biçimi önemli bir rol oynadı.

Bu alandaki tarihsel gelişimi tümüyle burada ele almak mümkün olmamakla birlikte, çalışmamızın genel kapsamı bakımından önemli olan bazı dönüşümleri vurgulayarak ahlâk kavramı ve kurallarının insanlık tarihiyle birlikte değiştiğini söylemek gerekmektedir. Ancak burada yapılması gereken tespit; ahlâkın

⁷ Örneğin Platon’a göre ana erdemler dört kategoriden meydana gelmektedir. Bunlar bilgelik, cesaret, akıl ve adalettir. Adalet diğer üç erdem de birleştiricisidir. Bilgelik ve cesaret eylemi, sadece seçilmiş birkaç soylunun yani köle sahibin özellikleri arasında yer alabilir. Köle sahibi aristokratların dışında yer alan halk kitleleri ise ancak negatif töreleri temsil ederler. Bunlar boyun eğme ahlâkı, anlayışlı, akıllı olma erdemidir örneğin. Yine Platon’ göre köleler değeri olmayan insanlar olup, ahlaki bir hayat sürme yeteneğinden de yoksundular. Bu sebeple köle sahibi olanlarla köleler arası herhangi bir ahlaksal ilişki ve kölelere karşı bir yükümlülük söz konusu olamazdı. Bu anlamda “Platoncu etik, dinsel/mistik ve idealist karakterinden ötürü kendisinden sonraki bütün muhafazakâr sınıfların ideolojik aracı olmaktan kurtulamayacaktır.” (Atayman, 2005: 26)

⁸ Protestan ahlâkı Batı’da kapitalizmin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

toplumsal sınıfların rolleriyle doğrudan bağlı olduğu ve ahlâk kurallarının bir tür sınıfların kendini ideolojik ifadesi olduğudur. Çünkü etik, ahlâkın öğretisidir; “toplumsallaşmış insanın eylemini yargılayan ve düzenleme çabası doğrultusunda kurallar koyan ahlâk teorilerinin ve ahlâkın nedensel, tarihsel bilgisinin tümlüğüdür.” (Pınar, 2010) Vergaraya’ göre de etik bu anlamda, “en üstün iyiyi inceleyen, bir davranışın iyi mi yoksa kötü mü olduğunu değerlendirmek için, ahlâki yargılarımızın doğru mu yanlış mı yönlendirildiklerini öğrenmek için benimsenmesi uygun olan ölçütü konu alan düşünce dalını belirler.” (Vergara, 2006: 54)

Antik Yunan’dan itibaren felsefecilerin çalışma alanı olan etik, meslek etiği özelinde “kamu etiği” ile popüler bir alan haline gelmiştir. Peki bunun altında yatan nedenler nelerdir? Özellikle bu çalışmada tarihsel dönem olarak 1980’ler ve sonrası seçildiği için etiğin özellikle yeni liberalizm içindeki yeri tartışılmaya çalışılacaktır.

2. YENİ LİBERALİZM ETİK İLİŞKİSİ

Herhangi bir toplumda bir bunalım ya da ekonomik kriz yaşandığında yeniden ortaya çıkan ve dünyanın hemen her yerinde yeniden sorulan sorular (birey ve girişim özgürlüğünün boyutları ne olmalıdır? devletin rolü ne olmalıdır? vs.) 1980’lerde yeni liberallerce cevaplanmış ve devletin yetkileri piyasa güçleri karşısında iyice kısıtlanmıştır. Yeni zamanın anahtar kavramı yine “piyasa” olmuştur. Konunun bu çalışma açısından önemi ise piyasa kavramının modern dünyadaki ahlâk anlayışını nasıl biçimlendirdiğidir. Bu bölümde ortaya konmaya çalışılacak olan da liberal ve yeni liberal kuramın “etiği” ele alış tarzıdır.

Liberal bir iktisatçı olarak bilinen Sen’e göre ekonominin etikle teması üç boyutta ele alınabilir. Birincisi bireyin ekonomi ile ilgili karar ve davranışlarını toplumsal kurallar yoluyla yönlendirmesi boyutu, ikincisi bireyin ekonomik faaliyetlerinin diğer toplum fertlerini etkilemesi anlamındaki boyutu, üçüncüsü ise birey ve toplumu yönlendirici bir güç olarak devletin oynadığı rol anlamındadır (Sen, 1990: 15). İşte (yeni) liberalizm etik ilişkisi tam da bu noktada; devletin

yoksulluğu ve açlığı önlemede üstlendiği rol noktasında başlar ve devlete yoksulluğun ve açlığın önlenmesinde sınırlı görevler yükler ya da hiç yüklemeyiz.⁹

On sekizinci yüzyılın ahlâk biliminin temel teması modern toplumun “piyasa toplumu” olarak nitelendirilmesidir. Bu kavramın kullanılan versiyonu Adam Smith tarafından yapılmıştır, ama kolektif bir ürün olarak da görülebilir (Poole, 1993; 15). Smith “Ulusların Zenginliği” kitabında merkantilist sistemi, ahlak kurallarının geçerli olmadığı ve belli bir sınıfın (müdahaleci sınıf) çıkarlarını gözetilen bir ekonomik düzen olarak tanımlamıştır. Bu sistem yerine önerdiği, “doğal serbestlik içinde faziletli liberal bir ekonomik yapılanma”dır ve bu yapılanma mutlak suretle gereklidir. Düşünürü göre, daha ahlaklı ve ferah bir yapı için liberal sosyal ve ekonomik sistemler bir zorunluluktur. Ancak piyasaya müdahale eden tam bir liberal ekonomik yapılanmayı benimsememiş toplumlar için de ahlaklı ve zengin olmak mümkün olabilir. Ancak bu zenginlik ve ahlaklı düzen, Smith’e göre müdahalenin kendisinden kaynaklanmaz. Aksine müdahalelere rağmen, bu durum “toplumsal doğal düzen yasaasının, topluma yapılan bu müdahalelerle karşı savunma mekanizması geliştirebilme yeteneği”nden kaynaklanır. Bunu dıştan gelen olumsuz etkilere karşı vücudun doğal savunma mekanizması geliştirmesine benzetir. Yani Smith’deki ahlâk anlayışı merkantilizm eleştirisi üzerinden yükselir. Merkantilist sistemde tüccarların kendi çıkarları için halkın çıkarını hiçe saydıkları, büyük bir açgözlülük ve ihtirasla zenginliklerini arttırmaya çalıştıklarını ileri süren Smith, bunu insanlık için en aşağılık ve ahlâksız bir durum olarak tanımlamaktadır. Bu ahlâksız sistem yerine “görünmez el” tarafından işletilen doğal sistemin çalışması sağlanırsa insanlar ister istemez ahlaklı davranacaklardır. Bunu sağlayacak olan ise rekabetçi pazar ekonomisidir. Smith’e göre ancak piyasa düzenini tamamıyla benimsemekle ahlaklı bir toplum yapısına geçilecektir. Çünkü insanların bencilliklerini dizginleyen ve toplum çıkarına yönlendiren güç, rekabettir.

Smith toplumu zenginleştiren üretim artışının, piyasa toplumunun temelini kendi çıkarı peşinde koşan, kendi zenginliğini arttırmak isteyen “birey”i yerleştirir ve “Ulusların Zenginliği” kitabında şöyle der;

“İnsanın hemen daima kardeşlerinin yardımına ihtiyacı olduğu durumlar olur ve yardım için yalnızca kardeşlerinin cömertliğine güvenmesi boşunadır. Eğer

⁹Vergara’ya göre ekonomi etik ilişkisi noktasında liberalizm ve yeni liberalizmi birbirinden ayırmak gerekmektedir. Liberallerin sınırlı da olsa etik kaygı güttüklerini vurgulayan Vergara aynı şeyi yeni liberaller için söylemez. Ayrıntılı bilgi için bkz (Vergara, 2006).

onların özsevgilerini kendi lehine çevirebilirse ve onlardan istediğini yapmalarının onların lehine olduğunu gösterebilirse ayakta kalması daha muhtemeldir. Kim bir başkasıyla pazarlığa girerse, böyle bir şey öneriyordur. Bu türden her önerinin anlamı şudur: İstediyimi ver ki, istediğini alsın. Birbirimizden ihtiyaç duyduğumuzdan çok daha fazla hizmet elde edebilmemiz, bu tarzda gerçekleşir. Akşam yemeğimizi kasap, biracı ya da fırıncının cömertliğinden değil, onların kendi çıkarlarına gösterecekleri ilgiden umarız. Onların insanlığına değil, kendi özsevgilerine sesleniriz; zorunluluklardan değil, kendi avantajlarından söz ederiz.” (Smith, 1997: 26).

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere piyasa mekanizmasında bireyler kendi öz çıkarları peşinde koşar. Bu bireylerin gözünde diğerleri, yalnızca onlardan bağımsız olarak var olan amaçlar için ya araç ya da bir engeldirler. Bu yapı içinde, iyilik ve kötülük amaçlı faaliyetleri kavramak mümkün değildir. Bireyin nihai amaçları kendi yararını ve doyumunu sağlamak içindir. Piyasadaki birey bu amaçlar için hareket eder (Poole, 1993: 21, 22). Toplumun merkezine yerleşen bu bireyin asıl amacı kendi çıkarını maksimize etmektir. Kendini seven, kendi çıkarı peşinde koşan insan, görünmez bir güçle aynı zamanda toplumun yararına da çalışmış olacaktır. Kendi çıkarını maksimize eden bu bireyler sayesinde toplumlar zenginleşir ve ahlâkın yolu “rekabetçi pazar ekonomisi”nden geçer. Bu anlamda ahlâk felsefesi, insan davranışını açıklayıp “kontrol altında tutarak”, sadece kendi dinamik varoluşunu yaşama çabası içinde olan insan için yeni bir etik temel oluşturur. Böylece etik, kişisel çıkarını ve hazzını düşünen insana bilime dayalı bir hayat tarzı sunmanın, onu öteki insanlarla yenedünyanın taleplerine uygun bir tarzda ilişkiye sokmanın aracılığını yapmaktadır (Cevizci, 2002: 97).

Smith’in felsefesindeki nihai hedef, mutluluğa erişmektir. Genel mutluluk ise çoğu zaman zenginlik ve refahın olduğu milletlerde mevcuttur. Ancak milletlerin sadece zengin olması genelin refahı ve mutluluğu için yeterli değildir. Geniş halk kitlelerinin refahı ancak sürdürülen bir büyüme ile gerçekleşebilir. Çok zengin ama durağan bir ekonomide halk yoksul ve mutsuzdur. Büyüyen bir ekonomide ücretler düşük olsa bile çalışanların asgari refah ve mutluluk düzeyi devam edecektir. Zenginlik bir milletin sadece maddi imkânlarını ve yetenekleri arttırmaz; aynı zamanda etik ve düşünsel beceri ve zenginliklerini de artırır (Erdem ve Şeker, 2004: 184, 185). Bu anlamda Smith’e göre etik, zenginlikle ya da büyüyen bir ekonomiyle tanımlanabilir ve böylece etik, piyasa kavramının içine hapsolür.

Smith'e göre refah devleti toplumsal yapıyı bozarak etiğe müdahale eder. Devletin yoksulları korumak için çıkarttığı kanunlar zenginlerin, devlet görevlilerinin hem de halkın ahlâkını bozmaktadır. Ancak O'na göre yolsuzlukların önlenmesi yine ancak devlet eliyle sağlanabilir. Bu anlamda rekabeti koruyan sınırlı bir devlet müdahalesi kabul edilebilir ve bunun için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Görüldüğü üzere “piyasa”, liberal ekonomi teorisinin büyük bölümünde anahtar konumundaki örgütleyici kavramdır ve ahlâk kavramının tanımı piyasa içinden yapılmaktadır.

Piyasayla ilişkilendirilen ilk ahlâk anlayışı “faydacılık”tır. Faydacılık felsefesinin kurucusu Bentham¹⁰ olarak kabul edilmekle birlikte Mill'in bu felsefenin ekonomik analize dâhil edilme sürecinde büyük katkısı olmuştur (Şeker ve Çetin, 2012: 279). “Fayda ilkesi ya da “faydacılık, insana özgü eylemler, yasalar ve kurumlar üzerinde yargı yürütmenin tek rasyonel biçiminin, bunların toplumun mutluluğu üzerindeki etkilerini değerlendirmek olduğunu savunan öğretiler.” (Poole, 1993: 23) Bu anlayışta isteklerin tatmini “mutluluk”, ona ulaşmak için gösterilen çaba da acı olarak tanımlanmaktadır. Kişinin faydası, mutluluğunun acıdan daha çok olmasını gerektirir. Bu faydayı da ancak piyasa

sağlayabilir. Bu anlamda faydacılık piyasanın ihtiyaç duyduğu bir şeydir. Hem mutluluk hem de acı piyasanın içinde kendiliğinden gerçekleşecektir (Poole, 1993: 23).

Liberal piyasa teorisinin temellerinin atıldığı 17. yüzyılda hazcılığa dayalı faydacı etik, piyasanın işleyişi için gerekli olan insan motivasyonuna iyi bir gerekçe sağlamıştır. Bu anlamda piyasanın döngüsü içinde faydası maliyetinden yüksek olan davranışlar, hazzı ve dolayısıyla insanın mutluluğunu arttırdığı için tercih edilen ve “ahlâki” olarak nitelenen davranışlar olmuşlardır (Şeker ve Çetin, 2012: 279).

¹⁰ “Termometre havanın sıcaklığını ölçme aracıdır; barometre de havanın basıncını ölçer. Bu araçların kesinliğinden tatmin olmayanların daha kesin olacak başka araçlar bulmaları ya da doğa felsefesine evlada demeleri gerekir. Para, acının ya da hazzın miktarını ölçme aracıdır. Bu aracın kesinliğinden tatmin olmayanların daha kesin olacak başka bir araç bulmaları ya da politika bilimine ve ahlak bilimine evlada demeleri gerekir.” Bentham ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Aydın, 2013 s.601-617).

Liberalizmde insan bu anlamda “kendi çıkarı peşinde koşan bir faydacı” olarak tanımlanmaktadır ve bu insanın sadece “maddi hazlar peşinde koşması” anlamını taşımaktadır. Yeni liberalizmde ise, liberalizmden farklı bir “faydacılık” yorumu olduğu iddia edilmektedir. Buna göre yeni liberaller klasik zorunlu eğitimi, devlet tarafından verilen parasız öğretimi, yoksul insanlara devlet yardımını, sanata ve bilimlere kamu desteğini, yol ve kanal alt yapısının devlet tarafından inşasını sadece “yararsız” değil, aynı zamanda “zararlı” da görmektedirler. Örneğin, devletin yoksul insanlar lehindeki eyleminin yoksulluğu arttırdığı kabul edilmektedir (Vergara, 2006: 180)¹¹.

Kapitalizmin temel ilkesi kar elde etmektir. Ama kapitalist üretimin kara erişebilmesi için tüketim zorunludur. En randımanlı üretim teknikleri, eğer ürünü kimse almıyorsa boşa gitmiş olur. Eğer kar kapitalizmin ağır basan ilkesiyse, kapitalizmin başlıca faaliyeti tüketim ve üretim kutupları arasında gerçekleşir. Tüketim insan isteğinin tatminidir ve kapitalist sistemin geniş üretkenliğinin, kapitalist piyasaya katılanların isteklerinin tatminini artırır. Eğer isteğin tatmini mutluluk sayılırsa, o zaman kapitalizm bir mutluluk artışı vaat ediyor gibidir. İşte “faydacı ahlâk” kapitalist üretime bu tür bir gerekçe yaratır. Ancak bu gerekçenin yüzeysel olduğu iddia edilmektedir. Çünkü insanların istekleri, en az bu istekleri tatmin etme araçları kadar değişkendir. İstekler arasında da ayırım yapmayı reddeden “faydacılık”, bu ayırımı yapmayı bireyin özgür seçimine bırakmaktadır (Poole, 1993: 24). Ahlâklılık, ekonomik davranışlarda faydanın ötesinde herhangi bir etkiye sahip değildir.

Piyasayla ilişkili olan diğer ahlâk anlayışı ise “doğal hukuk”tur. Yarar ilkesi pek çok düşünür tarafından eleştirilmiş ve yarar ilkesinin yerine hangi ilkenin konulabileceği sorunu tartışılmaya başlanmıştır. Adalet kavramı bu anlayışta oldukça önemlidir. Çünkü hem yasaların hem de kurumların değerlendirilmesinde (iyi mi yoksa kötü mü olduklarına karar verilmesinde) gerekli olan ölçüttür. Bu anlayışa göre yasalar adalete uygunlarsa iyi, adalete aykırı düşerlerse kötü olarak kabul edilirler. Eylemler “haklı ya da haksız” olması değerlendirilirken adalet temel ölçüt olarak alınmaktadır. Haklı ya da haksız olana ilişkin davranışın ardındaki saik önemlidir ve bu davranışın ardında mantıksal bir gerçeklik varsa, bu gerçeklik bir tür hukuki kod, daha önceden var olan hazır bir hak olarak

¹¹ “Bu eylem acıyı azaltacak yerde muhtemelen şiddetlendirir. Yoksulları kollayan yasalar olmasaydı, gönüllü hayırseverliğin artması ve bunun sonucunda basiretsizliğin azalması bu tür yasaları gereksiz hale getirirdi.” (Herbert Spencer, 1981: 108).

görülür ve buna da “doğal hak” adı verilir. Vergaraya’ya göre doğal hukukun üç kaynağı Tanrı iradesi, ahlâk duygusu ve insan aklıdır (Vergara, 2006: 123-130).

Yine yeni liberalizmin, liberalizmden farklı bir “doğal hukuk” anlayışı olduğu ileri sürülmektedir. Öncelikle bu fark devletin yerine getirmesi gereken iki görevle ilgilidir. Bunlar adalet ve hayırseverliktir. Yeni liberaller devletin hayırseverlik görevini kabul etmemektedirler. Onlara göre devlet “adalet” göreviyle yetinmelidir.¹² Yoksullara yardım ise devlet için tanımlanmış bir adalet görevi değildir.¹³

Sosyal analize konu olan yegâne gerçekliği “birey” olarak kabul eden Hayek’e göre “sosyal adalet” kavramının gerçekte bir karşılığı olmayıp kavram tamamen kurgusaldır (Hayek, 1999: 176-177). Hayek adaleti “piyasa adaleti” üzerinden ele almaktadır. Piyasa adaleti bireylerin davranışlarını yönetecek adil davranış kurallarını gerekli kılmakta, eylemlerin kurallara uygun olup olmadığıyla ilgilenmektedir. Ancak bu adalet anlayışı piyasada kişiler açısından doğacak sonuçlarla ilgilenmez. Örneğin, bir koyun ile deveyi ticari bir işlemle ve kendi iradeleriyle değişen iki bireyin bu eylemin taraflardan biri için haksız sonuçlar doğurduğu söylenemez. Mal ve hizmetlerin objektif bir değerinin olmaması, değerın insanların kendi ilgi, bilgi, ihtiyaç çevrelerine göre değişen bir şey olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak sistemde her şey mükemmel bir şekilde işlemeyebilir. Aynı özellik ve niteliklere sahip insanlardan bazıları çok iyi şartlar altında yaşarken, diğerleri sıkıntılar çekebilir. Bu durum, kendiliğinden doğan, gayri şahsi bir sürecin sonucu olduğu içindir ki adil olma ve olmama sıfatlarıyla nitelenemez (Akıncı, 2014: 80-84).

Hayek’ göre yoksulluk çözülmesi gereken acil bir problem olmakla birlikte, bunu gidermenin yolu piyasa düzenine müdahale etmek, işleyişini bozmak ve çarpıtmak

¹² “...Adaletin yönetimi, devletin tek görevidir...O halde, onlar (yurttaşlar) bir hükümeti neden isterler?...halkı eğitmesi için değil...hayırseverliği yönetmesi için değil; yollar ve demiryolları yapması için değil; yalnızca insanın doğal haklarını savunması için...sözün kısası, adaleti yönetmesi için. Hükümetin doğal ve asli görevi budur. Hükümet daha azını yapması için kurulmamıştır; daha fazlasını yapmasına da izin verilmemelidir.” (Spencer, 1981: 262 ve 187)

¹³ “Kendi kötülüğü ya da ihtiyatsızlığı yüzünden muhtaç duruma düşen bir birey, hemşerilerinden adalet eylemi olarak bir yardım talebinde bulunabilir mi? İçine düştüğü sıkıntı kendi kötü iradesinin sonucu olmayan çalışan bir emekçi, parlamentonun, komşularını kendisinin yardımına koşmaya zorlamaması halinde doğal haklarının çiğnendiğini ileri sürebilir mi? Elbette ki hayır...Hatta, yoksulları yalnızca talihsizlikten kaynaklanan insanlar, başkalarının işlerinin bir bölümünü hak olarak talep edebilirler mi? Hayır, onların merhametlerini uyandırmaya çalışabilirler; bir yardım bekleyebilirler; ama durumlarını adalet zemini üzerinde temellendiremezler.” (Spencer, 1981: 191)

olmamalıdır. Yoksulluğu önleme gerekçesiyle piyasa ekonomisi askıya alınmamalıdır. Piyasa ekonomisinin üstünlüğü, insanın gelişmeci güçlerini en iyi biçimde kullanmasına zemin hazırlar ve böylece toplumlar yüksek bir zenginlik seviyesine ulaşır (Akıncı, 2014: 80-84).

Yeni liberallerin yararcılık ve doğal hukuk ölçütlerinden başka ayrıca kendilerine özgü olan başka etik ölçütler de önerdikleri ve kullandıkları öne sürülmektedir. Bu ölçütlerden en önemlisi “özgürlük”tür. Buradaki temel değer “toplam özgürlük miktarının artması ya da azalması”dır. Kurumların iyi ya da kötü olması bu değere göre belirlenir. Bu anlamda liberalizm bu özgürlüğü gerçekleştiren ve “toplam özgürlük miktarını” son iyi ve son etik ölçüt olarak kabul eden öğretilerdir (Vergara, 2006: 173).

Friedman’ın söylediği gibi;

“Liberaller olarak, biz, bireyin veya belki de ailenin özgürlüğünü, toplumsal kurumlar hakkında hüküm vermeyi sağlayan son amaç olarak kabul ediyoruz.” (Freidman, 1982: 12)¹⁴

Böyle bir özgürlük anlayışının “halkın mutluluğu”nu ve “kamu yararı”nı sağlamak gibi bir amacı bulunmamaktadır. Tanımlanan bu özgürlüğün sınırları ise çok geniş olup ancak başka bir özgürlüğü arttırmak amacıyla sınırlandırılması kabul edilebilir. Örneğin, yayaların dolaşım özgürlüğünü arttırmak için, arabaların dolaşım özgürlüğünü sınırlandıran kırmızı ışıklar konabilir. Ancak bir özgürlük, başka bir amacı, örneğin halkın refahıyla ilgili bir amacı teşvik etmek uğruna asla sınırlandırılmamalıdır. Vergara yeni liberalizmin etik ölçütü olan özgürlük ilkesini eleştirerek şu örneği verir: Örneğin, nüfusun yoğun olduğu bölgelerde, gürültü yapan ya da kötü koku salan ya da böceklerin çoğalmasına yol açan bir tesis kurma özgürlüğü sınırlandırılmalıdır (Vergara, 2006:173-175). Bu örnek özgürlüğün yerine gelebilecek kamu yararı gibi bir ilkenin olması durumunda bu ilkenin uygulanamayacağını bir göstergesidir.

Sidwick de “azami özgürlük” ilkesini eleştirmektedir. Ona göre;

¹⁴ Fritz Machlup’a göre de özgürlük en üstün iyidir. Ona göre “bir liberal, özgürlüğü başka her türlü toplumsal amacın üzerinde tutan ve ekonomik, siyasi ya da entelektüel herhangi bir özgürlüğü sınırlandırmaya asla rıza göstermeyecek biridir.” (Machlup: 1976, 145)

“Bu ilke, diğer insanlara, baskı hariç her türlü sıkıntının ya da zararın verilmesini kabul ediyormuş gibi görünmektedir.” (1907: 275)

Yeni liberalizmde azami özgürlüğün başlıca sınırlayıcısı “devlet”tir. Devletin hayırseverlik görevi olamayacağı gibi, yalnızca adalet göreviyle yetinmelidir. Bu adalet ise yalnızca “güvenlikle ilgili” denilen işlerle sınırlıdır. Örneğin yoksul insanlara yardım asla bir adalet eylemi değildir. (Spencer, 1981: 191)¹⁵ Hayek’e göre de devlet hayat, mülkiyet ve özgürlük haklarını korumalıdır. Bunun ötesinde devletin ekonomiye müdahalesi özgürlükleri kısıtlamaktan başka bir işe yaramayacaktır. Adil gelir dağılımına yönelik devlet politikaları fertlerin özel mülkiyetine bir saldırı olup bu tür pozitif özgürlükçü yaklaşımlar toplum düzeni ve barışı bozucu bir etki yaratacaktır (Akıncı, 2014: 80-84). Bununla birlikte yeni liberallerin devlet tarafından parasız bir öğretim verilmesine, yoksul insanlara devlet yardımına, yol ve kanal altyapısının devlet tarafından inşasına vd. karşı oldukları belirtilmektedir. Onlara göre bu politikalar toplum için sadece yararsız değil bilakis zararlıdır. Kalıcı bir çözüm üretmedikleri için hastalığı iyileştirmeyecek aksine daha da kötüleştirecektirler. Örneğin devletin yoksul insanlara yardım ederse bu durum yoksulluğu daha da arttıracaktır (Vergara, 2006: 180).¹⁶ Yeni liberallere göre her türlü kamu yardımı ortadan kaldırılırsa topluma verilecek zararın önüne geçilebilir (Vergara, 2006: 180).

Yeni liberalizmde, aynı anda hâkim olan birden fazla üst etik ölçüt bulunmakta, herhangi bir sorunun çözümüne bu etik ölçütlerden hangisinin benimsendiği önem taşımamakta ve karşılaşılan soruna göre ölçüt değiştirildiği ve ölçütler arasında da bir hiyerarşi bulunmadığı öne sürülmektedir. Vergara’ya göre yeni liberal kuramcılar için (Fredrich Hayek, Milton Freidman, Ludwig von Mises, Jacques Rueff, Fritz Machlup) “her şey, her durumda, en ikna edici görünen gerekçeyi seçiyorlarmış gibi gelişir; onlar söz konusu gerekçenin yararlı mı yoksa doğal hukukla mı ilgili olduğunu bilme kaygısı taşımamaktadırlar.” (Vergara, 2006: 167). Bu açıdan yeni liberallerin herhangi bir durumla ilgili bir gerekçe oluştururken bunun yararlı mı yoksa doğal hukukla mı ilişkilendireceklerine

¹⁵ “Kendi kötülüğü ya da ihtiyatsızlığı yüzünden muhtaç duruma düşen bir birey, hemşerilerinden adalet eylemi olarak bir yardım talebinde bulunabilir mi? ...Yoksullukları yalnızca talihsizlikten kaynaklanan insanlar, başkalarının işlerinin bir bölümünü hak olarak talep edebilirler mi? Hayır, onların merhametlerini uyandırmaya çalışabilirler; bir yardım bekleyebilirler, ama durumlarını adalet zemini üzerinde temellendiremezler.” (Spencer, 1981: 191)

¹⁶ “Bu eylem, acıyı azaltacak yerde muhtemelen şiddetlendirir... Yoksulları kollayan yasalar olmasaydı, gönüllü hayırseverliğin artması ve bunun sonucunda basiretsizliğin azalması bu tür yasaları gereksiz hale getirirdi.” (Spencer, 1981: 200, 201)

ilişkin herhangi bir kaygı taşımadıkları, bu anlamda “eklektik” oldukları öne sürülmektedir (Vergara, 2006: 167).¹⁷

Sonuç olarak; liberalizm ve yeni liberalizmin etik felsefesi “yararcılık”, “doğal hukuk” ve “özgürlük” üzerinden ele alınabilir. Günümüzde rekabeti vurgulayıp iş birliğini ihmal eden bir piyasa anlayışı bulunmaktadır. Klasik liberal kuramda kısmen vurgulanan piyasanın ahlaki boyutuna yeni liberal kuramcılar önem vermemektedir. Burada piyasa sadece “aktörlerin rasyonelitetlerinin karşı karşıya geldiği bir kurum” olarak algılanmaktadır. Akılcı, etkili ve sistematik bir şekilde kazanç için uğraşılıyorsa bunun nasıl yapıldığına bakılmaksızın “doğru” olduğu anlayışı hâkimdir (Yıldırım ve Duman, 1998: 288). Burada Poole tarafından öne sürülen başka bir problem ise, piyasa toplumunun ahlâkın uygulanmasını engelleyeceğidir. Çünkü piyasa toplumunun kurucu unsurlarından biri olan iş bölümü,¹⁸ olumlanan bir davranış tarzı değildir. Aksine sonuçlarından ötürü toplumda eşitsizlik, kıskançlık ve düşmanlık yaratacaktır. Tüm bunlar ise kamunun iyiliğine yönelik bir ilginin gelişmesini engellemektedir (Poole, 1993: 29).

Yeni liberal kuramın ve ayrı ayrı her bir kuramcının etiğe bakışını ayrıntılı bir şekilde ele almak bu çalışmanın sınırları içinde mümkün gözükmemekle beraber; yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan bilgiler ışığında yeni liberalizmde etik felsefenin piyasa ilkeleri tarafından şekillendirildiğini ve piyasa toplumunun ahlâkın uygulanmasını engelleyeceğini söylemek mümkündür. Ancak liberal kuram içerisinde yararcılık, doğal hukuk ve özgürlük değerleri üzerinden tanımlanan etik kuramın, 1980’lerden itibaren “kamu etiği” kavramıyla büyük bir çıkış yapmıştır. Bu çıkışın nedeni kamu etiğinin analizi içinde aranacaktır.

3- KAMU YÖNETİMİ ve ETİK

Kamu yönetimi ve etik ilişkisinin akademik bir disiplin ve çalışma alanı olarak kuruluşu ve kamu yönetimi ve etik ilişkisinin geçmişi farklı iddialar olsa da Antik döneme kadar uzanmaktadır. Antik Yunan medeniyetinin temsilcilerinden olan

¹⁷ Örneğin Fredrich Hayek bu eklektik yöntemin bir örneğini sergilemektedir. “Önemli sermayelere sahip özel mülk sahiplerinin” varlığının toplum açısından niçin iyi olduğunu izahını “yararcılık” açısından yaparken, konu en iyi vergi rejiminin hangisi olduğunu belirlerken farklı bir etik ölçüt kullanır. Burada incelenen nesnenin toplum için mutlu sonuçlara mı yoksa mutsuz sonuçları mı yol açtığını sorgulamaz. Yani son ölçütünü incelenen konuya göre değiştirir. (Vergara, 2006: 168, 169)

¹⁸ Diğerleri özel mülkiyet ve sözleşmeye dayalı yasal bir çerçeve ve özçıkara dayalı davranışa yönelik bireysel eğilimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Poole, 1993: 16).

Platon ve Aristoteles'in eserlerinde devlet yönetimi ve etik arasında doğrudan bir ilişki kurulmakta ve devlet idaresi adalet, hakkaniyet, erdem gibi etik sorunlarla birlikte ele alınmaktadır (Birinci, 2009: 125).

Günümüzde “moda bir kavram “olan kamu etiği, aslında bugünkü ele alınışı bakımından bir “meslek etiği”dir. Bu anlamda “Kamu görevlisinin görevini yaparken mesleğin gerektirdiği normlar çerçevesinde davranması” (Shaffritz ve Rusell, 2005: 186) olarak tanımlanabilinen bu “etik” günümüzde en çok kodlaştırılan, raporlara konu olan, üzerine mevzuat geliştirilen alanlardan biridir. Örgütsel düzlemde “örgüt etiği” olarak kavramlaştırılan etik, bürokrasi ve iş yapma biçimi söz konusu olduğunda “kamu etiği” olarak adlandırılmaktadır.

Kamu etiği bir meslek etiği formunda kamusal iş görme ve hizmet sunma süreçlerine ilişkindir. “Kamu görevlilerinin kamusal işleri yerine getirirken tarafsız, nesnel, dürüst, etkin, adil davrandıkları, kişisel bir çıkar gütmedikleri, görevleriyle ilgili yetkilerini işlerinin dışında kullanmadıkları bir anlayış” (Erdoğan ve Gül, 2009: 954) olarak tanımlanmaktadır. Kamu etiğinin uygulama alanı kamu bürokrasisidir. Türkiye’de bürokrasiye ilişkin etik düzenlemeler Kamu Görevlileri Etik Kurulu’na yapılmaktadır. Kurulun hazırladığı yönetmeliğe göre kamuda çalışan personele ilişkin etik davranış ilkeleri şunlardır: “Görevin yerine getirilmesinde kamu hizmeti bilinci, halka hizmet bilinci, hizmet standartlarına uyma, amaç ve misyona bağlılık, dürüstlük ve tarafsızlık, saygınlık ve güven, nezaket ve saygı, yetkili makamlara bildirim, çıkar çatışmasından kaçınma, görev ve yetkilerin menfaat sağlamak amacıyla kullanılmaması, hediye alma ve menfaat sağlama yasağı, kamu mali ve kaynaklarının kullanımı, savurganlıktan kaçınma, bağlayıcı açıklamalar ve gerçek dışı beyan, bilgi verme, saydamlık ve katılımcılık, yöneticilerin hesap verme sorumluluğu (hesap verilebilirlik), eski kamu görevlileriyle ilişkiler ve mal bildiriminde bulunma.”¹⁹

Yönetmelikte yer alan ilkelerin pek çoğu 1982 Anayasası, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, Disiplin Yönetmelikleri gibi kamu bürokrasisine dair mevzuatta yer almaktadır. Bu anlamda etiğin hukuktan farklı olarak kamu yönetimi alanına katkısı tartışılmakla birlikte aslında bu durum 1980 sonrası devletin yeniden reforme edilmesi tartışmaları bağlamında anlam kazanmaktadır. Etik konusuyla yakından ilgilenen uluslararası örgütlerden biri olan OECD tarafından yayımlanan etik kodlar (doğruluk, dürüstlük, sorumluluk, hesap

¹⁹ Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, RG: 13.04.2005, 25785.

verilebilirlik, şeffaflık, tarafsızlık)²⁰ hem devletler hem de diğer uluslararası örgütler tarafından kabul görmüştür. Bu ve benzeri ülkeler küreselleşme sürecinde hazırladıkları reform programlarında kamu etiği içinde tanımlanan bu kavram setiyle dönüşümü öngörmüş ve desteklemişlerdir (Özkal Sayan, 2010: 154).

Kamu etiğinin yönetişime ilişkin bu kavram setiyle içinin doldurulması neden 1980'lerden sonra popüler hale geldiğini anlaşılır kılmaktadır. Yeni-liberal anlayışla birlikte devletin rolü ve işlevi yeniden sorgulanarak; kamu yönetiminin “verimsiz, pahalı çalışan, hantal, sürekli yönetim ve organizasyon hatalarının sergilendiği, ulaşılması güç devasa bir örgüt” olduğu iddia edilmiş, bu tespitler akabinde devletin küçültülmesi, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi gibi politikalar gündeme gelmiştir. Bu süreçte “kamu yönetimi” vurgusuyla yozlaşmalar, yolsuzluklar, yönetsel kirlilik, rüşvet ve yönetsel skandallara dikkat çekilmiştir. Böylece tüm dünyada yaygınlaşan yolsuzluğa çözüm bulma isteği kamu etiğinin ortaya çıkışında önemli nedenlerden biri haline gelmiştir. Bedirhanoğlu da bu görüşü destekler biçimde, kamu etiği kavramının yeni liberal politikaların sıklaştırdığı iktisadi krizlerin günah keçisi olarak ilan edilen “yolsuzluk”u önlemek üzere inşa edildiğini ileri sürmekte ve özellikle “şeffaflık” kavramının bu süreçte ön plana çıkarıldığını belirtmektedir (Bedirhanoğlu, 2007: 1239-1254).

Bu tespitle beraber kamu etiğinin ortaya çıkışına ilişkin farklı görüşler de ileri sürmek mümkündür:

Bir görüşe göre; kamu etiğinin ortaya çıkışı kamu yönetiminin içinden kaynaklanan bazı sorunlara dayanmaktadır. Bu sorunların başında, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında bir sosyal bilim olarak ortaya çıkan “yönetim”in, o dönemin (özellikle Weber’in bürokrasi modelinin) “pozitivist bilim-değerden bağımsız bilim” olarak tanımlanması ve “değer”lerin yönetim biliminden dışlanması gelmektedir (Birinci, 2009: 150). Bu anlayışa göre klasik ideal tip bürokrasi modelinde usallık, liyakat, tarafsızlık ve yol göstericilik ilkeleri temel alınarak, personelin bilgisi ve uzmanlığı işlerin gerektiği gibi görülmesinde yeterli olacaktır. Böylece personelin kişisel ahlâki özellikleri, karakteri ve etik değerleri göz ardı edilmektedir (Nohutçu, 2004: 394). Woodrow Wilson’ın “yönetim-siyaset” dikotomisi, Luther Gulick, Frederick Taylor ve onun bilimsel yönetim yaklaşımının takipçileri, kamu yöneticilerinin görevlerini yerine getirirken tarafsız bir şekilde davranacaklarını kabul etmişler ve kamu

²⁰ <https://www.oecd.org/gov/ethics/ethicscodesandcodesofconductinoecdcountries.htm>

personelinin değerlerini ihmal etmişlerdir. İşte bu görüşe göre kamu yönetiminde etik anlayışı, kamu yönetimine hesap verilebilirlik, sadakat gibi ilkelerin eklenmesi gereğinden doğmuştur.

Farklı bir görüşe göre ise, kamu yönetiminde modern anlamıyla etik tartışmalar 1970’lerde ortaya çıkmıştır. ABD Başkanı Richard Nixon’ın istifasına sebep olan Watergate Skandalı²¹ ve sonrasında yaşananlar dikkatleri yolsuzluk kavramına çekmiştir. Bu bağlamda gündeme gelen kamu etiği de yolsuzlukla mücadelenin sihirli iksiri olarak sunulmuştur. Böylece kamu etiği “bir ihtiyacın karşılanmasına yönelik” olarak gündeme gelmiştir (Steinberg ve Austern, 1995).

Başka bir görüşe göre ise, çağımızda yaşanan siyasal ve toplumsal alandaki gelişmeleri anlamlandırmak ve kamu alanında kurulan karmaşık ilişkileri çözebilmek için etiğe duyulan ihtiyaç artmıştır (Bravo, 2009: 142). Bu anlamda etik ilkeler yaşanan dönemdeki problemlere birer reçete olarak sunulmuştur. Kamu yöneticilerinin etik ve değerlerle ilgilenmesi, toplumun sorunlarını çözmek üzere bir eylem stratejisi izlemelerini gerektirmektedir (Heady, 1990: 3). Etik değerlerle ilgilenen yöneticiler sorunlara farklı açıdan bakmakta ve alternatif çözüm yolları geliştirmektedirler.

Kamu etiğinin bir “disiplin” olarak ortaya çıkması konusunda da birbirinden farklı iki görüş ileri sürülmektedir. İlk olarak 1940’lı yıllarda ABD’de American Society for Public Administration (Amerikan Kamu Yönetimi Topluluğu) tarafından çıkarılan Public Administration Review-PAR isimli kamu yönetiminin ilgi alanlarıyla ilgili derginin yayınlanmasıyla birlikte yönetsel etik konusunda çalışmalar olduğu ileri sürülmektedir (Nigro, 1990: 623-636). Diğer bir görüşe göre ise, akademik bir disiplin anlamında kamu yönetiminde etikle ilgili çalışmaların 1970’li yıllarla birlikte anılmasının daha doğru olacağı belirtilmektedir. Bu görüşe göre 1970’li yıllarda yapılan çalışmalar kamu etiğinin disiplin olma sürecinde belirleyici olmuştur (Cooper, 1994: 3-17).

19. yüzyıldan bugüne kadar kamu etiği literatürüne baktığımızda, kitaplar, ASPA tarafından düzenlenen konferanslar, PAR ve Administration and Society-A & S isimli kamu yönetimi ile ilgili dergilerde yayınlanan makaleleri görebiliriz. 1980’lerden 1992’nin sonlarına doğru kamu etiğine ilişkin literatür yayınlanan

²¹ Bir dönem CIA için de çalıştıkları söylenen beş kişinin Watergate binasındaki Demokrat Parti merkezine dinleme cihazı yerleştirirken yakalanmaları üzerine başlayan soruşturma neticesinde dönemin ABD Başkanı Richard Nixon’ın istifasıyla sonuçlanan siyasi bir skandaldır.

çalışmalarla çoğalmaya başlamıştır. Cooper'ın aktardığına göre, özellikle bu dönemde kamu etiği ile ilgili on bir adet kitap yayınlanırken, PAR ve A&S dergilerinde otuz beş makale yayınlanmıştır (Cooper, 1994: 16). ASPA tarafından 1952'den 1976 yılına kadar yapılan konferanslarda sadece birer oturum kamu etiğine ayrılırken, 1976 yılından sonra daha fazla oturum kamu etiğine ayrılmıştır. İlk ulusal etik konferansı ASPA tarafından 1989'da "Yönetimde Etik" adı altında Washington'da yapılmıştır. Dokuz farklı organizasyon tarafından desteklenen bu konferansta yaklaşık 700 katılımcı yapılan sunumları izlemiştir (Cooper, 1994: 22-25).

2000'li yıllarda ise etik ve kamu etiği alanındaki çalışmalar artmıştır. Özellikle tüm dünyada yaşanan yolsuzlukların etik konusunu yönetsel ve siyasal anlamda ciddi olarak tartışmaların gündemine soktuğu ve bilimsel anlamda etiğin çalışmalara konu edildiği dile getirilmeye başlanmıştır (Klavuz, 2003: 54). Tüm dünyada uluslararası bir trend başlamış ve kamu yönetimlerindeki sorunlara çözüm bulmak amacıyla etik davranış standartlarını belirleyecek, bunlara uyumu denetleyecek kurumsal yapılar oluşturulmuştur. ABD'de *The Office of Government Ethics*, İngiltere'de *The Committee on Standards in Public Life*, Kanada'da *The Office of The Ethics Counsellor*, Japonya'da *National Public Service Ethics Board*, Avustralya'da *The Public Service and Merit Protection Commission*, İrlanda'da *The Public Offices Commission*, Türkiye'de *Kamu Görevlileri Etik Kurulu* bunlardan bazılarıdır (Demirci ve Genç, 2008: 44). Peki bunun gibi yapıların kurulmasında amaçlanan nedir? Larbi'ye göre bu durumun farklı gerekçeleri ileri sürülebilir (2001: 251-262):

Bunlardan ilki yönetim ve güven açığını kapatmadır. Küreselleşme çağında az gelişmiş ülkeler sadece demokrasi ve iyi yönetim sorunlarıyla değil aynı zamanda kendi yurttaşları ve yatırımcıların beklentileriyle ilişkili olarak güven açığı ve yönetim sorunuyla karşı karşıyadır. Kamu yönetiminde değerlerin ve standartların aşındığına ilişkin tüm dünyada ciddi kaygılar ortaya çıkmıştır. Kurumsallaşmış yolsuzluk, üst düzey bürokrat ve siyasetçilerin de yer aldığı skandallar basında uzun süre dünya gündeminde yer almıştır. Bu sebeple etik reform, yolsuzluğu kontrol altına alarak hükümetlerin yönetim ve güven açığını kapatmaya yönelik çabası olarak algılanabilir. İkinci olarak vatandaşlar ilerleyen zamanla birlikte kamu hizmetini daha çok eleştirir duruma gelmişlerdir. Talepleri rüşvet vermeden kamu hizmeti almaktır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde kamu hizmetlerinin maliyeti artmakta, ancak kalite artmamaktadır. Bu durum vatandaşlar arasında hoşnutsuzluk yaratmaktadır. İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde performans anlayışına göre hak ve standartların belirlenmesi halkın kamu

hizmetinden beklentisinin artmasını sağlamaktadır. Bu anlamda etik reformun insanların “bilinçlenmesi”ni sağlayacak bir reform olduğu iddia edilmiştir. Üçüncü olarak pek çok az gelişmiş ülkede 1990’lı yıllarda başlayan iyi yönetim (good governance) gündemi, hükümetlerin yolsuzluk ve kamudaki gayri etik durumlarla uğraşmasında kritik bir rol oynamıştır. Etik ve yolsuzluğu kontrol stratejileri, yönetişimin işleyişi, gelişimi ve kalitesi açısından önemli hale gelmiştir. Kamuda dürüstlüğü azaltıp zayıflatan ve kamunun güvenini aşındıran davranışlar ise pek çok ülkede gerek siyasal iktidar gerekse demokratik kurumlar açısından önemli bir tehdit unsuru olarak algılanmaktadır. Dördüncü olarak uluslararası örgütlerin kamu yönetiminde etik ve yolsuzlukla mücadele reformuna katkısı üzerinde durulmalıdır. Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Avrupa Birliği ve OECD bu örgütlerden birkaçıdır. Bunların içinde özellikle OECD etik ve yolsuzlukla ilgili çalışmalarıyla öne çıkmaktadır. Son olarak ise, yeni kamu yönetimi (new public management) reformları kamu kültürünü ve koşullarını önemli ölçüde dönüştürmüştür ve dönüştürmeye de devam etmektedir. Bu sayede “kamu yönetiminin ruhu” ve “kamusal ahlak” dönüşüme uğramıştır. Neoliberal ideolojiye dayanan bu reformların kamu görevlilerinin davranış standartlarına ve kamu hizmeti değerlerine etkisi olmuştur.

Böylece; kamu etiğinin 1980 sonrası neo liberalizmin ihtiyaçları doğrultusunda devleti dönüştürme araçlarından biri olarak ele alınması ve ideolojik olarak yapılandırılmasıyla felsefeyle bağının tamamen koptuğunu ve kamu yönetimi alanında yaşanan gayri ahlaki durumlar ve yöneticilerin içinde buldukları gayri meşru davranışlar temelinde ele alındığı söylemek mümkün hale gelmiştir. Ancak genel olarak savunulanan aksine, kamu yönetiminde gayri ahlaki davranışların tespitini yaparak bunları önlemeye dönük bir mücadeleye girişmek, kamu etiğinin felsefeyle bağının kopartılarak onu “indirgemeci” bir yaklaşımla ele almaktan öteye geçmeyecektir. Bunun yerine alanın felsefeyle bağlantısının kurularak, “değer” odaklı yeniden inşa sürecine gidilmesi daha doğru bir yöntem olacaktır. Okçu’ya göre de kamu yönetiminde mevcut etik paradigmaların arkasında yatan felsefi davranışların ele alınması, içinde bulunduğumuz dönem itibarıyla felsefe ve sosyal bilimlerde yaşanan paradigma değişikliğinin de kamu yönetiminde tartışabilmesi açısından oldukça önemlidir (Okçu, 2008: 28).

Kamu etiği ve felsefe bağlantısı denildiği zaman ise öncelikle üzerinde durulması gereken konu teleoloji²² ve deontoloji²³dir. Çünkü insanın neden ahlaklı olması

²² Teleolojik yaklaşımda, ahlaki eylemin değerini belirleyen şey eylemin ürettiği sonuçtur. Teleolojik öğretiler, eylemlerin sonuçlarının hesaba katılarak yapılması gerektiğini bildirirler.

gerektiği ya da doğru eylemin ne olduğu sorusu bilimsel olarak açıklanmadığı takdirde kamu etiği “kamu mevzuatı” olmanın ötesine geçemeyecektir. Kamu yönetimi için neyin ahlaki neyin olmadığını söyleyen etik paradigmaların dayandığı felsefi yaklaşımların incelenmesi, ahlak-kamu yönetimi ilişkisinin felsefi açıdan ele alınması bakımından oldukça önemlidir. Özetle kamu yönetimi-etik-felsefe bağlantısını kurulmadığı bir süreçte kamu etiğinin “meslek ahlakı” kalıplarına sıkışması kaçınılmaz olacaktır.

SONUÇ

Etik, bir felsefe disiplini olarak bilimsel bir alandır. Etik sorular sormak, felsefesi bakış açısıyla eylem ve değerlendirmeye ilişkin sorunları düşünmenin bir yöntemi olmuştur. Örneğin değerli olanın, doğru ve değerli eylemin ne olduğuna ilişkin sorular etiğin sorularıdır. Bu sorulara Antik Yunan’dan günümüze değin felsefeciler farklı cevaplar üretmişler ve düşünme yöntemi üzerine çalışmalar geliştirmişlerdir. Etik, meslek etiği formunda ise bir başka çalışma alanı olmuştur. Bu etiğin iddiası karşılaşılan her duruma, probleme ilişkin değerlendirme yapmak yerine, hazır normların her hangi bir sorunla karşılaşıldığında kullanılabileceğidir. Bu nedenle farklı alanlarda meslek etiğine ilişkin normlar türetilmiştir.

Konu bir meslek etiği olarak kamu etiği olunca, özellikle bu alanın 1980’lerden sonra popüler hale geldiğini söylemek mümkündür. Kamu etiği en genel tanımıyla bürokraside uyulması gereken davranış kurallarıdır. Kamu etiğinin neoliberal dönemde daha yaygın olarak konuşulur, tartışılır olması aralarındaki bağlantıyı düşünmeyi ve sorgulamayı gerektirmektedir.

Buradaki ahlaki eylemin ölçütü, “haz” ve “mutluluk” gibi maddi değerlerdir (Macit, 2009: 84). Başvurulan referans noktası ise eylemin kendisinin değil, bir kararın sonuçlarının iyi ya da kötü olmasıdır. Kişi burada eylemin sonuçlarına bakarak karar verir. Örneğin Robin Hood’un zenginden alıp fakire dağıtması bu anlamda etik bir davranıştır. Teleolojik etik hazcılık-yararcılıkla ilişkilendirilir. Hazcılığın öncülleri Machiavelli ve Weber iken (Nohutçu, 2004: 396), yararcılık asıl formunu Jeremy Bentham ve John Stuart Mill’de bulmuştur (Macit, 2009: 84).

²³ Deontolojik yaklaşımda ise, sonuçtan çok “doğru eylem” önemlidir. Eylemin doğruluğu veya yanlışlığı eylemin sonuçlarından bağımsız olarak değerlendirilir. Önemli olan sonuç değil niyettir (Macit, 2009: 84). Burada teleolojik yaklaşımın aksine “yüksek ahlaki prensipler” vardır (Okçu, 2008: 27). Dikkate alınan biçimsel ölçütlerden bazıları “eşitlik”, “tarafsızlık” ve “evrenselleştirilebilirlik”tir (Macit, 2009: 84). Bir deontolojist eylemin sonuçlarına göre o davranışın doğru ya da yanlış olduğuna karar vermez. Onun için önemli olan o eylemin yerine getirilmesinin gerekli bir görev olup olmadığıdır. Deontolojik yaklaşım Kantçı felsefeden etkilenmiştir (Okçu, 2008: 27, 28).

Günümüzde kamu etiğinin neo liberalizm “yolsuzluk” söylemi üzerine kurulduğunu ve yolsuzlukla mücadeleyi çalışma alanı olarak belirlediğini söylemek mümkündür. Bunun nedeni özellikle neo liberalizmin devletin işlevlerini sınırlayarak piyasa odaklı bir yaklaşım geliştirmesidir. Devletin işlevleri ve etik sorunları olarak baktığımızda neo liberalizm, liberalizmin de ötesine geçerek devletin halk yararına yapacağı her şeye kısıtlama getirmiştir. Bunun nedeni ise devletin yolsuzluk yapmaya eğilimli bir yapı olarak tanımlanması ve bunun önüne geçebilmek için hem devletin çalışma yöntemine hem de kamuda çalışan personele ilişkin bir takım kodlar üretilmesidir. Buradan yola çıkarak, kamu etiğinin 1980 sonrası neo liberalizmin ihtiyaçları doğrultusunda devleti dönüştürme araçlarından biri olarak ele alınması ve ideolojik olarak yapılandırılmasıyla felsefeyle bağının tamamen koptuğunu ve davranış kodları üzerinden ele alındığını söylemek mümkün hale gelmiştir. Bu çalışmanın iddiası ise bunun “indirgemeci” bir yaklaşım olduğu ve kamu etiğinin felsefeyle bağlantısının kurulmasıyla, “değer” odaklı yeniden inşa sürecine gidilmesinin doğru bir yöntem olacaktır.

KAYNAKÇA

Akdemir, F. 2014. “Ahlak Mı, Etik Mi? Etimolojik ve Epistemolojik Bir Çözümleme”, Kamu Etiği-Seçilmiş Kongre Bildirileri. Ankara: TODAİE Yayınları.

Akıncı, M. 2014. “Hayek’in Sosyal ve Siyasal Teorisi”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 39: 73-90.

Anthony, P. 1998. “Management Education: Ethics versus morality”, Ethics and Organization, London: Sage, p.269-281, (Ed. M. Parker).

Aristoteles. 2017. Nikomakhos’a Etik, Çev. Saffet Babür, Ankara: Bilgisu Yayınevi.

Atak, S. ve Gül, S. K. 2014. Meslek Etiği Kavramları, Ankara: Adalet Yayınevi, 2014.

Atayman, V. (Ed.). 2005. Etik, İstanbul: Donkişot Yayınları.

Aydın, İ. 2010. Yönetmel, Mesleki ve Örgütsel Etik, Ankara: Pegem Yayınları, 2010.

Aydın, M. 2013. “Jerrmy Bentham’ın Ahlak Anlayışı ve Felicific Calculus”, ed. Ümit Güneş, II. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi- Bildiriler Kitabı III içinde, İstanbul: İlem: 601-617.

Babur, P. 2010. İyilikçilik”, <https://baburpinar.wordpress.com/tag/babur-pinar/> (İndirme Tarihi: 31.05.2020).

Bedirhanoglu, P. 2007. “The Neoliberal Discourse on Corruption as a Means of Consent Building: Reflections from Post-Crisis Turkey”, Third World Quarterly, 28(7): 1239–1254.

Bentham, J. 1973. Bentham’s Political Thought (Der. Bhiku Parekh), Londra: Croom Helm.

Birinci, G. 2009. “Etik, İnsan Hakları ve Kamu Yönetimi”, Kamu Etiği Sempozyum Bildirileri 1, Ankara: TODAİE Yayınları: 149-164.

Birinci, G. 2009. “Kamu Etiği ve İnsan Hakları”, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 8: 123-144.

Bravo, I. B. 2009. “Kamu Alanında Karşılaşılan Etik Sorunlara Felsefi Çözüm Önerisi”, Kamu Etiği Sempozyum Bildirileri 1, Ankara: TODAİE Yayınları: 141-148.

Cevizci, A. 2002. Etiğe Giriş, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Cooper, T. L. (Ed.). 1994. “The Emergence of Administrative Ethics as a Field of Study in the United States”, Handbook of Administrative Ethics, New York: Marcel Drkker.

Demirci, M. ve Genç, F. N. 2008. “Türkiye’de Kamu Yönetimi Reform Sürecinde Etik Yapılanma”, Amme İdaresi Dergisi, 41 (2): 43-58.

Emrullah, A. B. ve Hadimi, M. 2014. İslam Ahlakı, İstanbul: Hakikat Yayınevi.

Erdem, E. ve Şeker, F. 2004. “Milletlerin Zenginliğinde Ahlak Zenginliği: Smith’in Piyasa ve Ahlak Anlayışı Üzerine”, İktisat Felsefesi,12: 157-185.

Erdinç, A. ve Gül, H. 2009.“Saydamlık ve Hesap Verilebilirliğin Kamu Yönetimi Etik Anlayışındaki Yeri”, Kamu Etiği Sempozyum Bildirileri 2, (Ankara: TODAİE Yayınları): 953–969.

Freidman, M. 1982. Capitalism and Freedom, Chicago: The University of Chicago Press.

Heady, F. 1990. Public Administration: A Comparative Perspective, New York: Marcel Dekker Inc.

<https://www.oecd.org/gov/ethics/ethicscodesandcodesofconductinoecdcountries.htm>
(İndirme Tarihi: 22.06.20202).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts (İndirme Tarihi:12.02.2016).

Kılavuz, R. 2003. Kamu Yönetiminde Etik ve Bir Sorun Alanı Olarak Yozlaşma, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kuçuradi, İ. 2003. “Etik ve Etikler”, Türkiye Mühendislik Haberleri, 423 (1): 7-9.

Kuçuradi, İ. 2004. Uludağ Konuşmaları, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Larbi, G. 2001.“Assessing Infrastructure for Managing Ethics in the Public Service in Ethiopia: Challenges and Lessons for Reformers”, International Review of Administrative Science, 67: 251-262.

Machlup, F. 1976. Liberalism and the Choice of Freedoms, Essays on Hayek içinde, New York University Press.

Macit, M. H. 2009. “Teleolojik Etik Anlayışının Deontolojik Eleştirisi”, Kaygı, 13: 83-91.

Mutçalı, S. 1995. Arapça Türkçe Sözlük, İstanbul: Dağarcık Yayınevi.

Nigro, L. G.& William G., Richardson. “Between Citizen and Administrator: Administrative Ethics and PAR”, *Public Administration Review*, 50 (6): 623-636, 1990.

Nohutçu, A. 2004. “Etik ve Kamu Yönetimi”, *Çağdaş Kamu Yönetimi II* (Ed. M. Acar & H. Özgür), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım: 389-411.

Okçu, M. 2008. “Kamu Yönetimi ve Ahlak”, *Amme İdaresi Dergisi*, 41 (2): 21-42.

Özkal Sayan, İ. 2010. “Yolsuzluk ve Kamu Etiği”, Prof. Dr. Kurthan Fişek İçin Yönetim Üzerine, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını): 143-167.

Özlem, Doğan. 2004. *Etik-Ahlak Felsefesi*, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.

Özturan, H. 2011. “Etik ile Ahlak Arasında: Türkçe Ahlak Felsefesi Literatürüne Dair Etik Kavramı Kullanımı Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 9 (17): 169-202.

Poole, R. 1993. *Ahlak ve Modernlik*, Çev. Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sen, A. 1990. *On Ethics and Economics*, Cambridge: Basic Blackwell.

Shaffritz, J. M. & Rusell, E. W. 2005. *Introducing Public Administration*, New York: Pearson Education Inc.

Sidgwick, H. 1907. *The Methods of Ethics*, Londra: Macmillan.

Smith, A. 1997. *Ulusların Zenginliği*, Çev: Ayşe Yunus, Mehmet Bakırcı, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Spencer, H. 1981. *The Man Versus the State*, Liberty Classics, Indianapolis.

Steinberg, S. S. ve Austern, D. T. 1995. *Hükümet, Ahlak ve Yöneticiler*, Çev: Turgay Ergun, Ankara: TODAİE Yayınları.

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLERİ DERGİSİ

Cilt 12, Sayı 2, 2020 ISSN: 1309 - 8012 (Online)

Şeker, F. ve Çetin, M. 2012. “Faydacı Refah Ekonomisi: Amartya Sen’in Eleştirisi”, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 12 (24): 277-304.

Tepe, H. 2000. “Basın Etiği ya da Basının Etik Sorunları Üzerine”, Etik ve Meslek Etikleri, Ed. Harun Tepe, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Tepe, H. 2007. “Bir Felsefe Dalı Olarak Etik: Etik Kavramı Tarihçesi ve Günümüzde Etik”, Doğu Batı, 4: 11-28.

Vergara, F. 2006. Liberalizmin Felsefi Temelleri-Liberalizm ve Etik, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Weber, M. 2014. Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Çev: Mehmet Ötken, Ankara: Tutku Yayınevi.

Yetişken, H. 2005. “Meslek Normlarının Etik İmkân ve Sınırları”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 22 (1): 73-78.

Yıldırım, E. ve Duman, M. 1998. “Hayek ve Piyasanın Kendiliğinden Düzeni”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 41, 42: 239-252.

PSİKOSOSYAL BİR RİSK OLARAK İŞYERİ İNTİHARI*

Meryem TEKİN EPİK

Arş. Gör.

Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: meryemtekin@sdu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-1777-3427

Özet

İntihar kişinin bilerek ve isteyerek yaşamına son vermesi durumudur. Yaş, cinsiyet, psikiyatrik bozukluklar, zorlu yaşam olayları, umutsuzluk ve çaresizlik hisleri, fiziksel, cinsel istismar ailesel ve genetik faktörler, ciddi ve ağır bedensel hastalığa sahip olma gibi birtakım faktörler intihar davranışı üzerinde etkili olabilmektedir. Dünyada son zamanlarda yapılan çalışmalar özellikle çalışma çağındaki nüfusta intihar vakalarının arttığını ve işyerlerinin intihar haberleriyle gündeme geldiğini göstermektedir. Bu durum çalışan popülasyonda iş ve çalışma koşullarıyla ilgili stresörlerin intihar davranışıyla ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Bu sebeple çalışmada iş, meslek ve çalışma koşullarının intiharla ilişkisi ülke örnekleri ve yapılan bilimsel çalışmalarla incelenerek, intiharın olası sonuçları ve alınabilecek önlemlere değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: İşyeri, İntihar, İş Stresörü

Alan Tanımı: Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (Çalışma Psikolojisi)

WORKPLACE SUICIDE AS A PSYCHOSOCIAL RISK

Abstract

Suicide is when a person ends his life knowingly and willingly. A number of factors such as age, gender, psychiatric disorders, difficult life events, feelings of hopelessness and helplessness, physical, sexual abuse, familial and genetic factors, and having serious and severe physical illness can affect suicidal behavior. Recent studies in the world show that suicide cases increase especially in working age population and workplaces are on the agenda with suicide news.

*Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Atf (APA): Tekin Epik, M., (2020), Psikososyal Bir Risk Olarak İşyeri İntiharı, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 12 (2): 175-197.

This suggests that stressors related to work and working conditions may be related to suicidal behavior in the working population. For this reason, in this study, the relationship of work, profession and working conditions with suicide will be examined in the light of country samples and scientific studies, and the possible consequences of suicide and the precautions that can be taken will be discussed.

Keywords: Workplace, Suicide, Job Stressor

Jel Code: J, J00

1.GİRİŞ

Genelde insan haklarının ilki ve en temeli olarak kabul edilen yaşama hakkı; öncelikle insanın fiziksel-biyolojik varlığını aksaklık göstermeden sürdürebilmesi için gerekli olan bir sağlık ve bütünlük içinde dünyaya gelmesini, sonrasında insanın varlığını moral ve entelektüel gelişim olanaklarına sahip olarak sürdürebilmesini ve nihayetinde fiziksel-biyolojik-psikolojik-moral-kültürel bütünlüğünü kazanmış insan varlığının toplumun yararına bile olsa doğal sınırlamalar hariç sınırlanmamasını, etkilenmemesini ve yok edilmemesini ifade etmektedir (Savcı, 1980:14; Öztürk, 2003:50). Yaşama hakkı, gerek uluslararası hukukta gerek de ulusal hukukta düzenlenmiş ve devletlerce koruma altına alınmıştır. Yaşama hakkının korunması denilince, insanın hep dıştan gelen müdahalelere karşı korunması anlaşılmaktadır. Ancak bazen bireyin yaşama hakkına en büyük tehdit kendisinden gelir ve birey bizzat kendi yaşamına son verebilir ya da bir başkasının yaşamına son vermesini isteyebilir (Çiftçioğlu, 2012:140). Bu noktada karşımıza yaşam hakkının karşıtı olan ölüm hakkı ya da ölmeye karar verme hakkı (ötanazi) kavramları çıkmaktadır. Ötanazi, ölümün kaçınılmaz olduğu ve tıbbi verilere göre iyileştirilme olanağı olmayan veya dayanılmaz acılar içinde olan bireyin tıbbi yollar kullanılarak öldürülmesi veya tıbbi yardımın kesilerek ölüme terk edilmesidir. Ötanazi hasta bireyin isteği doğrultusunda yapılabileceği gibi, bilinç kaybı olan hastanın yakınlarının iradesiyle de gerçekleştirilebilir (Besiri, 2009:189-193; Gürcan, 2011:264-267).

Karmaşık, anlaşılması zor ve zahmetli olan ekonomik, sosyal ve kültürel faktörlerin tetiklediği psikolojik süreçlerin bir sonucu olarak meydana gelen intihar eylemi ise en genel anlamıyla bireyin kendi iradesiyle kendi fiziksel varlığına son vermesi durumudur (Köse, 2016:5). Bir başta tanımda intihar bireyin kendi yaşamını kendisinin sonlandırmasını, bu yöndeki düşüncelerini ve de girişimlerini kapsayan geniş içerikli bir kavram olarak ifade edilmiştir (Eskin, 2007:16). Durkheim intiharı; ölümlerle sonuçlanacağı bilinerek, kurbanın kendisi

tarafından gerçekleştirilen olumlu ya da olumsuz bir edimin doğrudan ya da dolaylı sonucu olan her ölüm olayı şeklinde tanımlamış ve intihar tipolojisini inşa ederken toplumsal bütünleşme düzeyi ve toplumsal düzenleme düzeyi olmak üzere iki anahtar kavram üzerinde durmuştur. Toplumsal bütünleşme düzeyinin yüksek olduğu toplumlarda “özgeci intihar” eğilimi söz konusu iken, toplumsal bütünleşme düzeyinin düşük olduğu toplumlarda “bencil intihar” eğiliminin olduğu gözlenmektedir. Toplumsal düzenleme eğiliminin yüksek olduğu toplumlarda “fatalistik intihar” eğilimi gözlemlenirken, toplumsal düzenlemenin düşük olduğu toplumlarda “anomik intihar” eğilimi gözlemlenmektedir. Çalışmanın konusuyla ilgili olarak anomik intihar türünün üzerinde durulması gerekmektedir. İntihara sosyolojik bir bakış açısı sunan Durkheim toplumdaki ahlaki, moral, iktisadi sorunların artmasının, kuralsızlaşmanın tüm kurumlara sıçramasının intiharlar üzerindeki etkisini anomik intihar kavramıyla açıklamaktadır. Anomik intihar bireylerin davranışlarını düzenleyecek kural ve ölçütlerin bulunmaması, başka bir ifade ile toplumdaki normların çözülmesinden kaynaklanan bir intihar türüdür. Durkheim, anomik intiharların ekonomideki bozulma veya refah artmasıyla ortaya çıkabileceğini, yoksulluk ve kriz olgusuyla ilgili olabileceğini belirtmektedir (Durkheim, 2013:5-9; Yıldırım, 2019).

İntihar tüm dünyada ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verilerine göre her yıl yaklaşık 800.000'e yakın kişi intihar ederek yaşamına son vermekte her 40 saniyede bir kişi intihar etmektedir. Yine WHO 2030'lu yıllarda intihar ederek yaşamına son veren kişi sayısının 1 milyon üzerine çıkacağını öngörmektedir. İntihar ölümlerin %75'inden fazlası düşük ve orta gelirli ülkelerde meydana gelmektedir ve intihar nedeniyle gerçekleşen ölümlerin çoğu çalışma çağındaki bireyler arasındadır (Uluslararası Çalışma Örgütü [ILO], 2016:7). Türkiye'de ise hem intihar sayısında hem de kaba intihar oranlarında 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bir artışın olduğu görülmektedir. Nitekim 1975'te 788 kişi intihar ederek yaşamına son vermişken, 2018 yılına gelindiğinde intihar nedeniyle ölen kişi sayısı 3161'dir. Yine Yüz bin nüfus başına düşen intihar sayısını ifade eden kaba intihar hızı 1975'te 1.95 iken, 2018 yılında 3.88'e yükselmiştir. Başka bir ifade ile Türkiye'de 2018 yılında her yüz bin kişiden yaklaşık 4'ü intihar etmiştir. İntihar oranlarındaki artış Avrupa ülkelerine kıyasla daha düşük olmasına rağmen, hızla artan bir eğilim içerisinde olması intiharın Türkiye içinde önemli bir halk sağlığı sorunu olmaya başladığını göstermektedir (Yakar, Temurçin ve Kervankıran, 2017:123, TÜİK, 2018).

Dünyada ülkeler arası farklılıklar dolayısıyla intihar sıklığı yüz binde 10 ile 40 arasında değişmekte ve intihar oranlarından yaklaşık 10-15 kat fazla oranda intihar girişimi olduğu gözlenmektedir. İntihar, cinsiyetler açısından ele

alındığında kadınların erkeklere oranla yaklaşık 4 kat fazla oranda intihar girişiminde buldukları, ancak ölümle sonuçlanmış intiharın erkeklerde 4 kat daha fazla olduğu belirtilmektedir. Seçilen intihar yöntemleri de kadın ve erkeklerde farklılık arz etmektedir. Kadınlar daha çok yüksek doz ilaç alımı, bileklerini kesme gibi genellikle pasif yöntemleri tercih ederken, erkekler ise ateşli silah kullanma, kendini asma gibi daha saldırgan ve kesin sonuç verici metotları kullanmaktadır. Ergenler ve yaşlılar gibi özel gruplarda intihar oranları yüksektir. Medeni durum intihar ilişkisi incelendiğinde bekâr, eşinden boşanmış veya eşi ölmüş bireylerde intihar oranlarının daha yüksek olduğu ifade edilmektedir. İntihar davranışına yatkınlıkta cinsiyet, yaş, medeni durum gibi sosyo-demografik özelliklerin yanı sıra bipolar bozukluk, depresyon, anksiyete, şizofreni, alkol bağımlılığı, antisosyal kişilik problemleri gibi psikiyatrik sorunlar, ailede intihar öyküsünün bulunması, cinsel ve fiziksel istismar, ebeveyn davranışları, erken ana-baba kaybı, çocukluk dönemi yaşantıları gibi ailesel ve genetik faktörler, kanser gibi ciddi, ölümcül bir hastalığa sahip olma, yoksulluk, ayrımcılık, işsizlik, sosyal yalıtım, akademik ya da işle ilgili sorunlar gibi psikososyal ve diğer çevresel faktörler etkili olabilmektedir (Atay ve Gündoğar, 2005:41; Can, Güngör ve Aşkın, 2013:34; Çetingüç ve Büyükçakır, 1994:247; ILO, 2016:7).

İlginç ve doyurucu işler çalışanların zihinsel sağlıkları için iyi olmakla birlikte, olumsuz bir çalışma ortamı ve işle ilgili stresörler bireylerde fiziksel ve zihinsel sağlık sorunlarına yol açabilmektedir. Çalışma yaşamında görülen psikososyal tehlikelerin neden olduğu en ağır durumlardan biri de işyerlerinde gerçekleşen intihar olaylarıdır. İşyeri intiharları sadece can kaybına neden olan trajik bir olay değil, intihar eden bireylerin meslektaşları ve örgüt üzerinde de derin ve kalıcı etkiler bırakan bir durumdur. Türkiye’de intiharın iş ve çalışma koşullarıyla ilişkisi üzerine yapılmış az sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir. Bu sebeple çalışmada öncelikle intiharın icra edilen iş, meslek ve çalışma koşullarıyla olan ilişkisi ele alınacak sonrasında intiharın olası sonuçları ve alınabilecek önlemlere değinilecektir.

2. İNTİHARIN İŞ VE ÇALIŞMA KOŞULLARIYLA İLİŞKİSİ

Çalışma yaşamında intihar, üzerinde çalışılmaya başlanan yeni bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle intihar olayları kişilerin özel yaşamlarındaki sıkıntılarıyla nedenselleştirilmekte ve intihar iş ilişkisi kolay kolay kurulamamaktadır (Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası [SES], 2018:3). Bazı ülkelerde yürütülen çalışmalar çalışma çağındaki nüfusta intihar oranlarının arttığını göstermektedir. Örneğin Fransa, son 10 yıl boyunca uluslararası

medyanın “intihar salgını” olarak nitelendirdiği durumu, işteki aşırı baskılar sonucunda kendisini öldüren çalışan sayısının artmasıyla tecrübe etmiştir. Fransa’da posta hizmetleri, araç üretimi, telekomünikasyon, elektrik ve gaz, marketler, araştırma ve çağrı merkezleri gibi pek çok farklı sektörde faaliyette bulunan, aralarında France Telecom, Renault, Peugeot, EDF, CNRS gibi önemli şirketlerinde yer aldığı birçok işyerinde intihar olaylarının yaşandığı görülmektedir. Telekomünikasyon alanında faaliyette bulunan France Telecom intiharlardan en fazla etkilenen şirketlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Şirkette 2008 yılında 12, 2009’da 19, 2010’da 27, 2011 ve 2013’te 11, 2014’te de 10 çalışan intihar ederek yaşamına son vermiştir. İntihar olaylarının genellikle şirketin çağrı merkezlerinde çalışmaya zorlanan ya da mevcut görevinden alınarak düşük nitelikli işlere transfer edilen özellikle ellili yaşlardaki erkek teknisyen ve mühendisler arasında yaşandığı görülmüştür. Söz konusu intiharların şirkette yeniden yapılanma gerekçesiyle gerçekleştirilen büyük çaplı işçi çıkarımlarının ardından yaşandığı belirtilmiştir. Fransa’da 2004-2007 yılları arasında EDF’nin Loire Chinon’da faaliyette bulunan nükleer santralinde dört işçi, 2008 yılında Peugeot’un Malhouse’daki fabrikasında beş kişi, 2013’te Renault’un Yvelines’te bulunan Technocentre’de üç kişi ve 2014’te CNRS’de üç araştırmacı intihar ederek yaşamlarına son vermişlerdir. Bu tarz olayların tırmanmasının ardından sağlık uzmanları, araştırmacılar ve sendikaların girişimleriyle intihar vakalarının izlenmesi ve gerekli önlemlerin alınabilmesi amacıyla ülkede bir takım yasal düzenlemeler yapılmış, işyeri intiharları bir halk sağlığı sorunu olarak kabul edilerek, işyerinde gerçekleşen intiharların tanınması ve belgelendirilmesi kabul edilmiştir. İşyerinde bir intihar meydana geldiğinde, işle ilgili bir kaza olarak derhal araştırılmakta ve işverenin bu intiharın işle ilgili olmadığını ispat etme yükümlülüğü bulunmaktadır. İntihar iş dışında gerçekleşse bile işle ilgili herhangi bir bağlantı söz konusu ise; örneğin bireyin ölümünden işinin sorumlu olduğunu belirten bir intihar mektubu bırakması, kişinin iş üniformasını giyerek veya işle ilgili bir aleti kullanarak kendini öldürmesi ya da ailenin intiharın işle ilgili olduğuna dair kanıtlar sunmasına bağlı olarak işten kaynaklı bir intihar olup olmadığı araştırılmaktadır (Waters, 2015:491-492; Waters, Karanikolos ve McKee, 2016:229-230).

İngiltere’de işyerinde gerçekleşen intiharlarda kayda değer bir yükseliş olduğu görülmektedir. Ulusal İntihar Önleme Stratejisi Danışma Grubu tarafından hazırlanan 2017 tarihli rapora göre, İngiltere’de 2007 yılından bu yana intihar oranları sürekli olarak artmaktadır. Özellikle doktorlar, hemşireler, veterinerler, çiftçiler ve tarım işçileri gibi bazı meslek gruplarının intihar açısından yüksek risk altında oldukları kabul edilmektedir (National Suicide Prevention Strategy

Advisory Group, 2017:9). İngiltere Halk Sağlığı Kurumu (PHE) tarafından Ulusal İstatistik Ofisi'ne (ONS) yaptırılan analizde kötü mesleki koşullar nedeniyle ortaya çıkan intihar oranları hesaplanmış, 2011-2015 yılları arasında kadınlarda intihar oranlarının yüksek olduğu, hemşirelik (ulusal ortalamasının %23'ü), ilkokul öğretmenliği (ortalamanın %42'si), kültür, medya ve spor alanında (ortalamanın %69'u) yer alan çalışanlarda intihar riskinin fazla olduğu görülmüştür. İnşaat sektöründe çalışan düşük vasıflı erkeklerin İngiltere ortalamasının üç katından daha yüksek bir oranda intihar riski altında olduğu belirtilmiştir. Ayrıca intihar olaylarının sadece vasıfsız çalışanları değil vasıflı çalışanları da etkileyebileceği ifade edilmiştir. Bakım hizmetlerinde çalışan kadın ve erkeklerde ise ulusal ortalamasının neredeyse iki katı olan bir intihar riski belirlenmiştir. Ancak İngiltere'de iş ve çalışma koşullarının neden bazı çalışanları intihara sürüklediği konusunda kesin bir uzlaşma sağlanamamıştır (İngiltere Halk Sağlığı Kurumu [PHE], 2017).

Bununla birlikte İngiltere'de çalışanların iş güvencesini ortadan kaldıran sıfır süreli iş sözleşmeleriyle istihdam edilmelerinin işle ilgili intiharlarda önemli bir faktör olduğu ifade edilmektedir. "Herhangi bir asgari çalışma süresi düzenlenmeden, bir tarafın diğer taraf için çalışmasının istenebileceği iki taraflı anlaşma" şeklinde tanımlanan sıfır süreli sözleşmeler¹, işverenlere herhangi bir çalıştırma yükümlülüğü yüklemeksizin çalışan temin edebilme imkânı vermektedir. Başka bir ifade ile bu sözleşmeler, çalışanların sadece çoğunlukla kısa süreli olmak üzere işverenlerce talep edildiklerinde ve ücretleri de çalıştıkları süreye bağlı olmak üzere çalışmalarını anlamına gelmektedir (Man, 2015:95). ONS'ye göre İngiltere'de 2016 Mart ayından itibaren 800.000'den fazla kişinin sıfır süreli sözleşmelerle istihdam edildiği bilinmektedir. İngiltere'de Fransa'nın aksine işyeri intiharlara mevzuatta düzenlenmemekte ve bu vakalarla ilgili veri toplamak için belirli resmi mekanizmalar bulunmamaktadır. İntihar işyerinde gerçekleşse bile bireysel ve gönüllü bir davranış olarak kabul edilmektedir (Waters, Karanikolos ve McKee, 2016:231-232).

¹ Sıfır süreli iş sözleşmesi, işçinin belirli bir işveren için çalışmayı kabul ettiği, ancak taraflar arasında herhangi bir garantili çalışma süresinin düzenlenmediği, dolayısıyla ödenecek ücretin de garanti olmadığı bir çalışma ilişkisini ifade etmektedir. Bu iş ilişkisinde işveren işçiyi sadece ihtiyaç duyduğunda işi ifa etmesi için çağırarak ve ücret ödemesi gerçekleştirmektedir. Böylece işveren işçinin tatil, analık izni, sosyal sigorta, çalışmak için beklerken geçirilen boş zaman vb. ait ücretleri ödemek zorunda kalmamaktadır. Ayrıca bu çalışma şeklinde iş ilişkisinin haksız fesihe karşı korunması da mümkün olmamaktadır.

İşyeri intiharlarının görüldüğü bir başka ülke Japonya'dır. Japonya'da 1970'lerden beri "karoshi"² kavramı, fazla çalışma sonucu gelen ani ölümleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Nitekim Japonya'da çalışanlar uzun çalışma saatleri ve ağır çalışma koşullarıyla ilişkili beyin felci, kalp krizi veya akut kalp yetmezliği gibi rahatsızlıklar sebebiyle yaşamlarını yitirebilmektedirler. Ayrıca Japonya'da ağır iş yükü, uzun çalışma saatleri ve stresli çalışma koşullarından kaynaklanan ve "karojisatsu" olarak nitelendirilen intiharlarda 1980'lerin ikinci yarısından itibaren yaşanan artış yüzünden "intihar" toplumsal bir sağlık sorunu haline gelmiştir (Erol, 2015:17,22). Japonya'da 2014 yılında çıkarılan bir yasa uyarınca hükümete daha güvenli çalışma koşulları sağlama sorumluluğu yüklenmiştir. Japonya'da işle ilgili intihar vakalarının incelendiği bir çalışmada terfi, transfer gibi kadro değişiklikleri, kararlara düşük katılım, sosyal destek azlığı, psikolojik iş taleplerinin yüksekliği ve uzun çalışma saatleri (özellikle 3 ay ve daha uzun süredir günde 11 saatten fazla, haftalık izin kullanmadan çalışanlarda) gibi faktörlerin çalışanların intiharında etkili olduğu belirtilmiştir (Amagasa, Nakayama ve Takahashi, 2005:157). Yine Japonya'da yürütülen bir başka çalışmada kötü iş ilişkileri, fazla çalışma, işle ilgili stres, işyeri değişikliği, işte başarısızlık, kariyer değişikliği, terfi, işyerinde psikolojik taciz gibi durumların intihara yol açtığı belirtilmiştir (Kasahara, Yamazaki ve Shimizu, 2011:1).

Sürekli zor çalışma şartları ve işçi protestolarıyla gündeme gelen Çin işyeri intiharlarının görüldüğü bir diğer ülkedir. Örneğin Çin'de elektronik imalat hizmetleri sektöründe faaliyette bulunan Foxconn şirketi birçok kez işyerinde yaşanan intiharlarla gündeme gelmiştir (Fullerton, 2018). Çin'de 2018 yılında elektronik sektöründe istihdam koşulları ve intihar arasındaki bağlantının araştırıldığı bir çalışmaya göre işyerindeki düşmanca duygular, çalışanların istekleri dışında zorla fazla mesaiye bırakılmaları, iş baskısı, iş kaybı, gelir kaybı gibi ekonomik baskıların intihar için risk faktörleri olduğu belirtilmiştir (Economic Rights Institute ve Electronics Watch, 2018). Çin'de işçiler üzerinde gözlemlenen intihar dalgasını incelemek üzere yapılan bir başka çalışmada, diğer iletişim kanallarının bulunmadığı durumlarda intiharın işçiler tarafından bir protesto şekli olarak kullanılabilmesi öne sürülmüştür (Chan ve Ngai, 2010:1). Nitekim birçok vakada bireyin intiharı belirli stratejik hedeflere ulaşmak için iletişimsel bir araç olarak kullandığı ifade edilmektedir (Waters, 2015:494). Bu açıdan giderek kötüleşen çalışma koşullarının ve kolektif hak arama biçimlerinin

² Karoshi, ağır iş yükü veya en az dört hafta, haftada 65 saat ve üzeri veya en az sekiz hafta, haftada 60 saat ve üzeri çalışmaya bağlı olarak çalışan bireyin ölmesi durumudur.

(sendikalar) zayıflaması sonucunda işle ilgili intiharlar, olumsuz çalışma koşullarına yönelik yeni ve aşırıya kaçan bir protesto olarak değerlendirilebilir.

ABD’de 2003-2010 yılları arasında işyerinde gerçekleşen intiharlar sonucunda toplam 1719 kişinin yaşamını yitirdiği ifade edilmektedir (Tiesman vd., 2015:674). ABD Çalışma İstatistikleri Bürosu’nun (BLS), Ölümcül Mesleki Yaralanma Sayımı (CFOI) verileri, işyerinde intihar riskinin erkekler, yaşlı çalışanlar, serbest meslek sahipleri ve tarım işçileri arasında yüksek olduğunu göstermiştir. Ayrıca polis ve kamu hizmetlerindeki dedektifler ile asgari işlerde çalışan bireylerin işyeri intiharlarının kurbanı olma konusunda en büyük rölâtif risk ile karşı karşıya oldukları belirtilmiştir (Pegula, 2004:1). Avusturalya’da yapılan bir araştırma 2000-2007 yılları arasında Victoria eyaletinde gerçekleşen intiharların %17’sinin işle ilgili olduğunu ortaya koymuştur (ILO, 2016:9). Avusturalya’da çalışma faktörleri ile intihar düşüncesi arasındaki ilişkinin değerlendirildiği çalışmada ise intihar düşüncesinin işyerinde zorbalık ve taciz ile olumlu, yüksek iş kontrolü ve iş güvenliği ile olumsuz ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır (Millner, Maheen, Bismarck ve Spittal, 2016:262-265).

Türkiye’de İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi’nin açıklamalarına göre 2013 yılında 15, 2014’te 25, 2015’te 59, 2016’da 90, 2017’de 89 işçinin intihar ederek yaşamını yitirdiği ifade edilmektedir. İşyeri intiharları vakalarının hizmet işkolunda çalışanlarda, çiftçilerde, inşaat çalışanlarında ve işsiz bireylerde daha çok görüldüğü belirtilmektedir. Yine pek çok intiharda sebep bilinmemekle birlikte sebebi bilinen olaylarda borçlanma, geçim sıkıntısı, mobbing ve işsizlik faktörlerinin bireylerde intihara yol açtığı ileriye sürülmektedir³ (Çakır, 2018). Nitekim Türkiye’de işsizlik ve intihar ilişkisinin incelendiği bir çalışmada işsizliğin intihar üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. İşsiz kaldıklarında ihtiyaçlarını karşılayamayan ve kendilerini yetersiz hisseden bireylerin intihara meyilli olabilecekleri ve ayrıca intiharın da işsizliğe sebep olabileceği ortaya konulmuştur. İntiharın işsizliğe yol açması ise ticari başarısızlıkla açıklanmaya çalışılmıştır. Başka bir ifadeyle ticari başarısızlığa uğrama nedeniyle intihar eden bireylerin işyerlerinin kapanması, söz konusu şirketlerde çalışanların işsiz kalmasına neden olabilmektedir (Tunalı ve Özkaya, 2016:68). İşyeri intiharları yalnızca belirli ülkelerin karşı karşıya olduğu bir olgu

³ Türkiye’de son dönemde yaşanan belli başlı intihar vakalarına örnekler; Meclis önünde geçim sıkıntısı nedeniyle kendisini ateşe veren inşaat işçisi S.A., Ataması bir türlü yapılamadığı gerekçesiyle intihar eden sosyal bilgiler öğretmeni M.Ç ve sınıf öğretmeni E.T., bir süredir işsiz olan ve oğluna okul pantolonu alamadığı için bunalıma giren ve yaşamına son veren İ.D. Türkiye’de son dönemde yaşanan belli başlı intihar vakalarına örnek olarak verilebilir.

değil, aynı zamanda küreselleşmiş ekonomilerin genelinde çalışma koşullarının yarattığı olumsuz bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca intiharın icra edilen meslekle de ilişkisi söz konusu olabilmektedir. Empoze edilen günlük stresler, travma sonrası stres bozukluğuna yol açan üzücü veya şiddet içeren olaylara daha fazla maruz kalma, ateşli silahlar, yüksek dozdaki tıbbi ilaçlar veya böcek ilaçları gibi öldürücü intihar araçlarına erişim kolaylığına bağlı olarak bazı mesleklerde intihar oranları değişmektedir. Doktorlar, bazı kimya çalışanları ve eczacılar (kısmen ölümcül kimyasalların ve ilaçların bulunabilirliği nedeniyle); avukatlar, öğretmenler, danışmanlar ve sekreterler (kısmen bu gruplarda depresyon yaygınlığının yüksek olması nedeniyle); çiftçiler (yüksek depresyon oranları, tehlikeli çalışma ortamları, ekonomik baskılara ve sosyal izolasyona bağlı iş stresi, tarımsal ilaçlara erişim kolaylığı ve acil servislere erişim zayıflığı nedeniyle); ve bazı polis memurları (emekli olma ya da psikolojik travmaların etkilerinden mustarip olma nedeniyle) intihar oranlarının yüksek olduğu meslekler arasında yer almaktadır (Agerbo, 2007:1133-1135; Hawton, Clements, Simkin ve Malmberg 2000:351; Mahon, Tobin, Cusack, Kelleher ve Malane, 2005:1688; Malmberg, Simkin ve Hawton,1999:104; Milner, Maheen, Bismark ve Spittal, 2016:260; Skegg, Firth, Gray ve Cox, 2010:429; WHO, 2006:8-9; Windsor-Shellard, 2017:3). Buna ek olarak bazı mesleklerdeki kadın profesyonellerin (kadın doktorlar, hemşireler veya askeri personel gibi) aile ve kariyer gelişimi arasındaki çatışmalar sebebiyle intihar riski altında olabileceği belirtilmektedir (Boxer, Burnett ve Swanson,1995:450).

Çalışan popülasyonundaki intihar girişimleri ve ölümlerle sonuçlanan intihar vakalarıyla ilgili yürütülen birçok çalışmadan da görüldüğü üzere iş stresiyle ilgili bir dizi psikososyal tehlike, iş özerkliğinin ve iş çeşitliliğinin eksik olması, iş-aile ve aile iş çatışması, artan iş memnuniyetsizliği, anlamlı ve doyurucu olmayan işler iş kontrolünün düşük olması üstlerden ve çalışma arkadaşlarından sağlanan sosyal destek eksikliği, aşırı iş talepleri, sürekli zaman baskısı ve fazla çalışma (çalışma saatlerinin uzun olması, çok fazla çalışma), çaba-ödül dengesizliği (çalışan bireyin göstermiş olduğu çaba karşılığında elde ettiği statü, saygı ya da ücret gibi ödülleri yetersiz olarak algılaması), iş güvencesizliği (iş güvenliğinin olmaması, sıfır süreli sözleşmeler, geçici işlerde çalışma, ekonomik belirsizlikler, işini kaybetme korkusu), işyerinde kötü yönetim ve adaletsizlik (önyargı, ayrımcılık, taciz, zorbalık, aşırı disiplin), duygusal emek, travma (üzücü olaylar yaşama ya da acil servisler, sağlık hizmetleri, silahlı kuvvetler gibi bazı mesleklerde çalışanların işleri gereği karşılaştıkları olaylar sonucunda bunalıma girmeleri), intihar araçlarına erişim kolaylığı, stresli semptomlarla örneğin işle ilgili bir kulak

çınlanması veya işle ilgili hastalıkların neden olduğu ağrı, sıkıntı ve iş göremezlikle başa çıkma zorluğu intihara zemin hazırlayabilmektedir.

3.İŞYERİ İNTİHARININ MALİYETLERİ

İşyerinde ya da iş özellikleri ve çalışma koşullarının yarattığı gerilim ve stresle ilişkili olarak işyeri dışında başka bir yerde gerçekleşen bir intiharın duygusal ve finansal maliyetleri sadece intihar eden bireyin ailesini değil, çalışma arkadaşlarını ve bir bütün olarak işyerini etkileyen bir durumdur. İntiharlar ve bunlara yol açan ruhsal sağlık sorunları çalışanların refahları ve üretkenlikleri üzerinde zararlı bir etkiye sahiptir. İş dışında meydana gelen bir intihar aile ve arkadaşlar gibi intihar eden bireyin yakın çevresindeki sınırlı kişiyi etkilerken, işyerinde gerçekleşen bir intihar ise yüzlerce kişiyi ciddi bir şekilde etkileyebilir ve söz konusu etkiler işyeri içerisinde yıllarca yankılanabilir. Ayrıca işyerinde yaşanan bir intihar başka intihar olayları dizisinin yaşanma olasılığını da arttırabilir.

İşyeri intiharları intihar eden bireyin iş arkadaşları üzerindeki etkileri açısından da önemlidir. İntihar eden bireyin neden intihar ettiğini anlamlandırmaya çalışma arayışında olan iş arkadaşları intihara bir şekilde katkıda bulduklarını hissedebilir veya engelleyemedikleri için kendilerini suçlayabilirler. Yöneticiler ise astları ile daha yakın ilişkiler kurmaları gerektiği, yöneticilik tarzlarında ters giden bir şeyler olduğunu (disiplin sorunları, işyerindeki ilişkilerin karmaşıklığı) ya da çalışanları üzerinde aşırı iş stresi yarattıkları yönünde kendilerini sorumlu hissedebilir. Yine yöneticiler birilerini intiharın kıyasına ittikleri için başkaları tarafından suçlanmış ve kötü niyetli oldukları konusunda kendisiyle ilgili dedikoduların yapıldığını hissedebilir (WHO,2006:18-19-20).

İntiharın duygusal maliyetlerinin yanında bireyler, aileler, toplumlar ve bir bütün olarak ülke açısından birtakım ekonomik maliyetleri de söz konusu olabilmektedir. Bireylerin ve ailelerin yaptığı tıbbi maliyetler, aile için bireyin ölümüyle birlikte gelirin kaybedilmesi ya da işverenler açısından verimlilik kaybı söz konusu ekonomik maliyetlerden bazılarıdır. Avustralya'nın Yeni Güney Galler (New South Walles) eyaletinde gerçekleştirilen bir çalışmada, 2010 yılında inşaat çalışanları arasında 145 tam iş göremezlikle sonuçlanan kendine zarar verme olayı; 710 geçici iş göremezlikle sonuçlanan kendine zarar verme olayı ve 57 ölümle sonuçlanan kendine zarar verme olayının tespit edildiği ve bu olayların maliyetinin 527 milyon Avustralya Doları olduğu hesaplanmıştır. Çalışmada intiharı önlemek için alınan bir tedbirin, uygulamanın (MIC) potansiyel olarak 0.4 intiharı, 1.01 tam iş göremezlik vakasını ve 4.92 geçici iş göremezlik vakasını önlediği ve yıllık 3.66 milyon Avustralya Doları tasarruf sağladığı belirtilmiştir.

İntiharın önlenmesine yatırılan her 1 dolar için yaklaşık 4.6 Avustralya Doları'nın topluma olumlu şekilde geri döneceği ifade edilmiştir (Doran, Ling, Gullestrup, Swannell ve Millner, 2016:125-126).

Başka bir çalışmada intihar ve intihar davranışıyla ilgili maliyetler üretim bozukluğu maliyetleri, beşeri sermaye maliyetleri, tıbbi maliyetler, idari maliyetler, transfer maliyetleri ve diğer maliyetler şeklinde alt kalemlere ayrılarak ölçülmüştür. Üretim bozukluğu maliyetleri, olay öncesi seviyelere dönene kadar üretim düzeyinde meydana gelen kaybı ve işgücü devir maliyetlerini; beşeri sermaye maliyetleri, kaybedilen kazançların net bugünkü değerini; tıbbi maliyetler, tıbbi ve rehabilitasyon maliyetlerini; idari maliyetler, araştırma, seyahat ve cenaze masraflarını; transfer maliyetleri, ölüm kaynaklı vergi gelir kayıplarındaki yükü; diğer maliyetler ise, tam iş göremezlik durumunda yapılan ek bakım maliyetlerini, sağlanan yardımların, ekipmanların maliyetlerini ve yasal süreçlerle ilgili maliyetleri içermektedir. Çalışma kapsamında 2014 yılında 903 çalışanın intihar nedeniyle öldüğü, 2303 çalışanın tam iş göremez hale geldiği ve 11,242 çalışanın işe kısa süre devam edemediği belirlenmiştir. İntihar ve ölümlerle sonuçlanmayan intihar davranışlarının ekonomik maliyetinin 6.73 milyar dolar olduğu tahmin edilmiştir. Araştırmacılar tam iş göremezlik veya ölümlerle sonuçlanan bir intihar girişiminin ardından çalışanın kısa ve uzun süreli devamsızlığıyla ilgili maliyetleri incelemişler ve intiharı önleme stratejisi uygulamalarına yapılan yatırımların Avusturalya'da her yıl 61.26 milyon dolar tasarruf sağladığını belirtmişlerdir (Kinchin ve Doran, 2017:3,9,10).

4. İŞYERİ İNTİHARINI ÖNLEME

İntiharın maliyetleri göz önüne alındığında işyerlerinin çalışanların ruh sağlığını korumak ve geliştirmek için önlem almaları ve ruh sağlığı sorunları veya intihar riski altında olabilecek çalışanlarını ve meslektaşlarını desteklemek için iyi bir plana sahip olmaları önem arz etmektedir. Bireylerin intihar etmeyi düşündüğüne dair belirtileri tanıyabilme ve yanıt verebilme, intihar nedeniyle ölümün önlenmesine yardımcı olabilir. Bir kişinin ne zaman intihar edeceğini kesin olarak önceden tahmin etmek her zaman mümkün olamayabilir. İntiharı düşünen kişiler genellikle depresif, bıkkın hissederler ve çoğu zaman ne yapacaklarını bilemediklerini ifade ederler. Diğer taraftan bireylerin yaşadıkları problemleri başkalarına özellikle de yöneticilerine ve çalışma arkadaşlarına anlatmaya istekli olma durumları bireyden bireye farklılık arz edebilir. Bununla birlikte birçok intihar vakasında intihar eden bireylerin intihar girişiminin öncesinde bazı uyarıcı belirtiler gösterdikleri belirtilmektedir. Bu belirtilerin bireyin dikkat çekmek için

yaptığı zararsız söylentiler değil aksine ciddiye alınması gereken önemli yardım çığılıkları olduğu ifade edilmektedir (WHO, 2016:16).

İntihar belirtileri arasında; içine kapanma, arkadaş ve meslektaşlarla ilişki kurmama, yalnız ve soyutlanmış hissettiğini ifade etme, kendisini başarısız, işe yaramaz ve umutsuz hissettiğini ifade etme ya da kendine güvenin, özsaygının azalması, huzursuzluk, sinirlilik, memnuniyetsizlik, çabuk öfkelenme ve saldırganlık gibi davranış değışiklikleri, bölük pörçük uyuma, çözüm olmayan problemler üzerinde sürekli durma, sisteme destek veya inanç eksikliğini ifade etme, işleri toplama hakkında konuşma vb. yer almaktadır. Bunlara ek olarak; kısa bir süre önce bir yakının kaybedilmesi, işten çıkarılma, erken emeklilik, alt statüdeki bir işe transfer edilme gibi çalışma koşullarında meydana gelen değışiklikler, işle ilgili ciddi ve utanç verici olaylar (resmi kınama, disiplin cezası alma, ödeneklerin kötüye kullanımı, uygun olmayan cinsel davranışlar gibi bir olayın ortaya çıkması), kişinin sağlık durumunda yaşanan bir değışiklik, alkol ve madde bağımlılığında artış, daha önce intihar girişiminde bulunma ya da ailede intihar etmiş bireylerin bulunması, depresyon, travma sonrası stres bozukluğu, bipolar bozukluk, şizofreni, anksiyete bozukluğu, iş tükenmişliği ve açıklanamayan yorgunluk gibi durumlar da intihar belirtileri arasında yer almaktadır (WHO, 2006:16-17; Rudd vd., 2006:259; Centers for Disease Control and Prevention, 2018).

Bu açıdan işyerlerinin bireyin intihar riskini arttırabilecek faktörlerin farkında olması intihar davranışının önlenmesinde faydalı olabilecektir. Yapılan araştırmalarda intihar eden bireylerin yarısının intihar öncesinde somatik şikayetlerden dolayı bir uzmana başvurdukları ancak hiçbirinde psikiyatrik konsültasyon, iş stresi veya depresyonun etkili tedavisinin olmadığı görülmüştür. Bu sebeple işyerlerinde stres altındaki çalışanları tedavi etmek için çalışanın iş ve çalışma koşulları üzerindeki kontrolünü arttırmayı, ruh sağlığını korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan iş tasarımları gibi uygun önlemlerin alınması gerekmektedir. Çalışanların ruh sağlığını olumsuz şekilde etkileyebilecek işle ilgili psikososyal stresörler tanımlanarak, ortadan kaldırılmaya veya azaltılmaya çalışılmalıdır. Çalışanların işlerini etkili bir şekilde yapmalarını engelleyen problemler hakkında konuşabilecekleri ve zor zamanlarında birbirlerine destek olabilecekleri bir çalışma ortamı teşvik edilmelidir. Çalışanların ruhsal sağlık sorunları ve intihar gibi durumlarda hem işyeri içinde, hem de işyeri dışında hangi kaynaklardan destek alabileceklerini bilmeleri sağlanmalıdır. Ayrıca çalışanların ruhsal sağlık sorunları ve intiharı önlemeyle ilgili konularda bilinç düzeylerinin arttırılması, eğitimler düzenlenmesi, ruh sağlıklarını yeniden kazanmaları için sistematik müdahalelerin yapılması ve özellikle intihar riski taşıyan mesleklerin

düzenli olarak gözetilmesi ya da izlenmesi önem arz etmektedir. İşyerinde intihar kriz merkezlerinin iletişim bilgilerinin tüm çalışanlara sağlanması, yapılan aramaların gizli tutulacağına teminatının verilmesi ve yönlendirme ağlarının kullanılabilirliği, etkinliği gibi yöntemlerin de işle ilgili intiharların azaltılmasına katkıda bulunacağı beklenmektedir (Centre for Suicide Prevention, 2017). Yine kişinin atlayabileceği yüksek yerlere yönelik koruyucu önlemler, kendini asma ihtimaline karşı insan vücudunun ağırlığını kaldıramayacak tarzdeki tavan armatürleri, silah, bıçak vb. intihar araçlarına erişimin azaltılması, intihar riski taşıdığı düşünülen çalışanların zaman kaybetmeden üst yönetime bildirilmesi gibi yöntemler de işyerlerinde intihar olaylarının azaltılmasında faydalı olabilecektir. Ayrıca işe yeni başlama, çalışanın statüsünün düşürülmesi veya yükseltilmesi, işten çıkarılma gibi durumlar işyerinde intihar olaylarını arttırabileceğinden bu kişilere yönelik ücretsiz danışmanlık hizmetlerinin verilmesi gibi olumlu adımlar da atılabilir (Woo ve Postolache, 2008:195).

İşyeri düzeyinde alınabilecek önlemler dışında intihar düşüncesi olan bir çalışana iş arkadaşlarının sağlamış olduğu destek de önemli olmaktadır. İş arkadaşlarının vermiş olduğu güven, destek ve saygı, kişinin kendine olan saygısını yeniden geliştirmesine ve işyeri ortamına yeniden entegre olmasına yardımcı olabilecektir. Ruh sağlığı sorunu yaşayan bir çalışanın varlığı durumunda bu kişinin iş arkadaşları “uzaklaşma” yaklaşımının en iyisi olduğuna inanarak kendilerini o kişiden uzaklaştırabilirler. Bireylerin bu davranışlarının altında başını belaya sokmaktan korkma veya yakın çalışma ilişkilerini tehlikeye atmaktan endişe duyma gibi hisler yer almaktadır. Fakat bu sessiz kalış ruh sağlığı sorunları yaşayan bireyin durumunun daha da kötüleşmesine neden olduğu gibi ona yardım edebilecek kişilere erişimi de sınırlandırmaktadır. Bir çalışanın intihar girişiminde bulunacağı biliniyorsa iş arkadaşları empati kurarak onunla ilgili endişelerini dile getirmeli, onu konuşmaya teşvik etmeli ve yargılamadan dinlemelidirler. İntiharı düşünen çoğu insan ölme konusunda kararsızdır. Kişiye intihar düşüncesi olup olmadığını sormak ya da başka bir şekilde intihar hakkında konuşmak onun aklına intihar fikrinin sokulmasına neden olmaktan ziyade, bireyin yardım istemesine ve konuşarak duygusal yükünü boşaltmasına ve rahatlamasına yardımcı olabilir. İntihar etmesinden şüphelenilen kişiler işyeri içinde sağlık ve danışmanlık hizmeti veren birim varsa buralara, yoksa işyeri dışındaki sağlık ve danışmanlık hizmetlerine başvurması için teşvik edilmeli, bu kişilere söz konusu birimleri birlikte arama veya bu birimlere birlikte gitme teklifinde bulunulmalıdır. Eğer birey kasıtlı olarak kendisine zarar vermek üzere olduğunu belirttiyse veya intihar girişiminde bulunurken görüldüyse aramak istediği veya arayabileceği birilerinin olup olmadığı sorulmalı, intihar için kullanabileceği araçlara (makas, bıçak, ip

vb.) erişimi engellenmeli ve kişi yalnız bırakılmamalıdır. Varsa işyeri içindeki sağlık birimlerinden yoksa da işyeri dışındaki toplum sağlığı hizmetlerinden destek alınmalıdır. Unutulmamalıdır ki zihinsel karışıklık yaşayan kişilerin meslektaşları ve arkadaşları tarafından reddedildiklerini hissetmeleri, birilerinin onları uyarması, öğüt vermesi ya da olduğu gibi hissetmenin ya da davranmanın yanlış olduğunun söylenmesi, küçük görülme, eleştirilme, ötekileştirilme vb. davranışlara maruz kalmaları onların durumlarını daha da kötüleştirebilmektedir (WHO, 2006:17-19).

Alınan tüm önlemlere rağmen intihar girişimi engellenememiş ve kişi ölmüşse, bu durumda işverenler ve yöneticiler ölüm mahallinde hiçbir şeye dokunulmadığından ve acil durum personeli, polis ya da adli tıp memuru gibi yerel yetkililerin derhal görevlendirildiğinden emin olmalıdır. İntihar eden bireyin ölümü hakkında çalışanlar açık ve dürüst bir şekilde bilgilendirilmeli ancak bu bilgilendirme yapılırken intihar eden bireyin kullandığı intihar yöntemiyle ilgili ayrıntıların gizli tutulmasına gereken özen ve dikkat gösterilmelidir. Ölen çalışanın ailesine yapılacak yardımlar (ölüm yardımı gibi) konusunda gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Hayatta kalan iş arkadaşlarının acılarını iyi bir şekilde idare ettiklerinden emin olunmalıdır. Çalışan yardım programları veya toplum ruh sağlığı hizmetleri yoluyla profesyonel desteğe ihtiyaç duyabilecek hassas veya yüksek riskli kişiler belirlenerek buralara yönlendirilmelidir. Örgütsel değişim yoluyla iyileştirilebilecek intiharı tetikleyici potansiyel faktörlerin gözden geçirilmesi için çalışmalar yapılmalıdır (WHO, 2006:20-21).

İşyerinde intiharı önlemeyle ilgili gerçekleştirilen mevcut çalışmalar ve müdahale programları incelendiğinde bunların daha çok eğitim öğretim süreçlerine odaklandığı görülmektedir. Bu eğitim-öğretim programlarının bir kısmı işyerinde intihara yol açabilecek risk faktörlerini tanıma ve intihar riski taşıyan bireylerin ilgili kurumlara yönlendirilmesi konularını içermektedir. İşyerindeki yöneticilerin ve çalışanların intihar potansiyeli taşıyan veya ruh sağlığı sorunu yaşayan bireyleri tespit edebilme ve bu kişileri ilgili kurumlara yardım için yönlendirebilme becerilerini arttırmayı amaçlayan eğitim programları bu kapsamda değerlendirilebilir (Spencer-Thomas, 2013). İşyerinde kullanılan diğer eğitim programları arasında uluslararası müdahale yetkilerini öğretmeyi amaçlayan Uygulamalı İntihar Müdahale Becerileri Eğitimi (LivingWorks, 2013), insanları etiketleme, damgalama gibi davranışlardan uzak tutma ve ruh sağlığı konusunda bilinç düzeylerinin arttırılmasını hedefleyen farkındalık programları (Knox vd., 2003:2457), intihar düşüncesi olan bireyleri tespit etmeyi ve bu bireylerin intihar müdahale kaynaklarına erişimini sağlamayı amaçlayan programlar ve güvenlik güçleri, itfaiye ya da intihar olgusuyla karşılaşma olasılığı

olan diğer personeli intihara ilişkin uyarı belirtilerini tanıma ve risk altındaki birini ilgili yardım kaynaklarına yönlendirmeyi içeren soru sorma, ikna etme ve yönlendirme programları (Cross, Matthieu, Cerel ve Knox, 2007:668-669) yer almaktadır. Soru, İkna ve Yönlendirme yaklaşımı Japonya’da profesyonel beyaz yakalı işçiler için intiharı önleme ve müdahale eğitimi sağlamaya çalışan bir Çalışan Yardım Programı’nda (EAP) kullanılmıştır (Nakao, Nishikitani, Shima ve Yano, 2007:151). Az sayıda eğitim programında ise işyerinde intihar yasağı konusu ele alınmıştır (Bureau of Justice Assistance, 2013; Forceville, 2013; Riverside Trauma Center, 2013).

Ayrıca yüksek riskli sektörler ve meslekler için de intiharı önleme girişimleri söz konusudur. Avustralya’nın Victoria eyaletinde yapı ve inşaat sektöründe istihdam edilen işçileri intihara karşı korumayı hedefleyen Incolink (Bluehats Suicide Prevention) (Incolink, 2013), çiftçilerin ihtiyaç duyduklarında ruh sağlığı hizmetlerine erişimini sağlamayı ve intiharı önlemeyi amaçlayan Farm-Link (The NWS Centre for Rural and Remote Mental Health, 2013), ruhsal sağlık ve intiharı önleme konusunda uzmanlaşmış, yapı, inşaat, madencilik sektörleri, özel ve kamu hizmetleri sektörleri için intihar önleme eğitimleri veren Avustralya OzHelp Vakfı (OzHelp Foundation Ltd., 2013), ABD’de intihar riski altında olanların erken teşhisi ve tedavisi yoluyla intiharı azaltmaya odaklanan, entegre bir politika ve eğitim ağı olan Hava Kuvvetleri İntiharı Önleme Programı (US Air Force Suicide Prevention Program) (Knox vd., 2010:2457), yine ABD’de askerlere intihar riski taşıyanlara müdahale etmek için gerekli farkındalığı, bilgiyi ve beceriyi sağlayan Ordu İntiharı Müdahale Programı (The Army Suicide Prevention Program, 2013) bu girişimlerden birkaçıdır.

6. SONUÇ

İnsan hakları içerisinde değer sırası bakımından ilk sırada yer alan, diğer tüm hakların kullanımı ve varlığı için temel oluşturan yaşama hakkı, kişinin fiziksel varlığını sürdürebilmesini, yaşama yönelik tehlike ve risklere karşı hukuki yollarla korunmasını içermektedir. Yaşama hakkının korunması denince bireyin hep dışardan gelebilecek müdahalelere karşı korunması akla gelse de bazen bireyin bizzat kendisi bu hakkın korunmasında en büyük tehdidi oluşturabilmektedir. İşte bu noktada karşımıza yaşama hakkının tersi olan bireyin yaşamamayı tercih etmesi, bilerek ve isteyerek yaşamına son vermesi anlamlarına yani intihar kavramı çıkmaktadır. İntiharın dinamiğinde cinsiyet, yaş, medeni durum, psikiyatrik sorunlar, yoksulluk, işsizlik vb. pek çok faktör rol oynamaktadır.

Tüm dünyada ciddi bir sorun olan intihar olaylarının, son zamanlarda özellikle çalışma çağındaki bireyler arasında arttığı görülmekte ve işyerleri intihar

haberleriyle gündeme gelmektedir. Çalışan intiharları; bireysel savunmasızlık (ruhsal sağlık sorunları yaşama), stresli çalışma koşulları ve yaşam koşulları (sosyal ve çevresel stres faktörleri dâhil) arasındaki karmaşık etkileşimin bir sonucudur. İşle ilgili intiharların farklı sebepleri olabilir. Bunların başında yaşanan stres gelmektedir. Rol çatışması, rol belirsizliği, iş-birey uyumsuzluğu, becerilerin/yeteneklerin yetersiz kullanımı, tekrarlayan, monoton işler ve sıkıcı görevler, problem çözme ve karar alma süreçlerinde çalışanları içermeyen otoriter yönetim yapıları, iş güvencesizliği veya mali güvencesizlik düşmanlık, dedikodu, kayırmacılık veya gereksiz rekabeti teşvik eden bir örgüt veya yönetim kültürü, cinsel veya duygusal taciz ya da ayrımcılık gibi durumlar bireyde iş stresine yol açan belli başlı unsurlardır. Öğretmenler, sağlık çalışanları gibi birçok meslek mensubu yüksek düzeyde stres yaşamaktadır. Bireylerin yaşamış oldukları bu stres kişisel aile meseleleriyle birleştiğinde bazı insanları uçurumun kenarına itebilmektedir. Bazı durumlarda bireyin yaşamında köklü değişiklikler yaratabilecek nitelikteki işyeri yaralanmalarının ardından işle ilgili intiharlar meydana gelebilmektedir. Bazen de yaralanmalardan sonraki uzun süreli ağrılar ve acılar intihar için bir katalizör olabilmektedir. Mali kayıp ve istihdam sorunları gibi durumların devreden etkileri de intihara zemin hazırlayabilir.

İntihar ister sadece işyerinde gerçekleşsin isterse de işle ilgili olarak meydana gelsin sadece intihar eden bireyin ailesini değil, onun iş arkadaşlarını ve bir bütün olarak işyerini etkileyen bir durumdur. Bu açıdan bir işyeri intiharına zamanında müdahale edilmesi hem iş arkadaşları hem de işyeri üzerinde oluşabilecek olumsuz etkileri azaltılabilir. Her intihar ya da intihar girişimi önlenemese de araştırmalar çalışanlarda intihar sıklığını azaltmak için önemli adımlar atılabileceğini göstermektedir. İş stresinin önlenmesi ve azaltılmasına yönelik örgütsel değişimler, ruh sağlığı sorunlarının azaltılması için gerekli yardım mekanizmalarının sağlanması, ruh sağlığı ve duygusal zorlukların erken tespiti, tanınması ve işyeri dışındaki toplum ruh sağlığı kaynaklarına bağlı çalışan sağlığı ve yardım programları aracılığıyla uygun müdahale ve tedavinin sağlanması gibi yöntemlerin bütüncül bir yaklaşımla ele alınıp uygulanmasıyla birlikte işyerindeki intihar olayları engellenebilir. Bu açıdan her ölçekten işyerinin zihinsel olarak çalışanların refahını teşvik eden ve intihar davranışlarını önleyen sağlık ve güvenlik politikaları ile programlarının olması önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

AGERBO, E., GUNNELL, D., BONDE, J. P., MORTENSEN, P. B. ve NORDENTOFT, M. (2007). Suicide and occupation: the impact of

socioeconomic, demographic and psychiatric differences. *Psychological Medicine*, 37(8),1131-1140.

AMAGASA, T., NAKAYAMA, T. ve TAKAHASHI, Y. (2005). *Karojisatsu in Japan: Characteristics of 22 Cases of Work-Related Suicide. Journal of Occupational Health*, 47(2), 157-164.

ATAY, İ. M. ve GÜNDOĞAR, D. (2004). İntihar Davranışında Risk Faktörleri: Bir Gözden Geçirme. *Kriz Dergisi*, 12(3), 39-52.

BESİRİ, A. (2009). Ötanazi ve Yaşam Hakkı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 86,188-203.

BOXER, P., BURNETT, C. ve SWANSON, N. (1995). Suicide and Occupation: A Review of the Literature. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 37(4), 442-452.

Bureau of Justice Assistance. (2013). In Harm's Way: Law Enforcement Suicide Prevention. 25.05.2020 tarihinde <https://www.sprc.org/resources-programs/harm%E2%80%99s-way-law-enforcement-suicide-prevention> adresinden erişildi.

CAN, S. S., GÜNGÖR B. ve AŞKIN R. (2013). Hekim İntiharları. *Kriz Dergisi*, 21(1), 33-39.

Centers for Disease Control and Prevention. (2018). Suicide Rising Across the US. 25.05.2020 tarihinde <https://www.cdc.gov/vitalsigns/pdf/vs-0618-suicide-H.pdf> adresinden erişilmiştir.

Centre for Suicide Prevention. (2017). The Workplace and Suicide Prevention. A Suicide Prevention Toolkit. 25.05.2020 tarihinde https://www.suicideinfo.ca/wp-content/uploads/2017/05/Workplace-Toolkit_web.pdf adresinden erişilmiştir.

CHAN, J. ve NGAI, P. (2010). Suicide as Protest for the New Generation of Chinese Migrant Workers: Foxconn, Global Capital and the State. *The Asia-Pacific Journal*, 8(37), 1-33.

CHOI, B. K. (2018). Job Strain, long work hours, and suicidal ideation in Us workers: a longitudinal study. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 91(7), 865-875.

CROSS, W., MATTHIEU, M. M., CEREL, J. ve KNOX, K. L. (2007) Proximate outcomes of gatekeeper training for suicide prevention in the workplace. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 37, 659–670.

ÇAKIR, M. (2018).İşçiler Neden İntihar Ediyor?. 10.07.2019 tarihinde <http://www.guvenlicalisma.org/19678-isciler-neden-intihar-ediyor-murat-cakir> adresinden erişilmiştir.

ÇETİNGÜÇ, M. ve BÜYÜKÇAKIR, C. (1994). Askeri Ortamlarda İntihar Sorunu. *Kriz Dergisi*, 2(1), 247-249.

ÇİTÇİOĞLU, C.T. (2012). Yaşama Hakkı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 103, 137-168.

DORAN, C. M., LING, R., GULLESTRUP, J., SWANNELL, S. ve MILLNER, A. (2016). The Impact of a Suicide Prevention Strategy on Reducing the Economic Cost of Suicide in the New South Wales Construction Industry. *Crisis*, 37(2),121-129.

DURKHEIM, E. (2013). İntihar-Bir toplumbilim incelemesi. (Çev: Z. Z. İlgelen), İstanbul: Pozitif Yayınları.

Economic Rights Institute ve Electronics Watch. (2018). The Link Between Employment Conditions and Suicide: A Study of the Electronics Sector in China. http://electronicswatch.org/the-link-between-employment-conditions-and-suicide-a-study-of-the-electronics-sector-in-china-november-2018_2549396.pdf, E.T. 10.02.2019.

EROL, S. I. (2015). Japon Çalışma Hayatının İki Büyük Problemi: Karoshi ve Karojisatsu. *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 3(1), 15-31.

ESKİN, M. (2007). İntiharda Bilişsel Davranışçı Sağaltım Yaklaşımları. *Kriz Dergisi*, 15(2), 15-35.

Forceville, G. (2013) Suicide Prevention in the Workplace: Good Practices in Pre- and Post-Intervention (Flanders). 25.05.2020 tarihinde https://webgate.ec.europa.eu/sanco_mental_health/public/POLICY/1426/show.html adresinden erişildi.

FULLERTON, Jamie. (2018). Suicide at Chinese iPhone Factory Reignites Concern Over Working Conditions. <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/01/07/suicide-chinese-iphone-factory-reignites-concern-working-conditions/> E.T:09.07.2019.

GÜRCAN, E.C. (2011). Ötanazi: Yaşama Hakkı Açısından Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60(2), 255-280.

HAWTON, K., CLEMENTS, A., SIMKIN, S. ve MALMBERG, A. (2000). Doctors who kill themselves: A Study of the methods used for suicide. *QJM: An International Journal of Medicine*, 93(6), 351-357.

Incolink: A Joint Enterprise of Employer Associations and Unions in the Building and Construction Industry. 25.05.2020 tarihinde <https://www.incolink.org.au/> adresinden erişildi.

İngiltere Halk Sağlığı Kurumu [PHE]. (2017). 09.07.2019 tarihinde <https://www.gov.uk/government/news/new-data-reveals-suicide-prevalence-in-england-by-occupation> adresinden erişilmiştir.

KASAHARA, M., YAMAZAKI, Y. ve SHIMIZU Y. Work-Related Suicide in Japan: Analyzing 228 Cases of Worker Suicides. https://www.researchgate.net/profile/Mami_Kiritani/publication/272832099_Work_Related_Suicide_in_Japan_Analyzing_228_Cases_of_Worker_Suicides/links/54f37b6f0cf299c8d9e50ba7/Work-Related-Suicide-in-Japan-Analyzing-228-Cases-of-Worker-Suicides.pdf, E.T.:07.02.2020.

KINCHIN, I. ve DORAN, C. M. (2017). The Economic Cost of Suicide and Non-Fatal Suicide Behavior in the Australian Workforce and the Potential Impact of a Workplace Suicide Prevention Strategy. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(4), 1-14.

KNOX, K. L., LITTS, D. A., TALCOTT, G. W., FEIG, J. C. ve CAINE, E. D. (2003). Risk of suicide and related adverse outcomes after exposure to a suicide prevention programme in the US Air Force: cohort study. *British Medical Journal*, 327, 1376.

KNOX, K. L., PFLANZ, S., TALCOTT, G. W., CAMPISE, R. L., LAVIGNE, J. E., BAJORSKA, A. et al. (2010) The US Air Force suicide prevention program: implications for public health policy. *American Journal of Public Health*, 100, 2457– 2463.

KÖSE, M. R. (2016). İntihar, Sosyo-Psikolojik, Kültürel ve Ekonomik Bir Çözümleme. Ankara: Anı Yayıncılık.

LEE, J., KIM, I. ve ROH, S. (2016). Descriptive study of claims for occupational mental disorders or suicide”, *Annals of Occupational and Environmental Medicine*, 28, 1-5. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5072321/pdf/40557_2016_Article_147.pdf, E.T.:07.02.2020.

LivingWorks. (2013) Applied Suicide Intervention Skills Training (ASIST). 25.05.2010 tarihinde <https://www.livingworks.net/asist> adresinden erişildi.

MAHON, M. J., TOBIN, J. P., CUSACK, D. A., KELLEHER, C. ve MALONE, K. M. (2005). Suicide Among Regular-Duty Military Personnel: A Retrospective Case-Control Study of Occupation-Specific Risk Factors for Workplace Suicide. *The American Journal of Psychiatry*, 162(9), 1688-1696.

MALMBERG, A., SIMKIN, S. ve HAWTON, K. (1999). Suicide in farmers. *British Journal of Psychiatry*, 175(2), 103-105.

MAN, F. (2015). Bir Hiper Esnek İstihdam Türü Olarak ‘Sıfır Süreli Sözleşme’: Akışkanlardan Gazlara Geçiş Mi?. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(8), 86-101.

MILLNER, A., SPITTAL, M.J., PIRKIS, J. ve LaMONTAGNE, A. (2013). Suicide by occupation: Systematic review and meta-analysis. *The British Journal of Psychiatry*, 203(6), 409-416.

MILLNER, A., MAHEEN, H., BISMARCK, M. M. ve SPITTAL, M. J. (2016). Suicide by health professionals: a retrospective mortality study in Australia, 2001-2012. *The Medical Journal of Australia*, 205(6), 260-265.

NAKAO, M., NISHIKITANI, M., SHIMA, S. and YANO, E. (2007) A 2-year cohort study on the impact of an Employee Assistance Programme (EAP) on depression and suicidal thoughts in male Japanese workers. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 81, 151–157.

National Suicide Prevention Strategy Advisory Group. (2017). Preventing suicide in England: Third progress report of the cross-government outcomes strategy to save lives. 09. 07.2019 tarihinde https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/582117/Suicide_report_2016_A.pdf, adresinden erişildi.

OzHelp Foundation Ltd. (2013) OzHelp Foundation. 25.05.2020 tarihinde <https://ozhelp.org.au/> adresinden erişildi.

ÖZTÜRK, B. (2003). Yaşama Hakkı ve İşkence Yasağı. İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları. 23.05.2020 tarihinde <https://openaccess.iku.edu.tr/handle/11413/1405>, adresinden erişildi.

ÖZTÜRK, O. ve ULUŞAHİN O. (2011). Ruh Sağlığı ve Bozuklukları I içinde Özkıyım (İntihar). (Sezai Berber). Ankara:Nobel Tıp Kitapevleri.

PEGULA, S. M. (2004). An Analysis of Workplace Suicides, 1992-2001. U.S. Bureau of Labor Statistics, 04.02.2020 tarihinde <https://www.bls.gov/opub/mlr/cwc/an-analysis-of-workplace-suicides-1992-2001.pdf>, adresinden erişildi.

Riverside Trauma Center. (2013) Post Traumatic Stress Management/Psychological First Aid Workshop (PTSM/ PFA) & Recognizing Depression and Suicide Risk. 25.05.2020 tarihinde <http://www.riversidetraumacenter.org/> adresinden erişildi.

RUDD, M.D., BERMAN, A.L., JOINER, T.E., NOCK, M.K., SILVERMAN, M.M., MANDRUSIAK, M., VAN ORDEN, K. ve WITTE, T. (2006). Warning Signs for Suicide: Theory, Research, and Clinical Applications, *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 36(3), 255-262.

Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası (SES). (2018). Sağlık Çalışanları İntihar Raporu. 04.02.2020 tarihinde <https://ses.org.tr/2018/04/calisma-duzeni-saglikta-intiharlari-artiriyor/>, adresinden erişildi.

SAVCI, B. (1980). Yaşam Hakkı ve Boyutları. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

SKEGG, K., FIRTH, H., GRAY, A. ve COX, B. (2010). Suicide by occupation: does access to means increase the risk?. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 44(5), 429-434.

SPENCER-THOMAS, S. (2013) Working Minds: Suicide Prevention in the Workplace. 25.05.2020 tarihinde <https://www.sprc.org/resources-programs/working-minds-suicide-prevention-workplace> adresinden erişildi.

Suicide at Chinese iPhone factory reignites concern over working conditions, 10.07.2019 tarihinde <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/01/07/suicide-chinese-iphone-factory-reignites-concern-working-conditions/> adresinden erişildi.

The NSW Centre for Rural and Remote Mental Health. (2013) Farm-Link Suicide Prevention Project. 25.05.2020 tarihinde <https://www1.health.gov.au/internet/publications/publishing.nsf/Content/suicide-prevention-activities-evaluation~Appendices~appendixa~project12> adresinden erişildi.

The Army Suicide Prevention Program. (2013). 25.05.2020 tarihinde <https://www.armyg1.army.mil/hr/suicide/training.asp> adresinden erişildi.

TIESMAN, H. M., KONDA, S., HARTLEY, D., MENENDEZ, C.C., RIDENOUR M. ve HENDRICKS, S. (2015). Suicide in U.S. Workplaces, 2003-2010 –A Comparison With Non-Workplace Suicides. *American Journal of Preventive Medicine*, 48(6), 674-682.

TUNALI, H. ve ÖZKAYA, S. (2016). Türkiye’de İşsizlik İntihar İlişkisinin Analizi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 56-70.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2018). İntihar İstatistikleri. 23.05.2020 tarihinde <http://tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod=search&araType=vt>, adresinden erişildi.

Uluslararası Çalışma Örgütü [ILO]. (2016). Workplace Stress: A Collective Challenge. World Day For Safety And Health At Work, ISBN: 978-92-2-130642-9, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---safework/documents/publication/wcms_466547.pdf, E.T.:04.02.2020.

WATERS, S. (2015). Suicide as Protest in the French Workplace. *Modern & Contemporary France*, 23(4), 491-510.

WATERS, S., KARANIKOLOS, M. ve McKEE, M. (2016). When Work Kills. *Journal of Public Mental Health*, 15(4), 229-243.

WHO, (2006). Preventing Suicide A Resource At Work. Department of Mental Health and Substance Abuse Management of Mental and Brain Disorder. Geneva, 11.02.2020 tarihinde https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/43502/9241594381_eng.pdf;jsessionid=7FD82A5F4E8E4D31EBBCBC0092ACC1F8?sequence=1 adresinden erişildi.

WINDSOR-SHELLARD, B. (2017). Suicide by occupation, England: 2011 to 2015. Office for National Statistics, 04.02.2020 tarihinde <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/deaths/articles/suicidebyoccupation/england2011to2015> adresinden erişilmiştir.

WOO, J. ve POSTOLACHE, T. T. (2008). The impact of work environment on mood disorders and suicide: Evidence and implications. *International Journal on Disability and Human Development*, 7(2), 185-200.

YAKAR, M., TEMURÇİN, K. ve KERVANKIRAN, İ. (2017). Suicide in Turkey: its changes and regional differences. *Bulletin of Geography*. 35, 123–143.

YILDIRIM, K. (2019). Politik Cinayet Olarak İşçi İntiharlarının Sınıfsallığı. 25.05.2020 tarihinde <https://www.evrensel.net/haber/390537/politik-cinayet-olarak-isci-intiharlarinin-sinifsalligi> adresinden erişildi.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

ÖZEL YETENEKLİ ÖĞRENCİLERİN LİDERLİK BECERİLERİ*

Muhammet İbrahim Akyürek

Dr.

Hacettepe Üniversitesi

E-mail: i_akyurek56@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9122-471X

Özet

Bu araştırmanın amacı, özel yetenekli öğrencilerin liderlik becerilerine ilişkin algılarını belirlemektir. Bu araştırma, kesitsel tarama modelindedir. Araştırmanın örneklemini, 2018-2019 eğitim öğretim yılında Ankara ilinde bulunan BİLSEM'lerde öğrenim gören toplam 338 öğrenci oluşturmaktadır. Bu araştırmada öğrencilerin algısına göre, özel yetenekli öğrencilerin liderlik becerileri düzeyi incelenmiştir. Analizler sonucunda; özel yetenekli öğrencilerin liderlik becerilerinin yeterli ve iyi bir düzeyde olduğu ifade edilebilir. Öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları toplam kardeş sayısı, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu ve BİLSEM özel yetenek alanı değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermiştir. Ayrıca öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları cinsiyet, sınıf, kaçınıcı çocuk ve aile gelir durumu değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Benzer araştırmalar; özel yetenekli olan ve olmayan öğrencilerin liderlik becerileri düzeyinin karşılaştırılmasına dönük olarak da gerçekleştirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, özel yetenek, öğrenci, özel yetenekli öğrenci.

Alan Tanımı: Liderlik

LEADERSHIP SKILLS OF SPECIAL TALENTED STUDENTS

Abstract

The aim of this study is to determine the perceptions of students with special abilities regarding leadership skills. This research is in cross-sectional scanning

*Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Atf (APA): Akyürek, M. İ., (2020), Özel Yetenekli Öğrencilerin Liderlik Becerileri, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 12 (2): 198-219.

model. The sample of the study consists of a total of 338 students studying at BİLSEM in Ankara in the 2018-2019 academic year. In this research, the leadership skills level of specially talented students were examined according to the perception of the students. As a result of the analysis; It can be stated that leadership skills of specially talented students are at a sufficient and good level. Students' perceptions about the level of leadership skills showed a significant difference according to the total number of siblings, mother education level, father education level and BİLSEM special ability area variables. In addition, students' perceptions of the level of leadership skills did not differ significantly based on gender, class, number of children and family income. Similar studies; It can also be carried out to compare the level of leadership skills of students with and without special skills.

Keywords: Leadership, talent, student, talented student.

GİRİŞ

Demokratik değişim ve yeni ekonomik yapılanmalar, toplumların ve insanların yaşamlarının değişimini zorunlu kılmaktadır (Brown, Swanson ve Barton, 2003). Önceden devlet elinde olan sorumlulukları, günümüz koşullarında yerel yönetimler ve toplumsal kuruluşlar üstlenmektedir. Paydaşlar, bu rekabet dolu ortamda başarılı olmak istiyorlarsa liderlik becerilerine sahip olmaları gerekmektedir (Tabb ve Montesi, 2000). Yeni binyılda liderlik iş dünyası ve yükseköğretimin en öncelikli konularından birisi haline gelmiştir (Fullan, 2001).

Liderlik, bir sanattır ve temelinde bir felsefe vardır. Liderlik, doğru olanı yapmaktır. Lider; yön, amaç ve pusuladır (Covey, 2011). Liderler, grupta bulunan diğer bireylerden daha çok, grubun tutum ve düşüncelerini etkileme eğilimindedirler. Bu nedenle, herhangi bir zamanda grubun iklimini değerlendirmede daha avantajlıdırlar. Grubun istekleri ve normları konusunda grup üyelerinden daha duyarlıdırlar (Aydın, 2010). Liderlik stratejisinin özü, model olmaktır. Çünkü örgütteki bireyleri etkileme ve yönlendirmede eylem sözden daha etkilidir (Senge, 2013). Liderler, değişimi, baş edilmesi gereken bir problem olarak değil de bir fırsat olarak kucakladıklarında örgütler gelişebilir. Gelişim sürekli olmalı ve örgütü oluşturan bütün alt sistemlerde gerçekleştirilmelidir. Örgüt liderleri farklılıklara saygılı ve ayrımcılığı tedavi eden, destekleyici bir toplumun nasıl oluşturulacağını öğrenirlerse örgütler gelişebilir. Örgüt liderleri işlerine odaklandıklarında ve yaptıkları işin doğasını doğru olarak algıladıklarında örgütler gelişebilir (Schlechty, 2011). Liderlik; başkalarının tutum, düşünce ve davranışlarını etkileyebilme kabiliyetidir. Lider, örgütün amaçlarını gerçekleştirebilmek için çalışanlarına yön veren, onları motive

edip hedeflere ulaştıran kişidir. Liderliğin üç unsuru bulunmaktadır; liderin kendisi, koşullar ve lideri izleyenlerdir (Koçel, 2014). Liderlik; bir grubu belirli ortak amaçların gerçekleştirilmesi doğrultusunda etkileyebilme ve yönlendirebilme sanatıdır.

Alandaki birçok araştırmacı liderliğin kazanıldığını ve doğuştan olmadığını savunmaktadır (Bennis, 1999). Liderlik geliştirmenin bir lüks olmadığı gittikçe daha açık hale gelmekte ve liderlik geliştirme stratejik bir gerekliliğe dönüşmektedir (Fulmer ve Goldsmith, 2000). Fertman ve Long (1990)'a göre liderlik becerilerinin öğretilerek okul müfredatında uygulanması mümkündür. Carter ve Spotanski (1989) tüm öğrencilerde, özellikle de bu gibi becerilerini geliştirme olanağı bulamamış olanlarda, liderlik becerilerini geliştirmek için kullanılacak ders materyalinin gelişimini desteklemiştir. Tüm öğrenciler kapsamında özel yetenekli öğrenciler de bulunmaktadır. Özel yetenekli öğrencilerin, yetenek bazlı sahip oldukları bir zekâ alt limiti bulunmaktadır.

Zekâ, psikolojide en çok araştırılan kavramlardandır. Literatürde zekâ tanımları farklılaşmaktadır. Binet (1905) zekâyı iyi muhakeme yetisi, iyi hüküm verebilme ve eleştirel bakış açısına sahip olabilme (Özguven, 1994); Gardner (2013) zekâyı çok yönlü bir kapasite şeklinde tanımlamaktadır. Literatürde zekânın tanımına ilişkin görülen bu farklılık zekâ türlerine de yansımış ve araştırmacılar farklı zekâ türlerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Gardner, 1983-1998 yılları arasında çoklu zekâ kuramını geliştirerek, zekânın tek boyutlu olmadığını ileri sürmüştür. Zekâ türleri arasında; sözel-dilsel, mantıksal-matematiksel, görsel-uzamsal, bedensel-kinestetik, müziksel-ritmik, bireylerarası, doğacı, birey içi, varoluşçu ve ruhsal zekâ yer almaktadır.

Zekâ, elle tutulup gözle görülemeyen fakat var olduğuna inanılan zihinsel bir güçtür ve bu doğrultuda zekâ düzeyi yüksek olan bireylerin zihinleri gizemli bir kavramdır. Literatürde yüksek zekâ düzeyi, farklı bir ifade ile üstün zekâ tanımlarının, muhafazakâr tanımlardan liberal tanımlara doğru yol aldığı görülmektedir. Buna göre, muhafazakâr yaklaşıma göre üstün zekâ, uygulanan zekâ testlerinden belirlenmiş eşik puanının aşılması olarak belirtilmektedir. Liberal tanımlarda ise üstün zekâ, çeşitli performans alanlarında gösterilen yüksek potansiyel veya üst düzey kapasite olarak ifade edilmektedir (Sak, 2014). Üstün zekâlı bireyler, özel yetenekli bireyler şeklinde de ifade edilebilmektedir.

Literatür tarandığında; özel yeteneklilerde liderlik hakkında yurt içi ve dışı çalışmalarına rastlanmaktadır. Liderlik Güçlü Yönleri Göstergesi kullanılarak 4-6. sınıfa devam eden üstün zekâlı ve yetenekli öğrencilere uygulanarak yapılan çalışmada kızların “sempatik olma”, “vicdanlı olma” ölçeklerinde ve toplam

puanda daha iyi oldukları ortaya çıkmıştır (Riley & Karnes, 1994). Aynı ölçek 6-12. sınıflara devam eden şehir ve kırsal kesimdeki üstün zekâlı ve yetenekli öğrencilere de uygulanmış, ama anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (Abel & Karnes, 1993). Smith, Smith ve Barnette (1991) liderlik eğitim programının üstün zekâlı ve yetenekli ergen öğrencilere etkisini araştırmıştır. Program sonucunda öğrencilerin grup üyelerine cevap verme isteği, diğerlerini etkileme yeteneği, sözel beceriler, karar verme becerileri, kendine güven ve diğer bazı grup dinamiklerinde birtakım değişiklikler gözlenmiştir. Smyth ve Ross (1999) tarafından 4-6. sınıfa devam eden üstün zekâlı ve yetenekli öğrencilerin küçük grup ortamında liderlik davranışları incelenmiştir. En fazla gözlenen liderlik stratejisi, fikir önerilerinin takdir edilmesi olmuştur. Ayrıca liderliği gösterecek birçok olanak olmasına karşın öğrencilerin bunları kullanmadığı gözlenmiştir. Milligran (2004), 10-12. sınıfa devam eden kırsal bölgelerde yaşayan üstün zekâlı ve yetenekli öğrenciler için bir yıllık liderlik eğitim programı geliştirmiştir. Bir yıllık katılımdan sonra öğrencilerin 9 alanın tümünde önemli kazanımlar sağladığı belirlenmiştir. Acar (2007)'ın 10-11 yaşındaki öğrencilerle Raven SPM ve Roets Liderlik Değerlendirme Ölçeği'ni kullanarak yaptığı araştırmada Roets Liderlik Değerlendirme Ölçeği'nin geçerli ve güvenilir bir test olduğu, zekâ ile liderlik arasında anlamlı düzeyde bir ilişki olduğu, üstün zekâlı öğrencilerin liderlik becerilerinin üstün zekâlı olmayanlara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Emir ve Acar (2007) tarafından Liderlik Becerileri ve Davranışları Ölçeği ile zekâ ile liderlik becerileri arasındaki ilişki ve üstün zekâlı ve yetenekli olan ve olmayan öğrencilerin liderlik becerileri incelenmiştir. Araştırma sonucunda zekâ ile liderlik toplam puan ile alt boyutları olan problem çözme becerileri, grup dinamiği becerileri, yordama-tahmin yürütme becerileri ve uygulama becerileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Özel yetenekli bireylere tüm toplumlarda rastlamak mümkündür. Özel yetenekli bireyler kimi zaman yetenekleri ile toplumun dikkatini çekmiş, kimi zaman ise keşfedilememiş yetenekler olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Günümüz rekabet dünyasında devletler hayatta kalabilmek ve refah seviyelerini artırabilmek için bilim, sanat, spor gibi birçok alanda nitelikli ve yetişmiş insan gücüne gereksinim duymaktadır. Beyin gücü, bilgi çağı olarak adlandırılan bu çağda en önemli ekonomik girdiler arasında yer almaktadır (Levent, 2012). Genel nüfusun %2'si oranında özel yetenekli birey olduğu düşünülürse, bu bireylerin eğitimlerine erken yaşlarda başlanması ve yeteneklerinin gelişimi büyük bir önem taşımaktadır (Davaslıgil, 2004). Özellikle son yıllarda birçok ülkenin, özel yetenekli bireylerin bilgi ve yeteneklerinden faydalanma ve bunun gerçekleşmesi için özel yetenekli

bireylerin yetiştirilmesinde nitelikli eğitim ve etkinliklere büyük bir önem verilmektedir.

Türkiye'deki eğitim kurumları arasında Bilim ve Sanat Merkezleri (BİLSEM) yer almaktadır. BİLSEM'ler; okul öncesi eğitim, ilkokul, ortaokul ve lise çağındaki özel yetenekli öğrencilerin bireysel yeteneklerinin farkında olmaları ve kapasitelerini geliştirerek en üst düzeyde kullanmalarını sağlamak amacıyla yerleşim biriminin özellikleri, ulaşım imkânları ve bölgesel olarak nüfusunun 100.000'den az olmaması şartı ile hizmet alması öngörülen öğrenci sayısı gibi hususlar da dikkate alınarak valiliklerin teklifi üzerine Bakanlıkça açılan eğitim kurumlarıdır (MEB, 2019a). Türkiye'de toplam 160 BİLSEM bulunmakta ve bu eğitim kurumlarında toplam 63095 öğrenci eğitim görmektedir (MEB, 2019b). Türkiye'deki 81 ilin her birinde en az bir BİLSEM bulunmaktadır.

BİLSEM'lerde eğitim gören tüm özel yetenekli öğrencilerin kapasitelerini geliştirmenin yanı sıra özellikle sahip olmaları gereken bir özellik de liderlik becerisidir. Özel yetenekli öğrencilerin liderlik becerilerine sahip olmaları yönlendirebilme, etkileyebilme vb. birtakım eğitimsel ve yaşantısal katkılar sağlayabilecektir. Genel olarak alanyazında yönetsel liderlik becerileri ele alınmaktadır. Bu bağlamda, bu araştırma önceki çalışmalardan farklılık göstermekte olup; alanyazına, eğitim alanı paydaş, uzman ve akademisyenlerine özel yetenekli öğrencilerin liderlik becerileri konusunda rehberlik edebilecektir. Bu nedenle, özel yetenekli öğrencilerin liderlik becerilerinin araştırılması önem arz etmektedir. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı, özel yetenekli öğrencilerin liderlik becerilerine ilişkin algılarını belirlemektir. Bu doğrultuda belirlenen alt problemler şunlardır:

1. Öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri ne düzeydedir?
2. Öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermekte midir?
3. Öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri sınıf değişkenine göre farklılık göstermekte midir?
4. Öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri toplam kardeş sayısı değişkenine göre farklılık göstermekte midir?
5. Öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri kaçınıcı çocuk değişkenine göre farklılık göstermekte midir?
6. Öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri aile gelir durumu değişkenine göre farklılık göstermekte midir?
7. Öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri anne eğitim durumu değişkenine göre farklılık göstermekte midir?

8. Öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri baba eğitim durumu değişkenine göre farklılık göstermekte midir?
9. Öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri BİLSEM özel yetenek alanı değişkenine göre farklılık göstermekte midir?

YÖNTEM

Araştırmanın bu kısmında, araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araçlarına, verilerin toplanması ve analizine yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, kesitsel tarama modelindedir. Tarama modelinde, araştırmadaki konu veya birey bulunduğu koşullar içerisinde olduğu gibi tasvir edilmeye çalışılır (Karasar, 2015). Bu modele dayalı olarak öğrencilerin algısına göre, özel yetenekli öğrencilerin liderlik becerileri düzeyi incelenmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2018-2019 eğitim öğretim yılında Ankara'daki Bilim ve Sanat Merkezleri (BİLSEM)'nde eğitim gören özel yetenekli öğrenciler oluşturmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) 2017-2018 Öğretim Yılı Eğitim İstatistikleri'ne göre, araştırma evrenindeki toplam öğrenci sayısı 2827'dir.

Araştırmanın örneklemini, 2018-2019 eğitim öğretim yılında Ankara ilinde bulunan BİLSEM'lerde öğrenim gören toplam 338 öğrenci oluşturmaktadır. Öğrencilerin örnekleme alınması, seçkisiz örnekleme yöntemlerinden basit seçkisiz örnekleme ile gerçekleştirilmiştir. Basit seçkisiz örnekleme yöntemi, seçkisiz örnekleme yöntemleri arasında yer almaktadır. Seçkisizlik (yansızlık), örneklemede temel alınan birimlerin örneklem için seçilme olasılıklarının eşit olmasını tanımlar (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012).

Araştırma formu toplam 338 öğrenciye uygulanmış ve bu formlar üzerinden analizler yapılmıştır. Araştırmaya katılanların demografik değişkenlere ilişkin bilgilerine aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 1*Demografik Değişkenlere Göre Frekans ve Yüzde Dağılımları*

	Değişken	N	%
Cinsiyet	Kız	194	57.4
	Erkek	144	42.6
Sınıf	2-4. sınıf arası	236	69.8
	5-8. sınıf arası	69	20.4
	9-12. sınıf arası	33	9.8
Toplam kardeş sayısı	Tek kardeş	68	20.1
	2 kardeş	201	59.5
	3 kardeş	69	20.4
Kaçınıcı çocuk	Birinci	232	68.6
	İkinci	71	21
	Üçüncü	35	10.4
Aile gelir durumu	Aylık 2500 TL'den az	33	9.8
	Aylık 2501-4500 TL arası	81	24
	Aylık 4501-6500 TL arası	76	22.5
	Aylık 6501-8500 TL arası	81	24
	Aylık 8501 ve üstü TL	67	19.8
Anne eğitim durumu	İlkokul-Ortaokul	20	5.9
	Lise	89	26.3
	Ön lisans	20	5.9
	Lisans	166	49.1
	Lisansüstü	43	12.7
Baba eğitim durumu	İlkokul-Ortaokul	25	7.4
	Lise	51	15.1
	Ön lisans	38	11.2
	Lisans	160	47.3
	Lisansüstü	64	18.9
BİLSEM özel yetenek alanı	Genel zihinsel	249	73.7
	Resim	59	17.5
	Müzik	30	8.9
	Toplam	338	100

Tablo incelendiğinde; cinsiyet değişkenine göre oran olarak kızların %57.4 ile, erkeklere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Sınıf değişkenine göre en fazla orana sahip grubu %69.8 ile 2-4. sınıf arası, en az orana sahip grubu ise %9.8 ile 9-12. sınıf arası grubundaki öğrenciler oluşturmaktadır. Toplam kardeş sayısı değişkenine göre en fazla orana sahip grubu %59.5 ile 2 kardeş, en az orana sahip grubu ise %20.1 ile tek kardeş grubundaki öğrenciler oluşturmaktadır. Kaçınıcı çocuk değişkenine göre en fazla orana sahip grubu %68.6 ile birinci, en az orana sahip grubu ise %10.4 ile 9-12. üçüncü grubundaki öğrenciler oluşturmaktadır. Aile gelir durumu değişkenine göre en fazla orana sahip grupları %24 ile aylık 2501-4500 TL arası ve aylık 6501-8500 TL arası, en az orana sahip grubu ise %9.8 ile aylık 2500 TL'den az grubundaki öğrenciler oluşturmaktadır. Anne eğitim durumu değişkenine göre en fazla orana sahip grubu %49.1 ile lisans, en az orana sahip grupları ise %5.9 ile ilkokul-ortaokul ve ön lisans grubundaki öğrenciler oluşturmaktadır. Baba eğitim durumu değişkenine göre en fazla orana sahip grubu %47.3 ile lisans, en az orana sahip grubu ise %7.4 ile ilkokul-ortaokul grubundaki öğrenciler oluşturmaktadır. BİLSEM özel yetenek alanı değişkenine göre en fazla orana sahip grubu %73.7 ile genel zihinsel, en az orana sahip grubu ise %8.9 ile müzik grubundaki öğrenciler oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada, Roets Liderlik Değerlendirme Ölçeği kullanılmıştır. Roets (1992) tarafından geliştirilen “Roets Liderlik Değerlendirme Ölçeği (RLDÖ)”, bireylerin liderlik düzeylerini ölçmek amacıyla, kendini değerlendirme ölçme yöntemiyle hazırlanmış bir ölçektir. Toplam 26 maddeden oluşan ölçek, 5’li likert tipi biçiminde hazırlanan bir test olup, aynı zamanda tek boyutlu bir yapı göstermektedir.

Ölçeğin geçerlik çalışması için Roets’un Liderlik Becerileri Değerlendirme Ölçeği, Üstün Öğrencilerin Davranışsal Özellikleri Ölçeği (SRBCSS)’nin liderlik alt ölçeği ve Liderlik Kontrol Listesi kullanılmıştır. Buna göre ölçeğin SRBCSS ve “Liderlik Kontrol Listesi” ile yapılan geçerlik çalışmasında RLDÖ ile SRBCSS’nin liderlik bölümü arasında .71; Liderlik Kontrol Listesi ise .77 düzeyinde ilişki bulunmuştur. Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin bulgular, iki yarı test güvenilirliğinin .85 şeklinde rapor edilmiştir. SRBCSS ile Spearman Brown yöntemi ile yapılan güvenilirlik çalışmasında korelasyon .59 düzeyinde belirlenmiştir.

Roets Liderlik Değerlendirme Ölçeği’nin Türkçe’ye uyarlama çalışması Çayırdağ ve Acar (2007) tarafından gerçekleştirilmiştir. Orijinal formu 8-18 yaşları için hazırlanmış olan ölçeğin standardizasyonu için, 10-12 yaş aralığında bir örneklem

ile çalışılmıştır. Cronbach-alfa değeri .91 olarak rapor edilen ölçeğin, iki yarı test güvenilirliği formlar arası korelasyon katsayısı .81, Guttman iki yarı değeri .90, Spearman Brown değeri .90 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin test-tekrar test güvenilirliği .80 olarak belirlenmiştir (Çayırdağ ve Acar, 2007).

Ölçeğin güvenilirliğini test etmek amacıyla; ölçek Likert tipi olduğundan ve tek uygulamadan elde edildiğinden Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı (α) hesaplanmıştır. Tablo 2’de görüldüğü üzere güvenilirlik katsayısı “ $\alpha=.85$ ” olarak bulunmuştur. Psikolojik bir test için hesaplanan güvenilirlik katsayısının .70 ve daha yüksek olması test puanlarının güvenilirliği için genel olarak yeterli görülmektedir (Büyüköztürk, 2013).

Ölçekte yer alan maddeler için yanıtlanan seçenekler ve puan aralıkları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2

Roets Liderlik Değerlendirme Ölçeği Maddelerine Yönelik Seçenekler ve Puan Aralıkları

Seçenekler	Verilen Puan	Puan Aralığı
Hiçbir zaman	1	1.00 – 1.80
Nadiren	2	1.81 – 2.60
Bazen	3	2.61 – 3.40
Sıklıkla	4	3.41 – 4.20
Her zaman	5	4.21 – 5.00

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada kullanılan ölçme aracının uygulanabilmesi için gerekli izinler alınmıştır. Araştırmada kullanılan ölçme aracı, 2018-2019 eğitim öğretim yılı Nisan ayı içerisinde, BİLSEM’lerde öğrenim gören 338 öğrenciye araştırmacı tarafından gerekli ön açıklama yapılmak suretiyle uygulanarak veriler toplanmıştır.

Kullanılacak istatistik analizlerin belirlenmesi amacıyla, öncelikle verilerin normal dağılım gösterip göstermediği kontrol edilmiştir. Normallik değerlerinin belirlenmesinde, Kolmogrov-Smirnov Testi kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda, liderlik değerlendirme ölçeğinin normallik analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3*Liderlik Değerlendirme Ölçeği'nin Normallik Analizi Sonuçları*

	<i>N</i>	\bar{x}	<i>SS</i>	<i>K-S</i>	<i>p</i>
Liderlik değerlendirme ölçeği	338	4.25	.40	1.12	.16

Tabloda; liderlik değerlendirme ölçeğinin kolmogrov-smirnov testi değerinin .05' den büyük ve $p > .05$ olması, ölçekteki veri dağılımının normal dağılım gösterdiği anlamına gelmektedir (Büyüköztürk, 2013). Bu bağlamda, araştırmanın alt problemlerinin sınanması için parametrik test teknikleri seçilmiştir.

Ayrıca büyük gruplar üzerinden toplanan verilerin, normal dağılıma yakın dağılım gösterdikleri kabul edilir ve buna göre parametrik istatistikler seçilebilir. Dağılımın normal dağılımdan aşırı sapma göstermediği şeklinde bir varsayımı ileri sürmek için öngörülen örneklem büyüklüğü genellikle 30 ve daha büyük olarak gösterilmektedir. Ancak sosyal bilimlerde pek çok araştırmalar, özellikle de deneysel araştırmalar, daha küçük gruplar üzerinde yapılmaktadır. Literatürde, alt grupların her birinin büyüklüklerinin 15 ve daha yüksek olması durumunda parametrik bir istatistiğin kullanılmasının, analizde hesaplanacak “p” anlamlılık düzeyinde önemli bir sapmaya yol açmadığına ilişkin incelemelere rastlanmaktadır (Büyüköztürk, 2013). Bu kapsamda verilerin çözümlenmesi doğrultusunda, öncelikle frekans ve yüzde analizleri yapılmıştır. Ayrıca iki alt kategorili değişkenlerde, bağımsız (ilişkisiz) örneklem için t-testi; üç ya da daha fazla alt kategorili değişkenlerde ise, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Bulguların yorumlanmasında, anlamlılık değeri $p < .05$ olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Araştırmanın birinci alt problemi kapsamında; öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri düzeyi incelenmiştir. Aşağıdaki tabloda, öğrencilerin liderlik becerilerine ilişkin betimsel istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 4*Öğrencilerin Liderlik Becerilerine İlişkin Betimsel İstatistikler*

Boyut	<i>N</i>	\bar{x}	<i>SS</i>
Liderlik becerileri	338	4.25	.40

Tablo incelendiğinde; öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algılarının “her zaman” düzeyinde ($\bar{x} = 4.25$) olduğu görülmektedir.

Araştırmanın ikinci alt problemi kapsamında; öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri düzeyi cinsiyet değişkenine göre incelenmiştir. Cinsiyet değişkenine göre, öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin t-testi sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 5

Cinsiyet Değişkenine Göre, Öğrencilerin Liderlik Becerileri Düzeyine İlişkin T-Testi Sonuçları

Boyut	Cinsiyet	N	\bar{x}	S	sd	t	p
Liderlik becerileri	Kız	194	4.27	.39	336	1.38	.16
	Erkek	144	4.21	.40			

* $p < .05$

Tablo incelendiğinde; öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir, $t(336) = .16$, $p > .05$. Bu bulgu, liderlik becerileri ile cinsiyet arasında anlamlı bir fark olmadığı şeklinde de yorumlanabilir.

Araştırmanın üçüncü alt problemi kapsamında; öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri düzeyi sınıf değişkenine göre incelenmiştir. Okul türü değişkenine göre, öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 6

Sınıf Değişkenine Göre, Öğrencilerin Liderlik Becerileri Düzeyine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Boyut	Sınıf	N	\bar{x}	SS	F	p	Anlamlı fark
Liderlik becerileri	2-4. sınıf arası	236	4.29	.40	3.97	.06	---
	5-8. sınıf arası	69	4.17	.40			
	9-12. sınıf arası	33	4.13	.34			

* $p < .05$

Tablodaki analiz sonuçları; öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları arasında sınıf değişkenine göre anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir, $F = 3.97$, $p > .05$. Başka bir deyişle, öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları, sınıf değişkenine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmemektedir.

Araştırmanın dördüncü alt problemi kapsamında; öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri düzeyi toplam kardeş sayısı değişkenine göre incelenmiştir. Toplam kardeş sayısı değişkenine göre, öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 7

Toplam Kardeş Sayısı Değişkenine Göre, Öğrencilerin Toplam Kardeş Sayısı Düzeyine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Boyut	Toplam kardeş sayısı	<i>N</i>	\bar{x}	<i>SS</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	Anlamlı fark
Liderlik becerileri	Tek kardeş	68	4.27	.31	3.71	.02*	2 kardeş/3 kardeş
	2 kardeş	201	4.28	.40			
	3 kardeş	69	4.13	.43			

* $p < .05$

Tablodaki analiz sonuçları; öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları arasında toplam kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $F = 3.71$, $p < .05$. Başka bir deyişle, öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları, toplam kardeş sayısı değişkenine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Toplam kardeş sayısı arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Dunnett's C testinin sonuçlarına göre; 2 kardeş ($\bar{x} = 4.28$ -her zaman düzeyinde) grubundaki öğrencilerin, liderlik becerileri düzeyine ilişkin algılarının 3 kardeş ($\bar{x} = 4.13$ -sıklıkla düzeyinde) grubundaki öğrencilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Araştırmanın beşinci alt problemi kapsamında; öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri düzeyi kaçınıcı çocuk değişkenine göre incelenmiştir. Kaçınıcı çocuk değişkenine göre, öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 8

Kaçınıcı Çocuk Değişkenine Göre, Öğrencilerin Liderlik Becerileri Düzeyine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Boyut	Kaçınıcı çocuk	<i>N</i>	\bar{x}	<i>SS</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	Anlamlı fark
Liderlik becerileri	Birinci	232	4.24	.41	2.67	.07	---
	İkinci	71	4.31	.39			
	Üçüncü	35	4.12	.31			

* $p < .05$

Tablodaki analiz sonuçları; öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları arasında kaçınıcı çocuk değişkenine göre anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir, $F= 2.67$, $p> .05$. Başka bir deyişle, öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları, kaçınıcı çocuk değişkenine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmemektedir.

Araştırmanın altıncı alt problemi kapsamında; öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri düzeyi aile gelir durumu değişkenine göre incelenmiştir. Aile gelir durumu değişkenine göre, öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 9

Aile Gelir Durumu Değişkenine Göre, Öğrencilerin Liderlik Becerileri Düzeyine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Boyut	Aile gelir durumu	N	\bar{x}	SS	F	p	Anlamlı fark
Liderlik becerileri	Aylık 2500 TL'den az	33	4.13	.37	2.83	.06	---
	Aylık 2501-4500 TL arası	81	4.17	.39			
	Aylık 4501-6500 TL arası	76	4.25	.38			
	Aylık 6501-8500 TL arası	81	4.28	.40			
	Aylık 8501 ve üstü TL	67	4.35	.41			

* $p<.05$

Tablodaki analiz sonuçları; öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları arasında aile gelir durumu değişkenine göre anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir, $F= 2.83$, $p> .05$. Başka bir deyişle, öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları, aile gelir durumu değişkenine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmemektedir.

Araştırmanın yedinci alt problemi kapsamında; öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri düzeyi anne eğitim durumu değişkenine göre incelenmiştir. Anne eğitim durumu değişkenine göre, öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 10

Anne Eğitim Durumu Değişkenine Göre, Öğrencilerin Liderlik Becerileri Düzeyine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Boyut	Anne eğitim durumu	N	\bar{x}	SS	F	p	Anlamlı fark
Liderlik becerileri	İlkokul-Ortaokul	20	4.35	.21	3.11	.01*	Lisans/Lise
	Lise	89	4.14	.40			
	Ön lisans	20	4.37	.34			
	Lisans	166	4.29	.40			
	Lisansüstü	43	4.20	.43			

* $p < .05$

Tablodaki analiz sonuçları; öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları arasında anne eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $F = 3.11$, $p < .05$. Başka bir deyişle, öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları, anne eğitim durumu değişkenine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Anne eğitim durumu arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Dunnett's C testinin sonuçlarına göre; lisans ($\bar{x} = 4.29$ -her zaman düzeyinde) grubundaki öğrencilerin, liderlik becerileri düzeyine ilişkin algılarının lise ($\bar{x} = 4.14$ -sıklıkla düzeyinde) grubundaki öğrencilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Araştırmanın sekizinci alt problemi kapsamında; öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri düzeyi baba eğitim durumu değişkenine göre incelenmiştir. Baba eğitim durumu değişkenine göre, öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 11

Baba Eğitim Durumu Değişkenine Göre, Öğrencilerin Liderlik Becerileri Düzeyine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Boyut	Baba eğitim durumu	<i>N</i>	\bar{x}	<i>SS</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	Anlamlı fark
Liderlik becerileri	İlkokul-Ortaokul	25	4.31	.39	4.16	.00*	Lisans/Lise
	Lise	51	4.06	.39			
	Ön lisans	38	4.29	.36			
	Lisans	160	4.30	.41			
	Lisansüstü	64	4.21	.36			

* $p < .05$

Tablodaki analiz sonuçları; öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları arasında baba eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $F = 4.16$, $p < .05$. Başka bir deyişle, öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları, baba eğitim durumu değişkenine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Baba eğitim durumu arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffé testinin sonuçlarına göre; lisans ($\bar{x} = 4.30$ -her zaman düzeyinde) grubundaki öğrencilerin, liderlik becerileri düzeyine ilişkin algılarının lise ($\bar{x} = 4.06$ -sıklıkla düzeyinde) grubundaki öğrencilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Araştırmanın dokuzuncu alt problemi kapsamında; öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri düzeyi BİLSEM özel yetenek alanı değişkenine göre incelenmiştir. BİLSEM özel yetenek alanı değişkenine göre, öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 12

BİLSEM Özel Yetenek Alanı Değişkenine Göre, Öğrencilerin Liderlik Becerileri Düzeyine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Boyut	BİLSEM özel yetenek alanı	N	\bar{x}	SS	F	p	Anlamli fark
Liderlik becerileri	Genel zihinsel	249	4.27	.40	4.74	.00*	Genel
	Resim	59	4.11	.33			zihinsel/
	Müzik	30	4.32	.46			Resim

* $p < .05$

Tablodaki analiz sonuçları; öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları arasında BİLSEM özel yetenek alanı değişkenine göre anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $F = 4.74$, $p < .05$. Başka bir deyişle, öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları, BİLSEM özel yetenek alanı değişkenine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. BİLSEM özel yetenek alanı arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre; genel zihinsel ($\bar{x} = 4.27$ -her zaman düzeyinde) grubundaki öğrencilerin, liderlik becerileri düzeyine ilişkin algılarının resim ($\bar{x} = 4.11$ -sıklıkla düzeyinde) grubundaki öğrencilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmanın birinci alt problemi kapsamında; öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri düzeyi incelenmiştir. Bu kapsamda yapılan analizler sonucunda; öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algılarının “her zaman” düzeyinde olduğu bulunmuştur. Bu bulgu; Ogurlu (2012), Demirçelik, Karacabey ve Cenan (2017) ve Küçük (2017) tarafından yapılan araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Özel yetenekli öğrencilerin liderlik becerilerinin yeterli ve iyi bir düzeyde olduğu ifade edilebilir. Bu durum, özel yetenekli öğrencilerin sahip oldukları zekâ ve yetenek durumlarından kaynaklanabilir.

Araştırmanın ikinci alt problemi kapsamında; öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri düzeyi cinsiyet değişkenine göre incelenmiştir. Bu kapsamda yapılan analizler sonucu; öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Bu bulgu; Posner ve Brodsky (1994), Posner ve Kouzes (1997), Tüysüz (2007), Avcı (2009), Güneş (2010), Cansoy, Türkoğlu ve Parlar (2016), Demirçelik, Karacabey ve Cenan (2017) ve Küçük (2017) tarafından yapılan araştırma bulgularıyla benzerlik

göstermektedir. Ayrıca araştırma bulgusu; Acar (2007), Durmuş (2011), Ogurlu (2012) ve Cansoy (2015) tarafından yapılan araştırma bulgularıyla örtüşmemektedir. Acar (2007), Durmuş (2011), Ogurlu (2012) ve Cansoy (2015) tarafından yapılan araştırmalarda; liderlik becerisi, kızlarda erkeklerden daha yüksek çıkmıştır. Bu durum, kız öğrencilerin liderlik becerilerine ilişkin daha fazla ilgili olmalarından kaynaklanabilir.

Araştırmanın üçüncü alt problemi kapsamında; öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri düzeyi sınıf değişkenine göre incelenmiştir. Bu kapsamda yapılan analizler sonucu; öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları sınıf değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Bu bulgu; Demirçelik, Karacabey ve Cenan (2017) tarafından yapılan araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir.

Araştırmanın dördüncü alt problemi kapsamında; öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri düzeyi toplam kardeş sayısı değişkenine göre incelenmiştir. Bu kapsamda yapılan analizler sonucu; öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları arasında toplam kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı bir fark olduğunu göstermiştir. 2 kardeş (her zaman düzeyinde) grubundaki öğrencilerin, liderlik becerileri düzeyine ilişkin algılarının 3 kardeş (sıklıkla düzeyinde) grubundaki öğrencilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Araştırma bulguları; Ogurlu (2012) tarafından yapılan araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Ogurlu (2012) tarafından yapılan araştırmada; çocuk sayısı fazla olan olan grubun tek çocuk ve 2 kardeş olan gruba göre daha düşük puan aldıkları görülmüştür. Özel yetenekli öğrencilerde az kardeş sayısı, liderlik becerilerinde artış sağlayabilir. Bu durum, ebeveynlerin öğrenciye daha fazla ilgi ve destek göstermesi ile zaman ayırmasından kaynaklanabilir.

Araştırmanın beşinci alt problemi kapsamında; öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri düzeyi kaçınıcı çocuk değişkenine göre incelenmiştir. Bu kapsamda yapılan analizler sonucu; öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları arasında kaçınıcı çocuk değişkenine göre anlamlı bir fark olmadığını göstermiştir. Bu bulgu; Ogurlu (2012) tarafından yapılan araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Ayrıca araştırma bulgusu; Day (1980) tarafından yapılan araştırma bulgularıyla örtüşmemektedir. Day (1980, Akt. Bass,1990) tarafından yapılan araştırmada; ilk doğan ya da son doğanın, arada doğanlara göre liderlik açısından daha avantajlı olduğu görülmüştür.

Araştırmanın altıncı alt problemi kapsamında; öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri düzeyi aile gelir durumu değişkenine göre incelenmiştir. Bu kapsamda yapılan analizler sonucu; öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları

arasında aile gelir durumu değişkenine göre anlamlı bir fark olmadığını göstermiştir. Bu bulgu; Ogurlu (2012) ve Demirçelik, Karacabey ve Cenani (2017) tarafından yapılan araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir.

Araştırmanın yedinci alt problemi kapsamında; öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri düzeyi anne eğitim durumu değişkenine göre incelenmiştir. Bu kapsamda yapılan analizler sonucu; öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları arasında anne eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir fark olduğunu göstermiştir. Lisans (her zaman düzeyinde) grubundaki öğrencilerin, liderlik becerileri düzeyine ilişkin algılarının lise (sıklıkla düzeyinde) grubundaki öğrencilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Özel yetenekli öğrencilerin liderlik becerilerinin artmasını anne eğitim düzeyinin yüksekliği etkileyebilir. Bu durum, anne eğitim seviyesinin yüksekliğinin beraberinde getirdiği bilgi ve birikimden kaynaklanabilir.

Araştırmanın sekizinci alt problemi kapsamında; öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri düzeyi baba eğitim durumu değişkenine göre incelenmiştir. Bu kapsamda yapılan analizler sonucu; öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları arasında baba eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir fark olduğunu göstermiştir. Lisans (her zaman düzeyinde) grubundaki öğrencilerin, liderlik becerileri düzeyine ilişkin algılarının lise (sıklıkla düzeyinde) grubundaki öğrencilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Özel yetenekli öğrencilerin liderlik becerilerinin artmasını baba eğitim düzeyinin yüksekliği etkileyebilir. Bu durum, baba eğitim seviyesinin yüksekliğinin beraberinde getirdiği bilgi ve birikimden kaynaklanabilir.

Araştırmanın dokuzuncu alt problemi kapsamında; öğrencilerin algısına göre, liderlik becerileri düzeyi BİLSEM özel yetenek alanı değişkenine göre incelenmiştir. Bu kapsamda yapılan analizler sonucu; öğrencilerin liderlik becerileri düzeyine ilişkin algıları arasında BİLSEM özel yetenek alanı değişkenine göre anlamlı bir fark olduğunu göstermiştir. Genel zihinsel (her zaman düzeyinde) grubundaki öğrencilerin, liderlik becerileri düzeyine ilişkin algılarının resim (sıklıkla düzeyinde) grubundaki öğrencilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Genel zihinsel alanda yeterli seviyede olmak, özel yetenekli öğrencilerin liderlik becerilerinin artmasını etkileyebilir. Bu durum, genel zihinsel alanın öğrenciye kattığı birtakım zihinsel yeterliliklerden kaynaklanabilir.

Özellikle kardeş sayısı fazla olan öğrenciler olmak üzere tüm özel yetenekli öğrencilere dönük olarak liderlik becerileri eğitimi, dersler kapsamında disiplinler arası bir yöntemle verilebilir. Özel yetenekli öğrencilerin liderlik becerilerinin artırılması amacıyla anne ve babaların eğitim düzeylerinin yükseltilmesi

sağlanabilir. BİLSEM yetenek alanı sadece genel zihinsel değil de resim gibi özel yetenek alanına sahip öğrencilerin de liderlik becerilerinin artırılmasına ilişkin çalışmalar yapılabilir. Bu araştırmada öğrencilerin algısına göre, özel yetenekli öğrencilerin liderlik becerileri düzeyi incelenmiştir. Benzer araştırmalar; özel yetenekli olan ve olmayan öğrencilerin liderlik becerileri düzeyinin karşılaştırılmasına dönük olarak da gerçekleştirilebilir. Bu araştırmada, öğrencilerin liderlik becerileri düzeyinin belirlenmesine dönük olarak nicel yöntemden yararlanılmıştır. Benzer araştırmalar; nitel veya karma yöntemler kullanılarak da yapılabilir.

KAYNAKLAR

- Abel, T., & Karnes, F. A. (1993). Self-perceived strengths in leadership abilities between suburban and rural gifted students using the Leadership Strengths Indicator. *Psychological Reports*, 73, 687-690.
- Acar, S. (2007). *Raven SPM plus testi ve Roets liderlik değerlendirme ölçeğinin 10-11 yaş geçerlik, güvenirlik, on-norm çalışmalarına göre üstün zekâlı olan ve olmayan öğrencilerin liderlik özelliklerinin karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Avcı, B. (2009). *Öğrencinin liderliği*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Bass, B. M. (1990). *Bass And Stogdill's handbook of leadership: Theory, research and managerial applications*. New York: Free Press.
- Bennis, W. (1999). Five competencies of new leaders. *Executive Excellence*, 16(7), 4-5.
- Brown, D. L., Swanson, L. E., & Barton, A. W. (2003). *Challenges for rural America in the twenty first century*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.
- Büyüköztürk, Ş. (2013). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem A.
- Cansoy, R. (2015). *Türkiye'de ortaöğretim okullarındaki öğrencilerin gençlik liderlik özelliklerinin incelenmesi*. Doktora Tezi. Osman Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

- Cansoy, R., Türkoğlu, M. E., & Parlar, H. (2016). Liderlik özellikleri: Bir ölçek geliştirme çalışması ve öğrencilere yönelik bir araştırma. *Milli Eğitim*, 212.
- Carter, R. I., & Spotanski, D. R. (1989). Perceptions of leadership and personel development of selected high school students in Iowa. *Journal of Agricultural Education*, 30(4), 30-34.
- Covey, S. R. (2011). *Etkili insanların 7 alışkanlığı*. (Çev. O. Deniztekin ve F. N. Deniztekin). İstanbul: Varlık. (Orijinal çalışmanın yayın tarihi 2004).
- Çayırdağ, N., & Acar, S. (2007), "Roets'un Liderlik Degerlendirme Ölçeği (RLDÖ)'nin Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması", 16. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, Eğitim Fakültesi, 5-7 Eylül, Tokat.
- Davaslıgil, Ü. (2004). Üstün çocuklar. *Türkiye Üstün Yetenekli Çocuklar Kongresi seçilmiş makaleler kitabı*. İstanbul: Çocuk Vakfı.
- Demirçelik, E., Karacabey, A. S., & Cenan, E. D. (2017). Özel yetenekli öğrencilerin liderlik becerilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 399-425.
- Durmuş, Ö. (2011). *İlköğretim ve lise öğrencilerinde görülen liderlik davranışlarının araştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Emir, S., & Acar, S. (2007). Zekâ-liderlik ilişkisi: Üstün zekâlı olan ve olamayan öğrencilerin liderlik becerilerinin karşılaştırılması. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 189-201.
- Fertman, C., & Long, J. A. (1990). All students are leaders. *School Counselor*, 37(5), 391-396.
- Fullan, M. (2001). *Leading in a culture of change*. San Francisco: CA: John Wiley & Sons.
- Fulmer, R., & Goldsmith, M. (2000). *The leadership investment: How the world's best organizations gain strategic advantage through leadership development*. New York: AMACON.
- Gardner, H. (2013). *Çoklu zekâ: Yeni ufuklar*. İstanbul: Optimist.
- Güneş, A. (2010). *İlköğretim çağındaki üstün yetenekli öğrencilerle normal gelişim gösteren öğrencilerin liderlik becerilerinin karşılaştırılması (Kırşehir ili örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

- Karasar, N. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar, ilkeler, teknikler*. Ankara: Nobel.
- Koçel, T. (2014). *İşletme yöneticiliği*. İstanbul: Beta.
- Küçük, H. D. (2017). *Özel yetenekli olan ve olmayan 4. ve 5. Sınıf öğrencilerinin liderlik becerilerinin empati becerileri ile ilişkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Levent, F. (2012). BİLSEM öğretmenlerine göre üstün yetenekli öğrencilerin sosyo-duygusal özellikleri. *Geleceğin Mimarları Üstün Yetenekliler Sempozyumu*, 27 Nisan, Namık Kemal Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tekirdağ.
- MEB (2018). 2017-2018 öğretim yılı eğitim istatistikleri. <https://ankara.meb.gov.tr/www/egitim-istatistikleri/icerik/24> sayfasından erişilmiştir.
- MEB (2019a). Bilim ve Sanat Merkezleri yönergesi. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_10/07031350_bilsem_yo_nergesi.pdf sayfasından erişilmiştir.
- MEB (2019b). BİLSEM'lere yerleştirme sonuçları açıklandı. <https://www.meb.gov.tr/bilsemle-re-ye-lestir-me-son-u-cla-ri-ac-ik-lan-di/ha-ber/19174/tr> sayfasından erişilmiştir.
- Milligan, J. (2004). Leadership skills of gifted students in a rural setting: Promising programs for leadership development. *Rural Special Education Quarterly*, 23(1) 16-22.
- Ogurlu, Ü. (2012). *Liderlik becerileri geliştirme programının üstün zekâlı olan ve olmayan öğrencelerin liderlik becerilerine etkisi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özgüven, İ. E. (1994). *Psikolojik ölçekler*. Ankara: Yeni Doğmuş.
- Posner, B. Z., & Brodsky, B. (1994). Leadership practices of effective student leaders: Gender makes no difference. *NASPA Journal*, 31(2), 113-120.
- Posner, B. Z., & Kouzes, J. M. (1997). Ten lessons for leaders and leadership developers. *Journal of leadership Studies*, 3(3), 3-10.
- Riley, T. L., & Karnes, F. A. (1994). A leadership profile of disadvantaged youth based on leadership strengths indicator. *Psychological Reports*, 74, 815-818.

- Roets, L. F. (1992). Leadership: A skills training program. *Des Moines: Leadership Publishers Inc.*
- Sak, U. (2014). *Üstün Zekâlılar*. Ankara: Vize.
- Schlechty, P. C. (2011). *Okulu yeniden kurmak*. (Çev. Y. Özden). Ankara: Nobel. (Orijinal çalışmanın yayın tarihi 2000).
- Senge, P. M. (2013). *Beşinci disiplin*. (Çev. A. İldeniz, A. Doğukan ve B. Pala). İstanbul: Yapı Kredi. (Orijinal çalışmanın yayın tarihi 2010).
- Smith, D. L., Smith, L., & Barnette, J. (1991). Exploring the development of leadership giftedness. *Roeper Review*, 14(1), 7-12.
- Smyth, E. & Ross, J.A. (1999). Developing leadership skills of pre-adolescent gifted learners in small group settings. *Gifted Child Quarterly*, 43,204-211.
- Tabb, M., & Riddle, M. C. (2000). A model for long-term leadership development among groups of diverse persons: The delta emerging leaders program. *Journal of the Community Development Society*, 31(2), 331-47.
- Tüysüz, B. (2007). *Öğrenci liderliği programının 6. sınıf öğrencilerinin liderlik rolleri ve davranışlarına etkisinin incelenmesi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ÖZ-ŞEFKAT, HASBİLİK VE AFFETME DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ*

Shiva SAEİGHİ MAMEGHANI

Dr.Öğr.Üyesi

Avrasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

E-mail: saeighi.mameghani@avrasya.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-1944-8668

Damla TAŞAN

Arş.Gör.

Avrasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

E-mail: damlatasan1995@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9408-9709

Ezgi SAYLAN

Yüksek Lisans Öğrencisi

Trabzon Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

E-mail: ezgisaylan@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8255-7579

Özet

Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin affetme, öz-şefkat ve hasbilik düzeylerinin bazı sosyo-demografik değişkenler (cinsiyet, devam ettiği program, sınıf düzeyi, kiminle yaşadığı ve yaşadığı yer) açısından incelenmesi ve üç değişken arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma grubunu, 2019-2020 öğretim yılında Trabzon ilindeki Avrasya Üniversitesi ve Trabzon Üniversitesi'nde öğrenim gören 235'i (%59) kadın, 163'ü (%41) erkek olmak üzere toplam 398 öğrenci oluşturmuştur. Çalışmada veri toplamak amacıyla Affetme Ölçeği, Öz-Şefkat Ölçeği Kısa Formu ve Hasbilik Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde IBM SPSS v23.0 istatistik programı kullanılmıştır. Analiz

*Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Atf (APA): Saeighi Mameghani, S., Taşan, D. & Saylan, E., (2020), Üniversite Öğrencilerinin Öz-Şefkat, Hasbilik ve Affetme Düzeylerinin İncelenmesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 12 (2): 220-244.

sonuçlarına göre üniversite öğrencilerinin affetme düzeyleri cinsiyet, yaşadığı yer ve devam ettiği programa göre farklılaşırken, kiminle yaşadığına ve sınıf düzeyine göre farklılaşmamaktadır. Hasbilik düzeyleri cinsiyet, kiminle yaşadığı ve devam ettiği programa göre farklılaşırken, yaşadığı yer ve sınıf düzeyine göre farklılaşmamaktadır. Öz-şefkat düzeyleri ise ele alınan değişkenlere göre farklılık göstermemektedir. Ayrıca araştırma sonucunda affetme ve hasbilik düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı farklılıklar görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Öz-Şefkat, Hasbilik, Affetme, Üniversite Öğrencileri, Karşılaştırma

Alan tanımı: Kişilik Psikolojisi

EXAMINATION OF UNIVERSITY STUDENTS ' LEVELS OF SELF-COMPASSION, PHILANTHROPY AND FORGIVENESS

Abstract

In this study, it was aimed to examine the levels of forgiveness, self-compassion and philanthropy of university students in terms of some socio-demographic variables (gender, program attended, class level, with whom and where he/she lives) and to determine the relationship between the three variables. The research group consisted of a total of 398 students, 235 (59%) female and 163 (41%) male, studying at Avrasya University and Trabzon University in the province of Trabzon in the 2019-2020 academic year. In the study, Forgiveness Scale, Short Form of Self-Compassion Scale and Philanthropy Scale were used to collect data. IBM SPSS v23.0 statistics program was used in the analysis of the data. According to the results of the analysis, while the levels of forgiveness of university students differ according to their gender, place of residence and the program they attend, they do not differ according to who they live with and their class level. While the levels of philanthropy differ according to gender, with whom they live and the program they attend, they do not differ according to place of residence and class level. Self-compassion levels do not differ according to the variables discussed. In addition, as a result of the research, positive significant differences were observed between forgiveness and philanthropy levels.

Key words: Self-Compassion, Philanthropy, Forgiveness, University Students, comparison

GİRİŞ

İnsanoğlu içerisinde bulunduğu toplumsal yaşama uyum sağlayabilmek, ruh sağlığını koruyabilmek, huzurlu ve başarılı bir birey olmak için yeterli kişisel birtakım niteliklere sahip olmak zorundadır. Bunun bir gerekçesi olarak bugünlerde pozitif psikolojiye fazlalaşan alaka ile birlikte, kişilerin olumsuz tarafları ve acizlikleri yerine, pozitif ve kuvvetli yönlerine ve olumlu kişilik özelliklerine odaklanmaya olan ilgi artmaya başlamıştır. Bu bağlamda ise kişilerin iyi oluşları ve ruh sağlıkları üzerinde tesirli olabilecek bazı özellikler (örneğin affedicilik, öz şefkat ve hasbılık) insanın olumlu özellikleri olarak kabul edilmiştir (Smith, 2006). Belirtilen olumlu hususiyetlerden bir tanesi olan ve alan yazında kendisine son zamanlarda yer bulan kavramlardan biri öz-şefkattir (self-compassion). Öz-şefkat, isminden de ortaya çıkacağı üzere, kişinin kendisine yönelik şefkatinin şiddetini ifade eder. Öz-şefkat “bireyin kendi acısına karşı açık olması ve ondan duygusal olarak etkilenmesi, ondan kaçınmaması ve onunla olan bağlantısını koparmaması; kendi acısını yatıştırma isteği üretmesi ve kendisini şefkatle iyileştirmesidir” (Neff, 2003). Öz-şefkati yüksek olan kişilerin kendi ıstırap ve yenilgileriyle ilgili farkındalıklarının güçlü olmasından dolayı, kendilerini iyileştirmek amacıyla gereksinim duyduğu kaynakları da ayırt edebilmesi ve bu kaynaklardan tesirli olarak istifade edebilmesi beklenir. Başka bir deyişle öz-şefkati yüksek olan kişiler olumsuz durumlarla yüz yüze geldiklerinde kendilerini iyileştirmenin yanı sıra, bunlarla ilgili haricen aldıkları dayanağın da farkına varabilirler. Öz-şefkati yüksek olan kişilerin başkalarına karşı da şefkatli olduğu türlü araştırmalarla gösterilmiştir (Neff, 2003). Kişiler öz-şefkati yüksek olan bir perspektiften baktıkları zaman, hem kendilerinin hem de başkalarının alakaya değdiklerini anlayabilmekte ve böylece ilişkileri içerisinde kendi gereksinimleri ve diğer kişinin gereksinimleri arasında bir balans kurabilmektedir (Yarnell ve Neff, 2013). Buradan yola çıkarak sosyal destek ile öz-şefkatin alakalı olabileceği öngörülmektedir. Neff’e göre (2004), kişilerin kendisini kıymetli görmesi için çevresel bir değerlendirmeye gereksinimi olmayabilir. Bunun sebebi, bireyin olumsuzluklarla savaşmak için kendi dâhili kuvvetini, bir başka ifadeyle, öz-şefkatinin kullanmasının kâfi olmasıdır. Öz-şefkatin alan yazında tanımlanan üç alt kapsamı vardır (Neff, 2003). Öz-şefkati yüksek olan bireyler, kendi ıstırap ve yetersizliklerine karşı, merhametsizce eleştirel ve kesin yaklaşmak yerine sevecenlikle yaklaşabilir. Bu, öz-şefkatin “öz-sevecenlik (self-kindness)” kapsamını oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu kişiler, karşılaştıkları olumsuzlukları gözden geçirdiklerinde kendilerini bununla karşılaşan yegâne kişi olarak düşünmek yerine, başından geçenleri insanlığın müşterek tecrübesinin bir parçası olarak görebilir. Bu da öz-şefkatin bir başka

kapsamı olan “insanlığın ortak deneyimleri (common humanity)” kapsamını oluşturur. Öz-şefkati yüksek olan bireyler ıstırap ve eksikliklerini özümsemek yerine, bunlarla ilgili farkındalıklarını kendilerini geliştirmesine imkân sağlaması için belirli bir düzeyde tutabilir. Bu da öz-şefkatin son kapsamı olan “farkındalıktır (mindfulness).”

Bireyin bir diğer olumlu özelliği olan affetme de son yıllarda, psikolojik bir yapı olarak araştırmacıların gittikçe daha fazla ilgisini çeken bir konu haline gelmiştir. Affedicilik dendiğinde zihne genellikle kişilerarası affedicilik gelmektedir. Hâlbuki Enright & Human Development Study Group (1996) affedicilik üçlüsüne değinmektedir; a) kişilerarası affedicilik; b) kendini affetmek; c) affedildiğini hissetmek. Bir başka tanıma göre affetme, kişinin kendisini üzen ferde karşı meydana getirdiği kızgınlık ve öç gibi negatif hislerden vazgeçerek şuurlu olarak acıma ve hoşgörü gibi olumlu hisler geliştirmesidir (Enright & Fitzgibbons, 2000). Şahin (2015) affetmeye benzer kavramları açıklayarak bu kavramlardan hiçbirinin affetmekle aynı anlama gelmediğini öne sürmektedir. Bu kavramları mazur görmek (hatalı kişinin kendini savunmak için haklı bir noktası olması), unutmak (olay unutuluyor ve sorun çözülmüyor), göz yummak (ortada özür dilemek için bir beklenti yok), haklı çıkarmak (hata yapan kişinin artık hatalı görünmemesi veya olaya farklı bakılması), özel af (adalet temin eden bir otorite aracılığıyla bireye ceza verilmesi ve daha sonra cezanın hafiflemesi veya kaldırılması) ve uzlaşmak (sorunu çözmeye) olarak ele almaktadır.

Affetme, bireyin kendisini yahut diğerlerini suçsuz yapmaz; bağışlayınca masumluk geri gelmez; bağışlama suçluya bağlı değildir; bağışlama asla bir ceza veya cezalandırma çeşidi değildir. Gerçek affetme sevginin bir hediyesidir (Şahin, 2015). İnsanlar bağışladıklarında kendilerini üzen bireye karşı olumlu bir duruş sergiler ve böyle bir durumda önceki ilişkilerine dönmek yönelmeleri gerekiyormuş gibi hissetmezler (Suç işleyen kişi insanları üzen davranışları sürdürdüğü sürece uzlaşmak gerekliliğinde değildir, kişi sadece üzüldükleri vaziyete karşı olumlu bir tavır sergiler) (Enright & Human Development Study Group, 1996). Affetme, kişinin ruh sağlığı için de önemlidir. Piderman (2010)'a göre affedicilik garezin ve ıstırapın uzaklaştırılması, öfke ve öç düşüncelerini savuşturmaya karar verilmesidir. Bu yönüyle affetmenin tabanında umumi anlamda insan sevgisi yer almaktadır (Sarıçam ve Biçer, 2015). Çok sayıda araştırma, affetmenin genel sağlığa faydalarını ve depresyon gibi psikolojik rahatsızlıkları azalttığını göstermiştir (Dyke ve Elias, 2007; Lawler ve diğerleri, 2005; Toussaint, Williams, Musick ve Everson, 2001). Lawler ve diğerleri (2005) çalışmasında, affetmenin negatif duyguların (örneğin stres, kızgınlık, yorgunluk,

şaşkınlık ve depresyon) azalmasına ve pozitif duygular ile sağlık durumunun artmasına katkı sağlayan önemli bir değişken olduğunu göstermiştir.

Olumlu olarak ele aldığımız özelliklerden bir diğeri ise hasbîlik kavramıdır. Hasbîlik kelime anlamı olarak gönüllü ve karşılık beklemezsiniz iş yapmak anlamına gelmektedir. Günümüz insan ilişkilerinde çıkar ve menfaatin bir işi yaparken temel motivasyonumuz olduğu bilinmektedir. Hasbîlikte ana motivasyon samimiyet ve fedakarlık duygusudur. Hasbîlik gönüllülük, beklentisizlik anlamına gelmektedir. Prososyal davranışların; bir kişi ya da grubun yararına ve isteğe bağlı olarak yapılan davranış, “neme lazım” tavrının tersi yönünde toplumun yararı, iyiliği yönünde olan davranışlar ve topluma veya diğer insanlara yönelik faydalı davranışlar şeklinde tanımları vardır (Bilgin, 1988; Hogg ve Vaughan, 2014; Penner, Dovidio, Piliavin ve Schroeder, 2005). Bu davranışlara örnek olarak empati, yardım etme davranışı, diğerkâmlık, özgecilik gibi davranışlar gösterilebilir. Hasbîlik, hasbî davranış tüm bu prososyal davranışlardan birisi olarak üzerinde durulan bir kavramdır. Hasbîlik büyük ölçüde iktisadî artırım sağlar. Esasen devletin vatandaşlarından belli bedellerle aldığı hizmetlerin, bedelsiz bir yolla ortaya koyulması mali açıdan büyük ölçüde bir rahatlık anlamına gelmektedir. Öte yandan gönüllü eylemler aracılığıyla bireyler karar alma düzeneklerine direkt olarak karışmış olurlar. Zira onlar ortaya koydukları gönüllü eylemler yoluyla gündelik yaşamın içerisinde olup bitenlere, gereksinimlere ve aksaklıklara ilk elden tanık olurlar. Bu, onları problemlerin çözümünü arayışları ve karar verme aşamasında söz sahibi olmalarına giden kapıyı aralar. Hasbîliğin zorlama olmaksızın ve kapasiteye dayanan bir eylem sahası olması nedeniyle, mecburi profesyonel eylemlerden daha nitelikli neticeler elde edilebileceğini de belirtmek gerekir. Hasbîliğin, gönüllü kişinin bizzat kendisi için de yararlarından bahsetmek mümkündür. Gönüllü çalışmalar kişinin güdülenmesini olumlu açıdan etkiler. Kendi güdülenmesini sağlamanın yanı sıra başkalarını güdülendirme konusunda da belirgin bir yetenek kazanır. İnsanlara ve etrafına karşı daha duyarlı olur. Kendisinin kapasitesini keşfeder ve onu kullanmak için hevesli olur. Temas kurmaya, gelişime ve değişime engelsiz olur. Yeni şeyleri öğrenme, yeni kişilerle karşılaşma, yaptığı eylemlerden mutlu olma ve hoşnut olma gibi kazanımları olur.

Her ülke ve toplumun geleceği sayılan üniversite öğrencilerinin iyi, sağlıklı ve başarılı olanlarının; sevinçli, daha basit adapte olan, sosyal ve mantıksal davranan kişiler olduğu, başarısız ve sıhatsız öğrencilerin ise; içe dönük, ahenksiz, negatif ve öfkeli oldukları bildirilmektedir (Özben, 1996; Saral, 1993). Bir öğrenci bir akademik çalışmada, mevcut kabiliyetlerini yeteri kadar geliştirememişse, kendi kapasitesinin yetersiz olduğu kanısına varabilir. Bu noktada öğrencinin kendini olumsuz olarak algılamasından dolayı bir başarısızlık

oluşabilmektedir (Arseven, 1986). Başarılı olan kişi önündeki engellerin üstesinden gelirken, başarısız insanlar gündelik hazlarla yetinmek zorunda kalmaktadırlar. Başarı, genel olarak kişi için manalı olan gayelerin, yapılmış günlük programlarla aşama aşama meydana getirilmesidir (Baltaş, 1997). Görüldüğü gibi insanların olumlu özellikleri onların ruh sağlığı ve başarısını etkilemektedir. Bu çalışmada da toplumun geleceği olan üniversite öğrencilerinin bazı olumlu kişilik özelliklerinin ele alınması ve bu çağın en önemli özelliklerinden biri olan ve ruh sağlığını olumlu yönde etkileyen sağlıklı iletişim için bu olumlu kişilik özelliklerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin öz-şefkat, affetme ve hasbilik düzeylerinin bazı sosyo-demografik değişkenler açısından incelendiği kesitsel bir çalışmadır. Kesitsel araştırmalar, belirli bir zamanda belirli bir popülasyonda benzerlikleri ve farklılıkları betimlemeyi amaçlayan araştırma desendir (Cohen, Manion ve Morrison, 2007). Bu çalışmada da benzer şekilde üniversite öğrencilerinin araştırma kapsamında ele alınan bağımsız değişkenler açısından benzerlikleri ve farklılıkları incelenmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırma grubunu, 2019-2020 öğretim yılında Trabzon ilindeki Avrasya Üniversitesi ve Trabzon Üniversitesi'nde tahsil gören 235'i (%59) kadın 163'ü (%41) erkek olmak üzere toplam 398 öğrenci oluşturmuştur. Veri toplama araçlarının incelenmesi sonucunda ölçek maddelerinin tamamına yakınına cevap vermeyen, ölçek maddelerini rastgele doldurduğu düşünülen öğrenciler veri analizine dâhil edilmemiştir. Öğrencilerin demografik özellikleriyle ilgili daha ayrıntılı bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Verilerin Toplama Araçları ve Analizi

Trabzon'daki üniversite öğrencilerinin affedicilik, öz şefkat ve hasbilik düzeylerini belirleyebilmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada Affetme Ölçeği, Öz Şefkat Ölçeği Kısa Formu ve Hasbilik Ölçeği kullanılmıştır.

Affetme Ölçeği

Ersanlı ve Vural-Batık (2015) tarafından geliştirilen Affetme Ölçeği 13 maddeden oluşan yedili Likert tipi bir ölçektir. Yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda 13 maddenin, toplam varyansın % 46.09'unu açıkladığı ve iki alt boyutta toplandığı görülmüştür. “Başkasını Affetme” olarak adlandırılan birinci alt boyut 10 maddeden oluşmaktadır ve affetme değişkenine ait varyansın %28.98'ini açıklamaktadır. “Kendini Affetme” olarak adlandırılan ikinci alt boyut ise 3 maddeden oluşmaktadır ve varyansın %17,1'ini açıklamaktadır. Ölçeği oluşturan maddelere ilişkin faktör yükleri ise .538 ile .873 arasında değişmektedir. Doğrulayıcı faktör analizinde iki boyutlu modelin kabul edilebilir uyum verdiği görülmüştür. Affetme Ölçeği'nin iç tutarlılık güvenilirlik katsayıları “Başkasını Affetme” alt ölçeği için .76, “Kendini Affetme” alt ölçeği için .82 ve ölçeğin bütünü için .74'tür. Ölçekten alınan puanın artması affetme düzeyinin de arttığını göstermektedir (Ersanlı ve Vural-Batık, 2015).

Öz Şefkat Ölçeği Kısa Formu

Yıldırım ve Sarı (2018) tarafından Türkçe uyarlama çalışmaları yapılan Öz-Şefkat Ölçeği Kısa Formu 11 maddeden oluşmaktadır. Ölçeği psikometrik özelliklerini incelemek amacıyla yapı geçerliliği, ölçüt bağıntılı geçerliliği, iç tutarlılık katsayısı ve test-tekrar test güvenilirliği ele alınmıştır. AFA sonucu ölçeğin tek faktörlü bir yapı gösterdiği, bu faktörün iki alt bileşenden oluştuğu görülmüştür. Yapılan DFA'da ölçeğin faktör yapısı doğrulanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .75 olarak hesaplanmıştır. Son olarak 17 gün araya uygulanan test-tekrar test ölçümleri arasında yüksek düzey bir ilişki olduğu görülmüştür (Yıldırım ve Sarı, 2018).

Hasbilik Ölçeği

Öztürk ve Ersanlı (2017) tarafından geliştirilen Hasbilik Ölçeği 5'li Likert tipi bir ölçek olup 25 maddeden oluşmaktadır. Açıklayıcı Faktör Analizi ve güvenilirlik çalışmaları sonucunda ölçek 3 faktörlü 25 maddelik bir yapı elde edilmiştir. Bu maddeler varyansı %42.286 oranında açıklamaktadır. Ölçeğin geçerlilik kanıtlarını arttırmak amacıyla elde edilen 3 faktörlü ölçüm modeline birinci düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda ölçeğin iyi uyum değerleri ortaya koyduğu ve bir model olarak doğrulandığı tespit edilmiştir. Cronbach Alfa katsayıları toplam puan, “çıkarırsızlık ve samimiyet”, “sevgi ve koşulsuz kabul”, “dürüstlük” alt boyutları için sırasıyla 0.759, 0.749, 0.702, 0.700 düzeyinde bulunmuştur (Öztürk ve Ersanlı, 2017).

BULGULAR

Yapılan frekans analizi sonucu araştırmaya katılan 398 öğrenciden 235'inin (%59) kadın ve 163'ünün (%41) erkek olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların 90'ının (%22.6) psikoloji bölümü, 149'unun (%37.4) mühendislik, 101'inin (%25.4) PDR, 58'inin (%14.6) Türk Dili ve Edebiyatı öğrencisi olduğu saptanmıştır. Katılımcıların 106'sının (%26.6) 1.sınıfta, 83'ünün (%20.9) 2.sınıfta, 67'sinin (%16.8) 3.sınıfta, 142'sinin 4.sınıfta okuduğu görülmüştür. Katılımcıların yaşadığı yerlere bakıldığında öğrencilerin 138'inin (%34.7) yurttan yaşadığı, 260'ının (%65.3) evde yaşadığı bulunmuştur. Son olarak katılımcıların kiminle yaşadığına bakıldığında ise 180'inin (%45.2) ailesiyle, 98'inin (%24.6) yalnız, 120'sinin (%30.2) ise arkadaşları ile yaşadığı görülmüştür.

Tablo 1. Araştırma Grubuna Ait Tanımlayıcı Bulgular

Değişkenler	Özellikler	F	%
Cinsiyet	Kadın	235	59
	Erkek	163	41
Bölüm	Psikoloji	90	22.6
	Mühendislik	149	37.4
	PDR	101	25.4
	Türk Dili ve Edebiyatı	58	14.6
Sınıf	1	106	26.6
	2	83	20.9
	3	67	16.8
	4	142	35.7
Yaşadığı Yer	Yurt	138	34.7
	Ev	260	65.3
Kiminle	Aile ile	180	45.2
Yaşıyor	Yalnız	98	24.6
	Arkadaş ile	120	30.2

Üniversite öğrencilerinin affetme, hasbîlik ve öz-şefkat düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Bağımsız Örneklem t-Testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Affetme, Hasbilik ve Öz-Şefkat ve Katılımcıların Cinsiyetine İlişkin Bulgular

	Cinsiyet	N	Ort.	Ss	t	p
1. Kendini affetme alt boyutu	Kadın	235	13.04	4.54	1.74	.082
	Erkek	163	12.25	4.27		
2. Başkasını affetme alt boyutu	Kadın	235	42.38	10.82	2.02	.044*
	Erkek	163	40.20	10.30		
Toplam Affetme Puanı	Kadın	235	55.42	11.95	2.52	.012*
	Erkek	163	52.45	10.96		
1. Çıkarlıksızlık ve samimiyet alt boyutu	Kadın	235	54.45	6.27	6.08	.000*
	Erkek	163	49.85	8.14		
2. Sevgi ve koşulsuz kabul alt boyutu	Kadın	235	27.06	4.59	2.12	.035*
	Erkek	163	26.02	5.11		
3. Dürüstlük alt boyutu	Kadın	235	13.37	3.07	4.36	.000*
	Erkek	163	11.88	3.54		
Toplam Hasbilik Puanı	Kadın	235	94.88	9.89	6.32	.000*
	Erkek	163	87.75	11.82		
Toplam Öz-Şefkat Puanı	Kadın	235	34.92	4.09	1.59	.112
	Erkek	163	34.22	4.65		

Analiz sonucunda üniversite öğrencilerinin toplam affetme puanları ve başkasını affetme alt boyutu puanlarının cinsiyete göre anlamlı farklılıklar gösterdiği gözlenirken; kendini affetme alt boyutu puanlarının ($t= 1.74$; $p>.05$) cinsiyete göre farklılaşmadığı görülmüştür. Buna göre kadın katılımcıların ($X=42.38$) başkasını affetme düzeylerinin, erkek katılımcılara ($X=40.20$) göre daha yüksek olduğu ($t= 2.02$; $p<.05$) ve aynı şekilde kadın katılımcıların ($X=55.42$) toplam affetme puanlarının erkek katılımcılardan ($X=52.45$) daha yüksek olduğu ($t= 2.52$; $p<.05$) bulunmuştur.

Tablo 2’de görüldüğü gibi, üniversite öğrencilerinin toplam hasbilik puanları, çıkarlıksızlık ve samimiyet alt boyutu, sevgi ve koşulsuz kabul alt boyutu ve dürüstlük alt boyutu puanlarının cinsiyete göre farklılaştığı bulunmuştur. Buna göre kadın katılımcıların ($X=27.06$) çıkarlıksızlık ve samimiyet düzeyleri, erkek katılımcılara ($X=49.85$) göre daha yüksektir ($t= 2.12$; $p<.05$). Kadın katılımcıların ($X=54.45$) sevgi ve koşulsuz kabul düzeyleri, erkek katılımcılara ($X=26.02$) göre daha yüksektir ($t= 6.08$; $p<.05$). Kadın katılımcıların ($X=13.37$) dürüstlük düzeyleri, erkek katılımcıların ($X=11.88$) dürüstlük düzeyinden daha yüksektir ($t= 4.36$; $p<.05$). Son olarak toplam hasbilik puanına bakıldığında kadın katılımcıların

puanlarının ($X=94.88$) erkek katılımcılardan ($X=87.75$) daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 2’de görüldüğü gibi, katılımcıların öz-şefkat ($t= 1.59$; $p>.05$) puanlarında kadın ve erkek katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Tablo 3. Affetme, Hasbilik ve Öz-Şefkat ve Katılımcıların Yaşadığı Yere İlişkin Bulgular

	Yaşadığı Yer	N	Ort.	Ss	t	p
1. Kendini affetme alt boyutu	Yurt	138	12.91	4.88	.62	.536
	Ev	260	12.62	4.20		
2. Başkasını affetme alt boyutu	Yurt	138	43.31	10.33	2.51	.012*
	Ev	260	40.52	10.71		
Toplam Affetme Puanı	Yurt	138	56.22	11.39	2.54	.012*
	Ev	260	53.13	11.63		
1. Çıkarırsızlık ve samimiyet alt boyutu	Yurt	138	52.27	7.45	-.58	.562
	Ev	260	52.72	7.44		
2. Sevgi ve koşulsuz kabul alt boyutu	Yurt	138	27.17	4.57	1.64	.102
	Ev	260	26.34	4.95		
3. Dürüstlük alt boyutu	Yurt	138	12.91	3.29	.65	.518
	Ev	260	12.68	3.38		
Toplam Hasbilik Puanı	Yurt	138	92.36	11.50	.51	.611
	Ev	260	91.75	11.16		
Toplam Öz-Şefkat Puanı	Yurt	138	34.88	4.24	.81	.419
	Ev	260	34.51	4.39		

Tablo 3’te görüldüğü gibi, üniversite öğrencilerinin toplam affetme puanları ve başkasını affetme alt boyutu puanlarının yaşadığı yere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur. Buna göre yurttan yaşayan katılımcıların ($X=43.31$) başkasını affetme düzeylerinin, evde yaşayan katılımcılara ($X=40.52$) göre daha yüksek olduğu ($t= 2.51$; $p<.05$) ve yurttan yaşayan katılımcıların ($X=56.22$) toplam affetme puanlarının, evde yaşayan katılımcılara ($X=53.13$) göre daha yüksek olduğu ($t= 2.54$; $p<.05$) görülmektedir.

Üniversite öğrencilerinin Affetme Ölçeği kendini affetme alt boyutu ($t= .62$; $p>.05$), Hasbilik Ölçeği çıkarırsızlık ve samimiyet alt boyutu ($t= -.58$; $p>.05$), Hasbilik Ölçeği sevgi ve koşulsuz kabul alt boyutu ($t= 1.64$; $p>.05$), Hasbilik Ölçeği dürüstlük alt boyutu ($t= .65$; $p>.05$), toplam hasbilik puanı ($t= .51$; $p>.05$)

ve öz-şefkat ($t= .81$; $p>.05$) puanlarında yurttan ve evde yaşayan katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Affetme, hasbîlik ve öz-şefkat düzeylerinin üniversite öğrencilerinin kiminle yaşadığına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4. Affetme, Hasbîlik ve Öz-Şefkat ve Katılımcıların Kiminle Yaşadığına İlişkin Bulgular

	Varyansın Kaynağı	KT	df	KO	F	P
1. Kendini affetme alt boyutu	Gruplar Arası	24.52	2	12.26		
	Gruplar içi	7814.40	395	19.78	.62	.539
	Toplam	7838.92	397			
2. Başkasını affetme alt boyutu	Gruplar Arası	19.31	2	9.65		
	Gruplar içi	45012.11	395	113.96	.09	.919
	Toplam	45031.41	397			
Toplam Affetme Puanı	Gruplar Arası	13.70	2	6.85		
	Gruplar içi	53682.23	395	135.90	.05	.951
	Toplam	53695.92	397			
1. Çıkarırsızlık ve samimiyet alt boyutu	Gruplar Arası	1146.65	2	573.32		
	Gruplar içi	20821.15	395	52.71	10.88	.000*
	Toplam	21967.80	397			
2. Sevgi ve koşulsuz kabul alt boyutu	Gruplar Arası	1.78	2	.89		
	Gruplar içi	9262.93	395	23.45	.04	.963
	Toplam	9264.71	397			
3. Dürüstlük alt boyutu	Gruplar Arası	167.80	2	83.90		
	Gruplar içi	4280.00	395	10.84	7.74	.001*
	Toplam	4447.80	397			
Toplam Hasbîlik Puanı	Gruplar Arası	2041.26	2	1020.63		
	Gruplar içi	48374.10	395	122.47	8.33	.000*
	Toplam	50415.36	397			
Toplam Öz-Şefkat Puanı	Gruplar Arası	15.67	2	7.83		
	Gruplar içi	7442.51	395	18.84	.42	.660
	Toplam	7458,17	397			

Analiz sonucunda Hasbîlik Ölçeği çıkarırsızlık ve samimiyet alt boyutunda katılımcıların kiminle yaşadığına göre anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür ($F_{2,397}=10.88$, $p=.000$; $p<.05$). Diğer bir ifade ile çıkarırsızlık ve samimiyet düzeyleri katılımcıların kiminle yaşadığına göre farklılaşmaktadır. Farklılıkların

kaynağını belirlemek amacıyla varyans homojenliği varsayımı karşılanmadığından dolayı ($F=.001$, $p<.05$) post-hoc testlerinden Games-Howell testi kullanılmıştır. Test sonuçlarına göre ailesiyle yaşayan katılımcıların ($X=54.16$) yalnız yaşayanlara ($X=49.93$) göre daha yüksek çıkarılsızlık ve samimiyet puanına sahip olduğu belirlenmiştir.

Hasbilik Ölçeği dürüstlük alt boyutunda da katılımcıların kiminle yaşadığına göre anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür ($F_{2,397}=7.74$, $p=.001$; $p<.05$). Diğer bir ifade ile dürüstlük düzeyleri katılımcıların kiminle yaşadığına göre farklılaşmaktadır. Farklılıkların kaynağını belirlemek amacıyla varyans homojenliği varsayımı karşılandığından dolayı ($F=.154$, $p>.05$) post-hoc testlerinden Gabriel testi kullanılmıştır. Test sonuçlarına göre ailesiyle yaşayan katılımcıların ($X=13.48$) yalnız yaşayanlara ($X=12.21$) ve diğer seçeneğini işaretleyenlere ($X=12.14$) göre daha yüksek dürüstlük puanına sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4'te görüldüğü gibi toplam hasbilik puanında da katılımcıların kiminle yaşadığına göre anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür ($F_{2,397}=8.33$, $p=.000$; $p<.05$). Diğer bir ifade ile toplam hasbilik puanları katılımcıların kiminle yaşadığına göre farklılaşmaktadır. Farklılıkların kaynağını belirlemek amacıyla varyans homojenliği varsayımı karşılanmadığından dolayı ($F=.005$, $p<.05$) post-hoc testlerinden Games-Howell testi kullanılmıştır. Test sonuçlarına göre ailesiyle yaşayan katılımcıların ($X=84.29$) yalnız yaşayanlara ($X=88.85$) ve diğer seçeneğini işaretleyenlere ($X=91$) göre daha yüksek toplam hasbilik puanına sahip olduğu belirlenmiştir.

Katılımcıların kiminle yaşadığı dikkate alınarak yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda Affetme Ölçeği kendini affetme alt boyutu ($F_{2,397}=.62$, $p=.539$; $p>.05$), Affetme Ölçeği başkasını affetme alt boyutu ($F_{2,397}=.09$, $p=.919$; $p>.05$), toplam affetme puanı ($F_{2,397}=.05$, $p=.951$; $p>.05$) Hasbilik Ölçeği sevgi ve koşulsuz kabul alt boyutu ($F_{2,397}=.04$, $p=.963$; $p>.05$) ve toplam öz-şefkat ($F_{2,397}=.42$, $p=.660$; $p>.05$) puanlarında grup ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Tablo 5. Affetme, Hasbilik ve Öz-Şefkat ve Katılımcıların Devam Ettiği Programa İlişkin Bulgular

	Varyansın Kaynağı	KT	df	KO	F	P
1. Kendini affetme alt boyutu	Gruplar Arası	96.07	3	32.023	1.63	.182
	Gruplar içi	7742.85	394	19.652		
	Toplam	7838.92	397			
2. Başkasını affetme alt boyutu	Gruplar Arası	1381.83	3	460.611	4.16	.006*
	Gruplar içi	43649.58	394	110.786		
	Toplam	45031.41	397			
Toplam Affetme Puanı	Gruplar Arası	2102.52	3	700.84	5.35	.001*
	Gruplar içi	51593.40	394	130.95		
	Toplam	53695.92	397			
1. Çıkarlılık ve samimiyet alt boyutu	Gruplar Arası	1446.57	3	482.191	9.26	.000*
	Gruplar içi	20521.23	394	52.084		
	Toplam	21967.80	397			
2. Sevgi ve koşulsuz kabul alt boyutu	Gruplar Arası	112.55	3	37.515	1.62	.185
	Gruplar içi	9152.16	394	23.229		
	Toplam	9264.71	397			
3. Dürüstlük alt boyutu	Gruplar Arası	147.89	3	49.295	4.52	.004*
	Gruplar içi	4299.91	394	10.913		
	Toplam	4447.80	397			
Toplam Hasbilik Puanı	Gruplar Arası	3422.61	3	1140.87	9.57	.000*
	Gruplar içi	46992.75	394	119.27		
	Toplam	50415.36	397			
Toplam Öz-Şefkat Puanı	Gruplar Arası	113.96	3	37.988	2.04	.108
	Gruplar içi	7344.21	394	18.640		
	Toplam	7458.17	397			

Analiz sonucunda Hasbilik Ölçeği çıkarsızlık ve samimiyet alt boyutunda katılımcıların devam ettiği programa göre anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür ($F_{3,397}=9.26$, $p=.000$; $p<.05$). Diğer bir ifade ile çıkarsızlık ve samimiyet düzeyleri katılımcıların devam ettiği programa göre farklılaşmaktadır. Farklılıkların kaynağını belirlemek amacıyla varyans homojenliği varsayımı karşılanmadığından dolayı ($F=.001$, $p<.05$) post-hoc testlerinden Games-Howell testi kullanılmıştır. Test sonuçlarına göre Psikoloji ($X=53.70$), PDR ($X=53.85$) ve Türk Dili ve Edebiyatı ($X=54.75$) bölümlerinde okuyan üniversite öğrencilerinin çıkarsızlık ve samimiyet düzeyleri Mühendislik bölümündekilere ($X=50.14$) daha yüksektir.

Hasbilik Ölçeği dürüstlük alt boyutunda da katılımcıların devam ettiği programa göre anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür ($F_{3,397}=4.52$, $p=.004$; $p<.05$). Diğer bir ifade ile dürüstlük düzeyleri katılımcıların devam ettiği programa göre farklılaşmaktadır. Farklılıkların kaynağını belirlemek amacıyla varyans homojenliği varsayımı karşılanmadığından dolayı ($F=.008$, $p<.05$) post-hoc testlerinden Games-Howell testi kullanılmıştır. Test sonuçlarına göre PDR ($X=53.85$) ve Türk Dili ve Edebiyatı ($X=54.75$) bölümlerinde okuyan üniversite öğrencilerinin dürüstlük düzeyleri Mühendislik bölümündekilere ($X=50.14$) daha yüksektir.

Tablo 5'te görüldüğü gibi toplam hasbilik puanında da katılımcıların devam ettiği programa göre anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür ($F_{3,397}=9.57$, $p=.000$; $p<.05$). Diğer bir ifade ile toplam hasbilik puanları katılımcıların devam ettiği programa göre farklılaşmaktadır. Farklılıkların kaynağını belirlemek amacıyla varyans homojenliği varsayımı karşılandığından dolayı ($F=.053$, $p>.05$) post-hoc testlerinden Gabriel testi kullanılmıştır. Test sonuçlarına göre Psikoloji ($X=53.70$), PDR ($X=53.85$) ve Türk Dili ve Edebiyatı ($X=54.75$) bölümlerinde okuyan üniversite öğrencilerinin toplam hasbilik puanları Mühendislik bölümündekilere ($X=50.14$) daha yüksektir.

Affetme Ölçeği başkasını affetme alt boyutunda katılımcıların devam ettiği programa göre anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür ($F_{3,397}=4.16$, $p=.006$; $p<.05$). Diğer bir ifade ile başkasını affetme düzeyleri katılımcıların devam ettiği programa göre farklılaşmaktadır. Farklılıkların kaynağını belirlemek amacıyla varyans homojenliği varsayımı karşılandığından dolayı ($F=.748$, $p>.05$) post-hoc testlerinden Gabriel testi kullanılmıştır. Test sonuçlarına göre PDR ($X=53.85$) bölümünde okuyan üniversite öğrencilerinin başkasını affetme düzeyleri Mühendislik bölümündekilere ($X=50.14$) daha yüksektir.

Tablo 5'te görüldüğü gibi toplam affetme puanında da katılımcıların devam ettiği programa göre anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür ($F_{3,397}=5.35$, $p=.001$; $p<.05$). Diğer bir ifade ile toplam affetme puanları katılımcıların devam

ettiği programa göre farklılaşmaktadır. Farklılıkların kaynağını belirlemek amacıyla varyans homojenliği varsayımı karşılandığından dolayı ($F=.943, p>.05$) post-hoc testlerinden Gabriel testi kullanılmıştır. Test sonuçlarına göre PDR ($X=53.85$) bölümünde okuyan üniversite öğrencilerinin toplam affetme puanları Mühendislik bölümündekilere ($X=50.14$) daha yüksektir.

Katılımcıların Affetme Ölçeği kendini affetme alt boyutu ($F_{3,397}=1.63, p=.182; p>.05$), Hasbilik Ölçeği sevgi ve koşulsuz kabul alt boyutu ($F_{3,397}=1.62, p=.185; p>.05$) ve toplam öz-şefkat ($F_{3,397}=2.04, p=.108; p>.05$) puanlarında grup ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Tablo 6. Affetme, Hasbilik ve Öz-Şefkat ile Katılımcıların Sınıf Düzeyine İlişkin Bulgular

	Varyansın Kaynağı	KT	df	KO	F	P
1. Kendini affetme alt boyutu	Gruplar Arası	65.44	3	21.81	1.11	.347
	Gruplar içi	7773.47	394	19.73		
	Toplam	7838.92	397			
2. Başkasını affetme alt boyutu	Gruplar Arası	718.31	3	239.44	2.13	.096
	Gruplar içi	44313.10	394	112.47		
	Toplam	45031.41	397			
Toplam Affetme Puanı	Gruplar Arası	571.99	3	190.66	1.41	.238
	Gruplar içi	53123.93	394	134.83		
	Toplam	53695.92	397			
1. Çıkarırsızlık ve samimiyet alt boyutu	Gruplar Arası	235.34	3	78.45	1.42	.236
	Gruplar içi	21732.46	394	55.16		
	Toplam	21967.80	397			
2. Sevgi ve koşulsuz kabul alt boyutu	Gruplar Arası	83.15	3	27.72	1.19	.313
	Gruplar içi	9181.55	394	23.30		
	Toplam	9264.71	397			
3. Dürüstlük alt boyutu	Gruplar Arası	37.61	3	12.54	1.12	.341
	Gruplar içi	4410.19	394	11.19		
	Toplam	4447.80	397			
Toplam Hasbilik Puanı	Gruplar Arası	656.44	3	218.81	1.73	.160
	Gruplar içi	49758.91	394	1266.29		
	Toplam	50415.36	397			
Toplam Öz-Şefkat Puanı	Gruplar Arası	111.28	3	37.09	1.99	.115
	Gruplar içi	7346.90	394	18.65		
	Toplam	7458.17	397			

Tablo 6’da görüldüğü üzere katılımcıların Affetme Ölçeği kendini affetme alt boyutu ($F_{3,397}=1.11$, $p=.347$; $p>.05$), başkasını affetme alt boyutu ($F_{3,397}=2.13$, $p=.096$; $p>.05$), toplam affetme puanı ($F_{3,397}=1.41$, $p=.238$; $p>.05$), Hasbilik Ölçeği çıkarsızlık ve samimiyet alt boyutu ($F_{3,397}=1.42$, $p=.236$; $p>.05$), sevgi ve koşulsuz kabul alt boyutu ($F_{3,397}=1.19$, $p=.313$; $p>.05$), dürüstlük alt boyutu ($F_{3,397}=1.12$, $p=.341$; $p>.05$), toplam hasbilik puanı ($F_{3,397}=1.73$, $p=.160$; $p>.05$) ve öz-şefkat ($F_{3,397}=1.99$, $p=.115$; $p>.05$) puanlarının katılımcıların sınıf düzeyine göre anlamlı olarak farklılaşmadığı bulunmuştur.

Tablo 7. Affetme, Hasbilik ve Öz-Şefkat Arasındaki İlişki

	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Kendini affetme alt boyutu	1							
2. Başkasını affetme alt boyutu	.02	1						
3. Toplam Affetme Puanı	.40**	.92**	1					
4. Çıkarsızlık ve samimiyet alt boyutu	.21**	.17**	.23**	1				
5. Sevgi ve koşulsuz kabul alt boyutu	.03	.47**	.44**	.22**	1			
6. Dürüstlük alt boyutu	.12*	.12*	.16**	.37**	.09	1		
7. Toplam Hasbilik Puanı	.19**	.35**	.39**	.87**	.60**	.58**	1	
8. Toplam Öz-Şefkat Puanı	-	.11*	-.01	-.11*	.25**	-	-.02	1
	.29**					.16**		
Ortalama	12.72	41.48	54.20	52.57	26.63	12.76	91.96	34.64
Standart Sapma	4.44	10.65	11.63	7.44	4.83	3.35	11.27	4.33

* $p<.05$, ** $p<.01$

Tablo 7’de görüldüğü gibi, toplam affetme puanı ile toplam hasbilik puanı arasında ($r= .39$, $p<.01$) pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken, toplam öz-şefkat ile toplam affetme ve toplam hasbilik puanı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Bu sonuca göre affetme puanı arttıkça, hasbilik puanı da artmaktadır.

Affetme alt boyutlarına bakıldığında, toplam öz şefkat ile kendini affetme arasında ($r= -.29$, $p<.01$) negatif yönde anlamlı bir ilişki, toplam öz-şefkat ile başkalarını affetme arasında ($r= .11$, $p<.05$) ise pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Hasbilik alt boyutlarına bakıldığında, toplam öz-şefkat ile çıkarsızlık ve samimiyet ($r= -.11$, $p<.05$) ve dürüstlük ($r= -.16$, $p<.01$) arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki, toplam öz-şefkat ile sevgi ve koşulsuz kabul arasında ($r= .25$, $p<.01$) pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin affetme, öz şefkat ve hasbilik düzeyleri, ele alınan bazı sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre üniversite öğrencilerinin affetme düzeyleri cinsiyet, yaşadığı yer ve devam ettiği programa göre farklılaşırken, kiminle yaşadığına ve sınıf düzeyine göre farklılaşmamaktadır. Hasbilik düzeyleri cinsiyet, kiminle yaşadığı ve devam ettiği programa göre farklılaşırken, yaşadığı yer ve sınıf düzeyine göre farklılaşmamaktadır. Öz-şefkat düzeyleri ise ele alınan değişkenlere göre farklılık göstermemektedir. Ayrıca araştırma sonucunda affetme ve hasbilik düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı farklılıklar görülmüştür.

Araştırmamızda elde edilen bulguları incelediğimizde üniversite öğrencilerinin affetme düzeyleri cinsiyet, yaşadığı yer ve devam ettiği programa göre farklılık gösterirken, kiminle yaşadığına ve sınıf düzeyine göre farklılık göstermemesinin sebebinin Türkiye'deki din ve kültürün etkisi olduğu düşünülmektedir. Balliet (2010)'in yapmış olduğu bir araştırmada, merhametli olma ile affedicilik arasında pozitif ilişkiler olduğu görülmektedir (Balliet, 2010). Macaskill (2007) dindarlık ile kişinin kendisini, başkalarını ve olayları affetmesi arasında pozitif ilişki olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, güncel araştırmalar kişinin dini yaklaşımıyla gelecekte affetme olasılığı veya projektif affetmeye belirli bir suçu affetme olasılığı (durumsal affetme) ile ilişkili olduğunu ileri sürmektedir (Messay ve diğerleri, 2012). Yapılan başka araştırmada ise affetmenin İslam'da ve Türk kültüründeki konumu ve kıymeti daha bariz bir biçimde görülmektedir. Kıyaslanan iki İslami ve Türk ülkenin (Türkiye ve İran) dini ve kültür benzerlikleri olması affetme açısından da benzerlikler görülmektedir (Saeighi ve Ersanlı, 2018). Ayten (2009) bağışlama meyili ve bu meyilin demografik parametreler (cinsiyet, yaş vb.) ve dindarlık ile ilişkisini ele almıştır. Elde edilen neticelerde affetme meyili ile cinsiyet, yaş, medeni durum ve sosyal çevre parametreleri arasında istatistikî bakımdan anlamlı ilişki tespit edilememiştir. Dindarlık ile genel affetme meyili ve affetme meyilini oluşturan "iyimserlik" alt boyutu arasında pozitif, "kaçma" ve "öç alma" alt boyutları arasında negatif ilişki olduğu gösterilmiştir. Ayrıca araştırmada affetme meyili ile "gurur" arasında negatif, "alçak gönüllülük" arasında pozitif ilişki olduğu gösterilmiştir (Ayten, 2009).

Ayrıca araştırma sonucunda üniversite öğrencilerinin hasbilik düzeyleri cinsiyet, kiminle yaşadığı ve devam ettiği programa göre farklılaştığı gözlenirken, yaşadığı yer ve sınıf düzeyine göre farklılaşmadığı görülmüştür. Hasbilik güdülenme referansları üzerinde yapılan çalışmalarda sıklıkla bahsedilen noktalar şunlardır: Diğerlerine yardım etmek, diğer bir memleketi ve kültürü tanımak, yeni

kişilerle tanışmak, değişik ve coşku verici bir eylem yapmak (çalışma ve eğitim gibi olağan hayat aktivitelerinden uzak durmak), kendi kendine meydan okumak ve sınırlarını test etmek, hayatının sonraki aşamalarını seçmek, kabiliyet ve meziyetlerini geliştirmek, meslek seçimini yapmak ve/veya (anne, babadan uzaklaşmak gibi) şahsi nedenler (PPMI, 2011; Lough, McBride ve Sherraden, 2009). Hasbilik hizmeti temelde diğerkâm (*altruistic*) bir hareket olarak düşünülür. Diğerkâm eylemler sıklıkla karşılık beklemeden, diğerlerine yardımcı olabilmek adına veya bir inanç için gerçekleştirilen eylemlerdir. Buna ek olarak, reel yaşamda mutlaka diğerkâm isteklendirmelere dayanan bir hasbilik seyrek rastlanan bir durumdur. Görüldüğü üzere bu sonuçlar hasbilik düzeylerinin de tıpkı affetmede olduğu gibi Türkiye'nin din ve kültüründen kaynaklanan bir sonuç olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırma sonucunda ulaşılan bir diğer sonuç da üniversite öğrencilerin öz-şefkat düzeylerinin ele alınan değişkenlere (cinsiyet, kiminle yaşadığı, yaşadığı yer, devam ettiği program ve sınıf düzeyi) göre anlamlı olarak farklılaşmadığıdır. Yapılan araştırmalar, öz-şefkati düzeyi yüksek olan bireylerin keyifli (Neff, Rude ve Kirkpatrick, 2007; Neff ve Vonk, 2009), iyimser (Neff, Kirkpatrick ve Rude, 2007), hayat doyumunu yüksek (Neff, 2003; Umphrey ve Sherblom, 2014) ve içsel isteklendirmesi yüksek (Breines ve Chen, 2013) bireyler olduğunu göstermektedir. Buna benzer olarak öz-şefkati yüksek olan insanların düşük olan insanlar kıyaslandığı zaman, baş etme yetenekleri kullanan (Allen ve Leary, 2010; Leary, Tate, Adams, Allen ve Hancock, 2007; Neff, Hsieh ve Dejjithirat, 2005), hakimlikleri (Germer, 2012) ve psikolojik sağlık düzeyleri yüksek (Neff ve McGehee, 2010) insanlar oldukları gösterilmiştir. Ayrıca öz-şefkatin bireylerin esen oluşlarını çoğalttığı pek fazla sayıda araştırma ile gösterilmiştir (Baer, Lykins ve Peters, 2012; Bluth ve Blanton, 2014; Cuğ, 2015; Neff, 2004; Neff, 2011; Neff ve Beretvas, 2013; Neff ve Costigan, 2014). Öz-şefkatin gelişiminde, erken çocukluk deneyimleri ve kontekst ile ilişkilerin önemi ön plana çıkmaktadır. Bunun sebebi ise, öz-şefkatin model alınarak öğrenilmesidir (Neff ve McGehee, 2010; Neff, 2011). Benzer olarak ülkemizde yapılan araştırmalarda da öz-şefkatin hayat doyumunu (Tel ve Sarı, 2016), toplumsal destek (Akkaya, 2011), farkındalık (mindfulness) ve kendini teriş gücü (Aydın-Sünbül, 2016), pozitif anne algısı, pozitif baba algısı ve pozitif kendilik algısı (Andıç, 2013) gibi pozitif ruh sağlığını öngören kavramlarla pozitif bir ilişki içinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna karşın ülkemizde yapılan çalışmalar bunalım, anksiyete, endişe, kızgınlık, stres (Andıç, 2013; Temel, 2015), negatif internet kullanımı (Yiğit, 2015), duyguları organize etmede güçlük (Aydın-Sünbül, 2016), kimsesizlik (Akın, 2010b) ve ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar (Akın, 2010a) ile öz-şefkat arasında olumsuz

bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde yurtdışında yapılan çalışmalar da öz-şefkat depresyon (Raes, 2010), anksiyete (Pauley ve McPherson, 2010), travma sonrası stres bozukluğu (Thompson ve Waltz, 2008) ve yeme bozuklukları (Ferreira, Pinto-Gouveia Duarte, 2013) ile negatif ilişkili bulunmuştur. Buradan hareketle öz-şefkatin olumlu ruh sağlığını belirleyen bir değişken olduğu söylenebilir (Neff, 2003). Buradan hareketle, bireylerin model olarak belirlediği ilk kaynaklar olan aile ile ilgili değişkenlerin, kişilerin öz-şefkatinin bir belirleyicisi olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda bu araştırmada da uygulama yapılan öğrenci kitlesi farklı memleketlerden, farklı kültürlerden gelen ve farklı aile tutumları ile yetiştirilen bireyler oldukları için öz şefkat düzeylerinin ele alınan değişkenler açısından anlamlı farklılıklar göstermemesi bu nedenlerle açıklanabilir.

Affetme, hasbilik ve öz-şefkat, belirtildiği gibi insanın ruh sağlığı ve iletişim becerilerinde büyük bir önem taşımaktadır. Ayrıca bu kişilik özellikleri aile tutumlarına, ailenin çocuk yetiştirme tarzlarına, bireyin çocukluk yaşantılarına göre farklılık gösterebilmektedir. Bu anlamda konu ile ilgili önlem almak amacıyla öğrenciler ve ebeveynlerine ilkökul döneminden itibaren düzenli bir şekilde eğitim verilebilir ve öğrencilerin ruh sağlığı için gerekli önlemler alınabilir.

KAYNAKÇA

- Akın, A. (2010a). Self-Compassion and interpersonal cognitive distortions. *Hacettepe University Journal of Education*, 39, 1-9.
- Akın, A. (2010b). Self-compassion and loneliness. *International Online Journal of Educational Sciences*, 2(3), 702-718.
- Akkaya, Ç. (2011). *Ortaöğretim öğrencilerinde algılanan sosyal destek ve öz-duyarlık düzeyleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Allen, A.B., & Leary, M. R. (2010). Self-compassion, stress, and coping. *Social and Personality Psychology Compass*, 4(2), 107-118.
- Andıç, S. (2013). *Ergenlik döneminde zihni meşgul eden konularla ilişkili değişkenler: Bağlanma tarzları, öz-şefkat ve psikolojik belirtiler* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Arseven, A. (1986). Çocukta benlik gelişimine ailenin etkisi ve çocuğun okuldaki başarısı. *Eğitim ve Bilim*, 10(60), 11-17.
- Aydın-Sünbül, Z. (2016). *The relationship between mindfulness and resilience among adolescents: mediating role of self-compassion and difficulties in emotion regulation* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ayten, A. (2009). Affedicilik ve din: Affetme eğilimi ve dindarlıkla ilişkisi üzerine ampirik bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37(2), 111-128.
- Baer, R. A., Lykins, E. L. B., & Peters, J. R. (2012). Mindfulness and self-compassion as predictors of psychological wellbeing in long-term meditators and match nonmeditators. *Journal of Positive Psychology*, 7(3), 230-238.
- Balliet, D. (2010). Consientiousness and forgivingness: A meta-analysis. *Personality and Individual Differences*, 48, 259-263.
- Baltaş, A. (1997). *Öğrenme ve sınavlarda üstün başarı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bilgin, N. (1988). *Sosyal psikolojiye giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Bluth, K., & Blanton, P. W. (2014). The influence of self-compassion on emotional well-being among early and older adolescent males and females. *The Journal of Positive Psychology: Dedicated to furthering research and promoting good practice*, 1-12.
- Breines, J. G., & Chen, S. (2013). Activating the inner caregiver: The role of support-giving schemas in increasing state self-compassion. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(1), 58-64.
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2007). *Research methods in education* (Sixth edition.). London: Routledge.

- Cuğ, F. D. (2015). *Self-forgiveness, self-compassion, subjective vitality, and orientation to happiness as predictors of subjective well-being*. Doctoral Dissertation, Middle East Technical University, Ankara.
- Dyke, C. J. V. & Elias, M. J. (2007). How forgiveness, purpose, and religiosity are related to the mental health and well-being of youth: A review of the literature. *Mental Health, Religion & Culture*, 10(4), 395–415. doi:10.1080/13674670600841793.
- Enright, R. D. & Fitzgibbons, R. P. (2000). *Helping clients forgive: An empirical guide for resolving anger and restoring hope*. Washington, DC, US: American Psychological Association.
- Enright, R. D. & Human Development Study Group (1996). Counseling within the forgiveness triad: On forgiving, receiving forgiveness, and self forgiveness. *Counseling and Values*, 40(2), 107-126.
- Ersanlı, K. & Vural-Batık, M. (2015). Affetme Ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(7), 19-32.
- Ferreira, C., Pinto-Gouveia, J. & Duarte, C. (2013). Self-compassion in the face of shame and body image dissatisfaction: Implications for eating disorders. *Eating Behaviors*, 14(2), 207-210.
- Germer, C. K. (2012). Cultivating compassion in psychotherapy. In C. Germer & R. Siegel (Eds.), *Wisdom and compassion in psychotherapy*. New York, NY: Guilford Press.
- Hansen, M. J., Enright, R. D., Baskin, T. W., & Klatt, J. (2009). A palliative care intervention in forgiveness therapy for elderly terminally ill cancer patients. *Journal of Palliative Care*, 25(1), 51-60.
- Hogg, M.A. & Vaughan, G.M. (2014). *Social Psychology* (7th eds.). Harlow: Pearson Education Limited.
- Lawler, K. A., Younger, J. W., Piferi, R. L., Jobe, R. L., Edmondson, K. A. ve Jones, W. H. (2005). The Unique Effects of Forgiveness on Health: An

Exploration of Pathways. *Journal of Behavioral Medicine*, 28(2), 157–167.
doi:10.1007/s10865-005-3665-2.

Leary, M.R., Adams, C.E., Allen, A.B., & Hancock, J.(2007). Self-compassion and reactions to unpleasant self-relevant events: The implications of treating oneself kindly. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92, 887-904.

Lin, W. F., Mack, D., Enright, R. D., Krahn, D. & Baskin, T. W. (2004). Effects of forgiveness therapy on anger, mood, and vulnerability to substance use among inpatient substance-dependent clients. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 72(6), 1114-1121. doi: 10.1037/0022-006X.72.6.1114.

Lough, B., McBride, A.M., Sherraden, M. & O’Hara, K. (2011). Capacity building contributions of short-term international volunteers. *Journal of Community Practice*, 19(2), 120–137.

Macaskill, A. (2007). Exploring religious involvement, forgiveness, trust and cynicism. *Mental Health, Religion ve Culture*, 10(3), 203-218.

Meier, S., & Stutzer, A. (2008). Is volunteering rewarding in itself? *Economica*,75, 39–59.

Messay, B., Dixon, L. J. ve Rye, M. S. (2012). The relationship between quest religious orientation, forgiveness, and mental health. *Mental Health, Religion ve Culture*, 15(3), 315–333.

Neff, K. D. & McGehee, P. (2010). Self-compassion and psychological resilience among adolescents and young adults. *Self and Identity*, 9, 225–240.

Neff, K. D. (2003). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity*, 2(2), 85-101.

Neff, K.D. (2004). Self-compassion and psychological well-being. *Constructivism in the Human Sciences*, 9, 27-37.

Neff, K. D. (2011). Self-compassion, self-esteem and well-being. *Social and Personality Psychology Compass*, 5(1), 1-12.

- Neff, K. D., & Beretvas, S. N. (2013). The role of self-compassion in romantic relationships. *Self and Identity*, 12(1), 78-98.
- Neff, K. D., & Costigan, A. P. (2014). Self-compassion, wellbeing, and happiness. *Psychologie in Österreich*, 2(3), 114-117.
- Neff, K.D., Kirkpatrick, K. & Rude, S.S. (2007). Self-compassion and adaptive psychological functioning. *Journal of Research in Personality*, 41, 139-154.
- Neff, K. D., & Vonk, R. (2009). Self-compassion versus global self-esteem: Two different ways of relating to oneself. *Journal of Personality*, 77(1), 23-50.
- Neff, K. D., Hseih, Y., & Dejithirat, K. (2005). Self-compassion, achievement goals, and coping with academic failure. *Self and Identity*, 4, 263-287.
- Neff, K. D., Rude, S. S., & Kirkpatrick, K. L. (2007). An examination of self-compassion in relation to positive psychological functioning and personality traits. *Journal of Research in Personality*, 41, 908-916.
- Özben, Ş. (1996). Başarısızlık Psikolojik Bir Zehir midir?. *Yaşadıkça Eğitim*, 47, 2-3.
- Öztürk, M. & Ersanlı, E. (2017) . Hasbilik Ölçeğinin Gelistirilmesi. *International Conference on Quality in Higher Education*, Sakarya, Turkey, p.89.
- Pauley, G. & McPherson, S. (2010). The experience and meaning of compassion and self-compassion for individuals with depression or anxiety. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 83, 129–143.
- Penner, L., Dovidio, J., Piliavin, J. & Schroeder, D. (2005). Prosocial behavior: Multilevel perspectives. *Annual Review of Psychology*, 56, 365–392.
- Piderman, K.M. (2010). Forgiveness: How to let go of grudges and bitterness. <https://oawhealth.com/article/forgiveness-how-to-let-go-of-grudges-and-bitterness/> adresinden 3 Nisan 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Public Policy and Management Institute (PPMI). (2011). *Mobility of young volunteers across Europe*. Brussels: Committee of the Regions.

- Raes, F. (2010). Rumination and worry as mediators of the relationship between selfcompassion and depression and anxiety. *Personality and Individual Differences, 48*(6), 757-761.
- Reed, G. L. & Enright, R. D. (2006). The effects of forgiveness therapy on depression, anxiety, and posttraumatic stress for women after spousal emotional abuse. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 74*(5), 920-929. doi: 10.1037/0022-006X.74.5.920.
- Saeighi- Mameghani, S. & Ersanlı, E. (2018). Comparison of Turkish and Iranian University students' forgiveness, tolerance and happiness levels. *Journal of Educational Issues, 4*(2), 52-76.
- Saral, Ş. (1993). *Özel Trabzon Ata Koleji öğrencilerinin uyum düzeyleri ile akademik başarıları arasındaki ilişkinin araştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Sarıçam, H. & Biçer, B. (2015). Affedicilik üzerinde ahlaki değer ve öz-anlayışın açıklayıcı rolü. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 35*(1), 109–122. doi:10.17152/gefad.35086.
- Smith, E. J. (2006). The strength-based counseling model. *The Counseling Psychologist, 34*(1), 13–79. doi:10.1177/0011000005277018.
- Şahin, M. (2015). Affedicilik. A. Akın, A. Akın ve Ü. Akın (Ed.), *Psikolojide Güncel Kavramlar-6-Değerler* içinde (s. 29–46). Ankara: Nobel Yayınları.
- Tel, F. D., & Sarı, T. (2016). Üniversite öğrencilerinde öz duyarlılık ve yaşam doyumu. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16*(1), 292-304.
- Temel, M. (2015). *The relationship between perceived maternal parenting and psychological distress during adolescence: moderator effect of self-compassion* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Thompson, B. L., & Waltz, J. (2008). Self-compassion and PTSD symptom severity. *Journal of Traumatic Stress, 21*(6), 556-558.

Toussaint, L. L., Williams, D. R., Musick, M. A. & Everson, S. A. (2001). Forgiveness and health: Age differences in a US probability sample. *Journal of Adult Development*, 8, 249–257.

Umphey, L. R., & Sherblom, J. C. (2014). The relationship of hope to self-compassion, relational social skill, communication apprehension, and life satisfaction. *International Journal of Wellbeing*, 4(2), 1-18.

Yarnell, L. M., & Neff, K. D. (2013). Self-compassion, interpersonal conflict resolutions, and well-being. *Self and Identity*, 12(2), 146-159.

Yıldırım, M. & Sarı, T. (2018). Öz-Şefkat Ölçeği Kısa Formu'nun Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(4), 2502-2517.

Yiğit, Z. (2015). *13 - 18 Yaş aralığındaki ergenlerde, problemlerli internet kullanımı, öz anlayış ve iletişim becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- 1) <http://www.answers.com/topic/volunteerism>;
- 2) <http://www.ipspr.sc.edu/publication/Volunteerism%20FINAL.pdf> (07.07.2011).
- 3) <http://www.ipspr.sc.edu/publication/Volunteerism%20FINAL.pdf> (07.07.2011).
- 4) http://www.bedd.org.tr/?p_id=44 (07.07.2011).